

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

Birutė GUDELIENĖ

ANKSTYVOSIOS SIMONO DAUKANTO
LEKSIKOGRAFIJOS ORTOGRAFIJOS
PRINCIPAI IR JŲ REALIZACIJA

DAKTARO DISERTACIJA
HUMANITARINIAI MOKSLAI, FILOLOGIJA (04 H)

Vilnius, 2015

Mokslo daktaro disertacija rengta 2007–2011 metais jungtinės Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių kalbos instituto doktorantūros studijų metu ir 2013–2014 metais Lietuvių kalbos institute.

Doktorantūros teisė suteikta Vytauto Didžiojo universitetui su Klaipėdos universitetu, Šiaulių universitetu ir Lietuvių kalbos institutu 2011 m. birželio 8. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. V-1019.

Mokslo daktaro disertacija ginama eksternu.

Mokslinė konsultantė

LMA tikroji narė prof. Grasilda Blažienė

(Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

TURINYS

1. ĮVADAS	7
2. TYRIMŲ APŽVALGA	14
2.1. Simono Daukanto ankstyvosios leksikografijos rašybos tyrimai	14
2.2. Simono Daukanto ankstyvosios leksikografijos rašmenų inventoriaus apžvalga	29
2.3. Simono Daukanto vadovėlių medžiaga apie rašybą	38
3. FONETINIS RAŠYBOS PRINCIPAS	44
3.1. Rašmuo <a>	44
3.1.1. Rašmenys be diakritikų	44
3.1.2. Rašmenys su diakritikais	44
3.1.3. Apibendrinimas	48
3.2. Rašmuo <e>	49
3.2.1. Rašmenys be diakritikų	49
3.2.2. Rašmenys su diakritikais	49
3.2.3. Apibendrinimas	57
3.3. Rašmuo <i>	58
3.3.1. Rašmenys be diakritikų	58
3.3.2. Rašmenys su diakritikais	59
3.3.3. Apibendrinimas	63
3.4. Rašmuo <o>	63
3.4.1. Rašmenys be diakritikų	63
3.4.2. Rašmenys su diakritikais	64
3.4.3. Apibendrinimas	67
3.5. Rašmuo <u>	67
3.5.1. Rašmenys be diakritikų	67
3.5.2. Rašmenys su diakritikais	68
3.5.3. Apibendrinimas	69
3.6. Sutartinis dvibalsis [ie]	70
3.6.1. Vartosenos tendencijos	70

3.6.2. Apibendrinimas	79
3.7. Sutartinis dvibalsis [uo]	80
3.7.1. Vartosenos tendencijos	80
3.7.2. Apibendrinimas	82
3.8. Dvibalsiai [ai], [ei]	83
3.8.1. Vartosenos tendencijos	83
3.8.2. Apibendrinimas	91
3.9. Dvibalsiai [au], [ui], [oi]	92
3.9.1. Vartosenos tendencijos	92
3.9.2. Apibendrinimas	94
3.10. Mišrieji dvigarsiai	95
3.10.1. Dvigarsius [an], [am], [al], [ar] žymintys rašmenys	95
3.10.2. Dvigarsius [en], [em], [el], [er] žymintys rašmenys	99
3.10.3. Dvigarsius [in], [im], [il], [ir] žymintys rašmenys	102
3.10.4. Dvigarsius [un], [um], [ul], [ur] žymintys rašmenys	104
3.10.5. Apibendrinimas	105
3.11. Priebalsiai	106
3.11.1. Vartosenos tendencijos	106
3.11.2. Apibendrinimas	112
3.12. Skyriaus išvados	112
4. DIFERENCINIS IR KITI RAŠYBOS PRINCIPAI	115
4.1. Rašmuo <a>	115
4.1.1. Rašmenys be diakritikų	115
4.1.2. Rašmenys su diakritikais	121
4.1.3. Apibendrinimas	121
4.2. Rašmuo <e>	121
4.2.1. Rašmenys be diakritikų	121
4.2.2. Rašmenys su diakritikais	121
4.2.3. Apibendrinimas	129
4.3. Rašmuo <i>	129
4.3.1. Rašmenys be diakritikų	129
4.3.2. Rašmenys su diakritikais	129
4.3.3. Apibendrinimas	132
4.4. Rašmuo <o>	133
4.4.1. Rašmenys be diakritikų	133

4.4.2. Rašmenys su diakritikais	133
4.4.3. Apibendrinimas	135
4.5. Rašmuo <u>	136
4.5.1. Rašmenys be diakritikų	136
4.5.2. Rašmenys su diakritikais	136
4.5.3. Apibendrinimas	139
4.6. Kiti rašybos principai (istorinis ir morfologinis)	140
4.6.1. Vartosenos tendencijos	140
4.6.2. Apibendrinimas	141
4.7. Skyriaus išvados	141
5. IŠVADOS	142
6. ŠALTINIAI	145
7. LITERATŪRA	147
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS	152
LENTELIŲ SĄRAŠAS	152
GRAMATINĖS SANTRUMPOS	154

1. ĮVADAS

1.1. Darbo objektas yra Simono Daukanto (1793–1864 metai) ankstyvosios leksikografijos ortografijos principai ir jų realizacija, t. y. kaip ir kokiomis grafinėmis priemonėmis reiškia fonetinė informacija ir kokie tokios ortografijos principai.

Tiriamasis laikotarpis apima 1838–1842 metų laikotarpį (pagal žodynų išleidimo ar spėjamas anksčiausias parašymo datas). Kai kurie pagalbiniai šaltiniai parengti keliais metais vėliau. Ankstyvajai Daukanto leksikografijai priskirtinas *Žodrodys*¹, išspausdintas leidinyje *Epitome Historiae Sacrae* (1838). Tai buvo verstinis, religinio turinio darbas², kurio lietuviškų antraščių rašybos medžiaga papildomai pateikiama prie *Žodrodžio* rašybos duomenų. Šiam laikotarpiui priklauso ir rankraštiniai žodynai: *Lenkų-lietuvių*³ žodynas (parašytas 1839–1842 arba 1846 metais) ir *Lietuvių-lotynų kalbų* žodynas⁴ (1842 ir 1850 metais, pildytas po 1851-ųjų metų) (Subačius 1990, 25, 27). Darbai parašyti šiaurės žemaičių kretingiškių tarme⁵. Tai dvikalbiai žodynai, kurie pritaikyti ne vienam adresatui (tiek žemaičiui, tiek aukštaičiui), o suderinti tai autoriui buvo nelengva. Darbo objektą lėmė darbo apimtis, nepakankamai aiškus kelių rankraštinų žodynėlių datavimas.

1.2. Darbo aktualumas ir naujumas. Darbu siekiama užpildyti ankstyvosios Daukanto leksikografijos rašybos tyrimų spragą ir nustatyti šio rašybos etapo kūrimą(si)

¹ 1838 metais Peterburge išleista Daukanto *Epitome Historiae Sacrae* – lotynų kalbos skaitiniai vidurinės mokyklos II klasei su pridėtu lotynų-lietuvių kalbos žodynėliu *Žodrodžiu* ir lietuviškomis antraštėmis (Merkys 1976, 19). Plačiau žr. Biržiška 1965, 13, 58; Zinkevičius 1990, 153; Kruopas 1995, 195–197; dar žr. Gudeliene 2010a, 9–24.

² „Religinio žanro vertimus, kuriuose atsispindi originalo gramatinė struktūra, tirti yra sudėtinga, nes dėl teksto specifikos kinta kalbės, į kurią verčiama, kai kurie žodžių tvarkos modeliai, archaizuojamos gramatinės formos, atsiranda dirbtinių, šnekamajai kalbai nebūdingų konstrukcijų“ (Gelumbeckaitė 2002, 9).

³ Sutrumpintai šis žodynas vadinamas LL, rankraščio šifras S.D. 14, saugomas LLTI rankraštyne, signatūra F1/ (S. D.) 14.

⁴ Sutrumpintai šis žodynas vadinamas MLL, rankraščio šifras S.D. 13, saugomas LLTI rankraštyne, signatūra F1/ (S. D.) 13.

⁵ Daukantas *Zodrodyje* ir kituose žodynuose išlaikė pagrindines kretingiškių tarmės ypatybes: garsus [ei], [ou] vietoj aukštaitiškųjų [ie], [uo] kirčiuotose ir nekirčiuotose pozicijose; dvibalsį [ie] vietoj bendrinės kalbos ilgojo balsio [ē] žodžio kamiene ir kirčiuotoje galūnėje; garsą [o], esantį negalūniniuose žodžių skiemenyse ir prieš galūnes su siauruoju vokalizmu; suvienbalsintus [ā], [ē] žodžio viduryje ir galūnėse vietoj aukštaitiškų [ai], [ei] ar nekirčiuotoje galūnėje; siaurąjį žemaičių dvigarsį [on]; dvigarsį [ou], atliepiantį aukštaitiškąją ilgąją [a] ir kt. (Plačiau žr. Juozo Aleksandravičiaus, Vlado Grinaveckio, Antano Salio darbus).

bendrame XIX amžiaus rašybos formavimosi kontekste. Tyrimo rezultatai padės Daukanto ir apskritai XIX amžiaus lietuvių ortografijos tyrimams. Remiantis išsamia rašmenų vartosenos analize bus galima plėtoti kitų Daukanto darbų rašybos tyrimus, ieškoti jo įtakos vėlesniems norminiams darbams, rašybos raidai.

Disertacijoje pirmą kartą išsamiai analizuojami visi ankstyvosios Daukanto leksikografijos rašmenys, pateikiamas jų inventoriųs, vartosenos, funkcijos, grafikos ir fonetikos tarpusavio ryšiai, rašybos principų realizacija.

Disertacijoje pirmą kartą išsamiai analizuojami visi ankstyvosios Daukanto leksikografijos rašmenys, pateikiamas jų inventoriųs, vartosenos, funkcijos, grafikos ir fonetikos tarpusavio ryšiai, rašybos principų realizacija. Darbe aptariami niekur neminėti kirčio atvejai, kvazihomonimai.

1.3. Darbo tikslas. Daukanto grafematikos ir fonetinės informacijos santykio analizė bei painios Daukanto rašmenų sistemos principų, raidos, kokybės bei ryšių su amžinininkų rašyba nustatymas, Daukanto, kaip rašybos reformuotojo, indėlio išryškėjimas.

1.4. Darbo uždaviniai: 1) pateikti Daukanto ankstyvosios leksikografijos darbuose vartotų rašmenų inventoriųs, 2) nustatyti rašmenų ir fonemų santykį (kokį fonetinį turinį gali turėti viena ar kita grafinė forma), 3) nustatyti grafematikos ir morfologijos ryšį, 4) apibrėžti rašmenų funkcijas, raidą, ryšius su Daukanto pateiktais rašmenimis ir jų fonetine verte Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje.

1.5. Tiriamoji medžiaga. Be pagrindinių jau minėtų tyrimo objektų (*Žodrodžio* ir lietuviškų *Epitome Historiae Sacrae* antraščių, *Lenkų-lietuvių* ir *Lietuvių-lotynų* kalbų žodynų)⁶, kurie yra ir tyrimo šaltiniai, disertacijoje remiamasi nagrinėjamuoju laikotarpiu parašytais Daukanto vadovėliais *Prasmą lotinų kalbôs* (1837) ir *Abeciela lijtuiwû-kalnienû ir žiamajtiû kalbos* (1842), jų rašybos, ypač *Prasmos*, duomenimis pasinaudota tik prie dvibalsių [ie] ir [ai], [ei], nes tai padėjo patikslinti rašmenų vartosenos ribas. Papildomai remiamasi Daukanto vertimu *Pasakas Phedro* (rankraštis datuojamas 1824, išspausdintas 1846), istoriniais veikalais *Budą senowęs-lėtuwiû kalnienû ir žamajtiû* (1845), *Giwasas didiujû karwaidû senowês* (1846) ir *Istorijs žemaitiška* (1834)⁷.

Darbe remtasi ir disertacijos autorės sudarytais dviem indeksais iš tiriamojo šaltinio *Žodrodžio* ir *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškų antraščių⁸.

⁶ Darbe remtasi *Epitome Historiae Sacrae* egzemplioriumi, kuris saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyriuje (LMAVB RS), šifras L-19/146.

⁷ Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje (2003) pateikiama 1836–1836 metų data,

⁸ Pagrindinėje knygos *Simono Daukanto Žodrodžio ir jo verstų antraščių lietuviškų žodžių indeksai* (Gudelienė, 2010a) dalyje pirmasis pateikiamas žodžių formų ir žodžių junginių indeksas iš *Žodrodžio*. Jis pasižymi sinonimų gausa, ryškiu tarminės ir originaliosios, lotyniškosios, žodžių reikšmės skirtumu.

Spausdinto ir rankraštinių žodynų lemų reikšmės disertacijoje aiškinamos pagal skirtingus šaltinius. *Žodrodžio* ir *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškų antraščių pavyzdžiai pateikiami taip, kaip yra sudarytuose indeksuose⁹ (žr. Gudalienė 2010a), kur reikšmės aiškinamos remiantis Kazimiero Kuzavinio *Lotynų-lietuvių* kalbų žodynu (2007). Šiuo žodynu taip pat remiamasi aiškinant rankraštinio *Lietuvių-lotynų* žodyno žodžių reikšmes. *Lenkų-lietuvių* rankraštinio žodyno lietuviškos reikšmės pateikiamos iš *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninio varianto (www.lkz.lt) bei Barbaros Kalėdos ir Algio Kalėdos *Lietuvių-lenkų, lenkų-lietuvių kalbų žodyno* = *Słownik litewsko-polski, polsko-litewski* (2007).

Kai Daukantas rengė minėtuosius leksikografijos darbus, jis nuo 1835 metų gyveno Peterburge, kur dirbo prie Lietuvos Metrikos esančiuose Senato rūmuose. 1851 metais persikėlė į Varnius (pagal: Merkys 1991, 67tt.). Šiam laikotarpiui, remiantis Jono Kruopo duomenimis (1998, 203–204), priskirtina ir pora smulkių leksikografinių darbų, tačiau jais nepasinaudota. Tai vadinamasis *Vocabularium* (SD 27), rankraštinis žodžių sąrašas, kaip nurodo Kruopas, sudarytas iš graikiškų, prancūziškų, lietuviškų žodžių. Sprendžiama, kad jis parengtas po 1839 metų. Kruopo (1998, 203) teigimu, dėl netvarkingos teksto stuktūros ir apimties šis darbas nelaikytinas lyginamojo žodyno bandymu. Kitas darbas – *Medžiaga lietuvių kalbos leksikografijai* (SD 15) – taip pat aprašytas Kruopo (1998, 203–204). Įvairios šio rankraščio dalys datuojamos nuo 1837 iki 1861 metų. Minėta leksikografinė medžiaga susideda iš lietuviškų ir vokiškų, taip pat prūsiškų žodžių su vokiškais ir lietuviškais atitikmenimis.

Specialiai darbe nebuvo skirta dėmesio tekstologijos (rankraščių datavimo, braižo ypatumų) problemoms; be to, nėra išlikęs *Žodrodžio* rankraštis, o rankraštiniai žodynėliai nedidelės apimties. Šiuo kartu nesiimta analizuoti spaustuvių įtakos.

Antrojo indekso pagrindą sudaro lietuviškos *Epitome Historiae Sacrae* antraštės. Pastarąjį indeksą galima laikyti žodžių formų ir verstinių frazių (ar sakinių) indeksu. Tai *Senojo Testamento* vertimo tarminės morfologijos ir sintaksės pavyzdys (Gudalienė 2010a, 7–8).

⁹ Indeksai parengti laikantis sudarymo principų (žr. sk. *Gramatinės santrumpos*), kuriais remiamasi rengiant Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazės indeksus. Taip pat remtasi Alekso Girdenio ir Danutės Girdenienės *1759 metų „Ziwato“ indeksu* (Girdenis, Girdenienė 1997), Dominyko Urbo (1996) ir Jono Palonio (2004) žodynais. Leidinyje pateikiami žodžių junginių ir frazių abėcėliniai indeksai. Žodžiai juose suskirstyti straipsniais, kuriuos sudaro: 1) atstatytas antraštinis žodis; 2) skliaustuose pateikiamas užrašymų dažnumas; 3) reikšmė, pateikiama pagal lotyniškąjį žodį; 4) antraštinio žodžio gramatinė charakteristika; 5) atitinkamo žodžio formos su lotyniškais atitikmenimis (pirmajame indekse); 6) nurodoma žodžio Daukanto žodyne puslapių nuoroda. Antrasis frazių indeksas skiriasi nuo pirmojo keliomis ypatybėmis: 3) antraštinio žodžio reikšmė aiškinama remiantis kontekstu; 5) pateikiamas visas iliustracinis sakiny; 6) nurodoma žodžio Daukanto žodyne puslapių nuoroda ir antraštės numeris (Gudalienė 2010b, 13).

Darbe daug remiamasi XVI–XVIII a. autorių, žemaičių rašyba, nes be šio pagrindo būtų sudėtinga pateikti ir Daukanto rašybos analizę, jos pobūdį.

1.6. Tyrimo metodai. Darbe taikomi deskriptyvinis, analitinis ir komparatyvinis tyrimo metodai. Nustatant kiekvieno rašmens reikšminę sklaidą, remiamasi distribucijos metodu. Analizuojant rašmenis taip pat taikoma kiekybinė ir kokybinė duomenų analizė.

Tyrimas pradedamas rašmenų formaliąja analize, po to vertinama fonetinė informacija. Pagrindinis dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių aprašo principas – struktūrinių elementų vertės nustatymas paisant subordinacijos. Tik sutartinis dvibalsis [uo] vertinamas pradedant rašmenų grafinės vertės apžvalga ir baigiant garso analize, nes tokiu būdu galima lengviau išlaikyti analizės sistemą. Daugiausiai dėmesio skiriama sudėtinių rašmenų analizei, o rašmenys be diakritikų aptariami labai glaustai, paminint pagrindines fonetines ypatybes.

1.7. Pagrindinės sąvokos. *Diakritikas, diakritinis ženklas* – ženklas prie raidės (viršuje, apačioje ar šalia), rodantis įvairius ja žymimo garso ypatumus – priešakėjimą, ilgumo pakitimą, kirtį ir jo rūšį ir kt. (plg. Keinys, Gaivenis 1990, 48; ELL 3 2006, 515).

Morfema – mažiausia apibendrinta žodžio dalis, turinti reikšmę (Keinys, Gaivenis 1990, 127; tai dviplanis elementas, pats mažiausias kalbos ženklas (Girdenis 2003, 48; ELL 8 2006, 247).

Nežinoma grafemos funkcija – rašte pasitaikantis neaiškumas, ką ženklina raidė (Subačius 2001, 326)

Ortografija – mokslas apie raides, jų klasifikaciją, skaitymą ir kaitą (Buch 1998, 91).

Poliftongas – keli šalia esantys garsai, sudarantys vieną skiemenį.

(<http://filologu.com/ushakova/page/poliftong.59525/>).

Polifunkcis rašmuo – rašmuo, turintis daug reikšmių.

Rašmuo – rašto ženklas, raidė, skaitmuo, skyrybos ženklas, simbolis, hieroglifas ir kt. Palyginti su raide rašmuo suprantamas kaip bendresnis terminas – garso grafinis ženklas; pavyzdžiui, rašmenys *dz*, *dž*, *ch* lietuvių kalbos rašyboje žymi vieną garsą ir rašomi dviem raidėmis (Keinys, Gaivenis 1990, 167).

Sudėtinis rašmuo – sudėtinis rašto ženklas, susidedantis iš dviejų raidžių ir žymin-tis vieną garsą (Keinys, Gaivenis 1990, 53).

1.8. Transkripcijos principai ir sutartiniai ženklai. Darbe laikomasi kopenhaginės¹⁰ fonetinės transkripcijos (remiamasi LKA II 1982, 19; BKA 2009, 54; LKT

¹⁰ Lietuvių kalbos mokslinius transkripcijos pagrindus 1930 metais sudarė ir praktiškai pritaikė įvairiems tarmių tekstams Jurgis Gerulis, pasinaudojęs 1925 metais Kopenhagoje priimta tarptautine fonetine

2004, 17–20). Balsiai žymimi ženklais [a], [e], [i], [o], [u], jų kokybę rodo specialūs ženklai (BKA 2009, 54). Balsių ilgumas žymimas tašku dešinėje raidės pusėje (dažniausia tai pateikiama specialioje lentelės grafoje). Taškas aukštai rodo, kad balsis yra ilgas – [aː], kaip pavyzdyje *sākitas* ~ sakytas ‘sakuotas’. Trumpasis garsas žymimas lankeliu virš raidės – [ã], kaip pavyzdyje: *kalāvijus* ~ kalavijas 18.

Be įprastų bendrinės kalbos ženklų dar vartojami šie:

ę – siauras neįtemptas balsis, tarpinis tarp *i* ir *e*, pvz., kai kurių žemaičių *kęte* ~ kitì

o – siauras neįtemptas, tarpinis tarp *o* ir *u* balsis, pvz., kai kurių žemaičių *bō.v^a* ~ būvo

ę̄ – ilgasis įtemptasis balsis, pvz.: *d'ę̄ka* ~ dėka

u – tarpinis garsas tarp *u* ir *v*, pvz., kai kurių žemaičių šnektų *uŵž̄rs* ~ ožys

Kiti ženklai:

<> – kampiniuose skliaustuose žymimi rašmenys

[] – laužtiniuose skliaustuose žymimi garsai; taip pat įrašomas numanomas žodis

~ – tildės ženklas vartojamas fonetinei tarminei ar senųjų raštų lyčiai (dėsningai) fonetiškai atstatyti į bendrinę kalbą

Darbe vartojamos gramatinės santrumpos pateikiamos atskiru sąrašu darbo pabaigoje.

1.9. Disertacijos struktūra. Darbą sudaro įvadas, 3 skyriai ir išvados. Analizuojant medžiagą nuo raidžių einama prie jų teikiamos fonetinės informacijos. Pagrindinis dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių aprašo principas dėl struktūros dalykų – nuo dvigarsio prie jų žyminčio rašmens. Kiekviena darbo dalis baigiama dalinėmis išvadomis, jų skyreliai – apibendrinimais, o darbo pabaigoje yra galutinės išvados. Dar pateikiamos gramatinės santrumpos, naudotos (cituotos) literatūros sąrašas, 10 iliustracijų ir 26 lentelių sąrašai, kiti priedai.

1.10. Ginamieji teiginiai:

1. Daukanto ankstyvosios leksikografijos rašmenų inventorius nebuvo pastovus. Be visiems žodynams bendrų rašmenų, kiekviename jis įsivesdavo naujų.

2. Dalis rašmenų Daukanto buvo perimti formaliai, t. y. perimtas rašmuo su pagrindine reikšme ir papildomai priskirta kitų reikšmių, ne visada paaiškintų taisyklėse.

3. Pagrindinė dvibalsio [ie] rašymo abiem dvibalsiniais rašmenimis <ei> ir <ij> priežastis – tolesnio skiemens vokalizmas, rodantis šiaurės žemaičių kringiškių tarmės ribas su šiaurės žemaičiais telšiškais.

transkripcija. Vėliau lietuvių kalbininkų ji buvo tobulinama arba spaudai rengiamuose darbuose paprastinama dėl tinkamų spaudmenų trūkumo (LKE 1999, 660).

4. Diakritikai nebuvo specialiai skirti kirčiui žymėti. Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje prozodijos faktų nedaug, jie susiję su dvibalsiu [au] ir jo rašybos variantais.

1.11. Publikacijų sąrašas.

Publikacijos disertacijos tema:

Gudalienė Birutė 2014: Sudėtinių grafemų <é>, <è>, <ê>, <ë>, <ē> vartoseną Simono Daukanto *Žodrodyje*. – *Žmogus ir žodis* 16 (1), 62–69.

Gudalienė Birutė 2013: Grafema su pagrindu <a>: sudėtinių grafemų ir fonemų santykis ankstyvojoje Simono Daukanto leksikografijoje. – *Žmogus ir žodis* 15 (1), 58–63. Interneto prieiga: <http://www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/PDF/didaktinelingvistika/2013/2013.pdf>

Gudalienė Birutė 2013: Grafema su pagrindu <e>: sudėtinių grafemų ir morfemų santykis ankstyvojoje Simono Daukanto leksikografijoje. – *Lituanistica* 59. Nr. 2 (92), 91–100. Interneto prieiga: <http://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/view/2685>.

Gudalienė Birutė 2010: Dvibalsių [ai], [ei] atliepinių rašyba Simono Daukanto leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse ir *Zodrodyje* toie kningelieie essontiu žodiū (1838). – *Žmogus ir žodis* 12 (1), 20–27. Interneto prieiga: <http://www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/PDF/didaktinelingvistika/2010/gud20-27.pdf>

Gudalienė Birutė 2010: Sutartinio dvibalsio [ie] atliepinių rašyba Simono Daukanto leidinio *Epitome Historiae Sacrae* (1838) lietuviškose antraštėse ir *Zodrodyje* toie kningelieie essontiu žodiū. – *Lituanistica* 56. Nr. 1–4(79–82), 57–69.

Interneto prieiga: <http://www.lmaleidykla.lt/lituanistica/2010/1-4/5987>.

Gudalienė Birutė 2010: Įvadas. – *Simono Daukanto Žodrodžio ir jo verstų antraščių lietuviškų žodžių indeksai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–24.

Gudalienė Birutė 2010: *Simono Daukanto Žodrodžio lietuviškų žodžių indeksas*. – Simono Daukanto *Žodrodžio* ir jo verstų antraščių lietuviškų žodžių indeksai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 25–136.

Gudalienė Birutė 2010: *Simono Daukanto išverstų lietuviškų antraščių žodžių indeksas*. – Simono Daukanto *Žodrodžio* ir jo verstų antraščių lietuviškų žodžių indeksai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 137–162.

Gudalienė Birutė [sud.] 2010: *Simono Daukanto Žodrodžio ir jo verstų antraščių lietuviškų žodžių indeksai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kitos publikacijos:

Gudalienė Birutė 2014: Jano Karlovičiaus susirašinėjimas su lietuvių kultūros ir mokslo veikėjais, bendradarbiavimas su kultūros ir mokslo draugijomis. – *Lituanistica* 60. Nr. 1(95), 28–41.

Gudeliënė Birutė 2013: Jano Karłovičiaus susirašinėjimas su smulkesniais lietuvių kultūros ir mokslo veikėjais. – *Naujoji Romuva* 3, 34–36.

Gudeliënė Birutė 2012: Rodyklės. – *Knygnešys, leidėjas, publicistas Petras Mikolainis (1868–1934) laiškuose ir atsiminimuose*. Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai 2. Sud. Danguolė Mikulėnienė. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 301–306.

Gudeliënė Birutė 2011: Rodyklės. – Ambrazas Saulius. *Būdvardžių darybos raida* [sud. Danguolė Mikulėnienė]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 240–272.

Gudeliënė Birutė, Mikulėnienė Danguolė [sud.] 2008: *Elena Grinaveckienė. Bibliografija* (red. Danguolė Mikulėnienė). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Gudeliënė Birutė, Steikūnaitė Edita [sud.] 2008: *Aloyzas Vidugiris. Bibliografija* (red. Birutė Gudeliënė). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pranešimai konferencijose ir seminaruose:

Gudeliënė Birutė 2014: Biblinių vardų norminimo problemos Simono Daukanto ir Simono Stanevičiaus *Epitome Historiae Sacrae* vertime ir dabar. – Pranešimas 21-oje tarptautinėje Jono Jablonskio konferencijoje „Šiuolaikinės kalbos tyrimai ir problemos“, Vilniaus universitetas, Lietuvių kalbos institutas, 2014 spalio 3 d. Prieiga internete: <http://www.flf.vu.lt/struktura/katedros/lietuviu-kalbos-katedra#naujienos>

Гуделене Бируте 2011: Monophthong grapheme <a> spelling in Simonas Daukantas *Žodrodys*. – *Материалы XVIII Международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов»*. Секция «Филология». 2011 г. 11–15 апреля. Москва, МГУ имени М. В. Ломоносова. Издательство Московского университета, 48–50. Interneto prieiga: <http://www.philol.msu.ru/~smu/work/science-day/2011/disk.php>

Gudeliënė Birutė 2010: Rašmenys <e> su diakritikais Simono Daukanto *Žodrodyje*. – Pranešimas *Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacijos seminare „Šiaurės Europos ir baltų kalbų tyrimo metodikos“*. Spalio 28–29 d. Vilnius.

Гуделене Бируте 2010: Написание дифтонгов [ai], [ei] в литовских заглавиях *Epitome Historiae Sacrae* Симонаса Даукантаса. – *Материалы XVII Международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов»*. Секция «Филология». 2010 г. 12–15 апреля. Москва, МГУ имени М. В. Ломоносова. Издательство Московского университета, 332–334. Interneto prieiga: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2010/index.htm

http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2010/24-14.pdf

1.12. Tyrimo problematika.

Laikantis Joniko (1987, 103)¹¹ iškelto teiginio, kad „XVI–XVII amžiaus lietuviškų raštų rašyboje nuo daugiareikšmių (daugiafunkcinių) raidžių buvo eita prie paprastesnių, vientisesnių ir daugiau vienareikšmių“, disertacijoje keliama hipotezė, kad Daukanto rašyba turėjo paprastėti jau ankstyvosios leksikografijos laikotarpiu.

Daukanto tyrėjų darbuose aptarta Daukanto rašybos medžiaga sukuria aiškos, sistemos rašybos vaizdą, o ne visai su šia medžiaga sutampantys ankstyvosios leksikografijos rašybos duomenys leidžia teigti, kad Daukanto sudėtiniai rašmenys vartojami ne tik jo taisyklėse nurodytomis reikšmėmis ir sudaro prielaidas naujam tyrimui. Nustatyti šias reikšmes kliudo neįprasti fonologiniai dariniai, morfologinės formos, todėl labai svarbu tai „identifikuoti ir susieti vienodas ir skirtingas grafemas pagal atliekamą funkciją“ (Subačius 2001, 326). Čia verta paminėti nežinomos grafemos funkcijos terminą. Rašmenų daugiafunkciškumas rodo tik pradinį rašybos kūrimo ir rašmenų paieškos etapą, tai detaliau aptariama darbe.

2. TYRIMŲ APŽVALGA

2.1. SIMONO DAUKANTO ANKSTYVOSIOS LEKSIKOGRAFIJOS RAŠYBOS TYRIMAI

XX amžiaus situacija. XIX amžiaus politinė situacija buvo nelengva. Administracinių pertvarkymų srityje 1831 metų gruodžio 12 dieną nutarta Žemaitiją (į šią savoką įėjo ir vadinamosios „lietuviškosios apskritys“) perduoti Vilniaus gubernatoriaus žinion (Vėbra 2001, 16). Oficialiai Lietuvos, kaip politinio-administracinio vieneto, XIX amžiuje apskritai nebuvo (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996, 21, 25).

Tai amžius, kai vis didesnę įtaką įgavo lietuvių kalba rašyti darbai Didžiojoje Lietuvoje. Kalbinė situacija priklausė ir nuo universitetų. Čia veikęs Vilniaus universitetas ugdė įvairių sričių specialistus. Sudėtinga situacija susiklostė XVIII amžiaus pabaigoje, kai 1795, po III-ojo Lietuvos-Lenkijos padalijimo Vilnius (ir universitetas) atiteko Rusijai. Vėliau situacija tik blogėjo – 1823 m. ištremiami pagrindinėms organizacijoms priklausantys studentai (filaretai, filomatai), atleisti Lietuvos ir Lenkijos

¹¹ Daugelio tautų pirmiesiems raštams būdingas rašmenų polifunkciškumas ir didelis jų vartosenos įvairavimas, kuris neišvengiamas, kai nėra tvirtų rašto tradicijų, kodifikacijos (Palionis 1995, 26).

istoriją dėstę dėstytojai, 1831 m. – studentai masiškai dalyvauja sukilime, o 1832 m. gegužės 13 d. – caro Nikolajaus I dekretu universitetas uždaromas. Lietuvių kalbą buvo stengiamasi ją ugdyti kitais būdais, dažniausia nelegaliais.

Nereikia pamiršti, kad XIX amžius – tai ir Švietimo epocha, kurios idėjos paplito ir Lietuvoje. Jos skatino Vilniaus universiteto jaunimą veikti tėvynės labui, čia susikūrė Filomatų ir Filaretų draugijos. XIX amžiui turėjo įtakos ir masonų bei šubravcų dorovinio ir kultūrinio tobulinimosi idealai – asmenybės tobulėjimas, žmonių laisvė ir lygybė, artimo meilė. Filomatai gyvai domėjosi gimtuoju kraštu ir jo istorija, rinko žinias apie švietimo padėtį Lietuvoje, siekė kurti gerus vadovėlius. Tai buvo nesvetima ir Daukantui, ypač vadovėlių rengimas, tautinės savimonės skatinimas (Skuodis 2003, 14, 18, 27–28; Maciūnas 1981, 113, 118, 120, 122–124). Žemaičiai Daukantas, Simonas Stanevičius, Kajetonas Nezabitauskas Vilniaus universitete priklausė ir slapta žemaičių studentų kuopelei, veikusiai 1823–1825 metais, jie studijavo Filomatų ir Filaretų draugijų metais. Jų nariai buvo persekiojami, veikla sustabdyta. Kratų metu buvo paimtas sąrašas studentų, kuriuos, atrodo, buvo numatyta kvieisti į Filaretų draugiją. Tame sąraše buvo ir Simono Daukanto pavardė (Skuodis 2003, 85–86).

Labai svarbų vaidmenį XIX amžiaus lietuviškų knygų leidyboje vaidino cenzūra. 1800 metų balandžio 17 d. įsaku be Sankt Peterburgo cenzūros komiteto sutikimo joks vietinis komitetas negali išduoti leidimo knygai spausdinti. Kadangi Daukantas Sankt Peterburge gyveno nuo 1834-ųjų metų (Merkys 1991, 63), jo situacija šiuo atveju buvo paprastesnė.

Žvelgiant į ankstesnius – XVI–XVIII – amžius būtent žemaitiškai rašytų knygų nebuvo daug, taigi atskiros raštų tradicijos nebuvo. Žemaitiški tekstai XVIII amžiuje buvo kurti arba vien žemaitiškai su negausiu vidurinio (Daukšos) raštų varianto atspalviu, arba rašyti viduriniu raštų kalbos variantu su žemaitiškais kalbinėmis ypatybėmis (Zinkevičius 1990, 35). Rytinis (Sirvydo) raštų kalbos variantas XVIII amžiaus pradžioje (1705 m.) Jono Jaknavičiaus evangelijų leidimuose buvo priartintas prie vidurinio raštų varianto (Zinkevičius 1977, 239). Lietuvoje įsivyravo žemaičių kalba, paremta vidurio Lietuvos aukštaičių tarmių ypatybėmis, o žemaičių kalba imta vadinti tiek žemaičių, tiek lietuvių kalba (Subačius 1998, 14). Tačiau kalba tolydžio ėmė lenkėti. Tai lėmė ir išsilavinusios bajorijos pozicija, lietuviškai rašančių inteligentų trūkumas (Jonikas 1987, 114).

Beaugant Daukantui, žmonių pasakojimai, tautosaka jau iš pat mažens skiepijo jam meilę gimtajam kraštui, žmonėms ir gamtai. Kalvarijos keturklasėje mokykloje, nors dauguma mokinių buvo žemaičiai, bet dėstoma buvo lenkiškai, mokiniai tarpusavyje taip pat privalėjo kalbėti lenkiškai. Daukantui didesnio poveikio galėjo turėti retorikos

ir gamtos pamokos. Per pirmąsias (kartu ir poezijos) pamokas buvo reikalaujama iš mokinių parašyti progines kalbas, laiškus, eiles. Per gamtos, geometrijos, daržininkystės pamokas mokiniai buvo vedami į laukus, į gražias Varduvo apylinkes. Be to, jaunuolį čia galėjo traukti tokie regionai, kaip į miestelių suplūstantys gausūs maldininkai. Daukantas studijavo tuo lietuvių nacionalinės sąmonės budimo laikotarpiu, kai buvo leidžiami pasaulietiniai raštai gimtąja kalba, stiprinama lietuvių kalbos reikšmė, kai buvo domimasi lietuvių tautos istorija ir stiprėjo lietuvių kultūros veikėjų tarpusavio ryšiai. Daukantas tapo ne tik didžiausiu šių idėjų puoselėtoju, bet ir energingiausiu lietuvių kultūros darbininku. Jis jau studijuodamas parašė pirmąją Lietuvos istoriją gimtąja kalba „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (1822), į lietuvių kalbą išvertė 95 romėnų pasakėtininko Fedro pasakėčias.

2.1.1. Daukanto ankstyvosios leksikografijos ištyrimo laipsnis.

Minėtų šaltinių tyrimai daugiausia susiję su leksikos analize. Keletas negausių tyrimų yra svarbūs nagrinėjamajai rašybos temai. Pirmasis *Žodrodį* (1838) leksikos aspektu ėmėsi tirti Alfonsas Kalnias. Diplominiame darbe *Simano Daukanto raštų žodynas* (1937) jis aprašė dalį žodžių ir nurodė jų kilmę (Aldonas Pupkis rašo, kad šis mašinraštis yra dingęs. Plačiau apie tai žr.: Pupkis 1997, 16). Kruopas nustatė *Žodrodžio* lotyniškų ir lietuviškų žodžių bei žodžių junginių kiekį, aptarė leksikos kilmę (1998, 195–197). *Žodrodžio* vietą Daukanto leksikografijoje patikslino Giedrius Subačius (1990, 20–31), papildęs Kruopo teiginius apie Daukanto žodynų genezę, šaltinius, chronologiją.

Rankraštinį *Lenkų-lietuvių* žodyną aprašė ir analizavo Kruopas (1998). Jis aptarė struktūrą ir žodžių skaičių, pateikė informacijos apie popieriaus pagaminimo metus. Kruopas žodyną vadina pirmuoju Daukanto leksikografijos darbu, sudarytu po 1820 metų ir turėjusiu kompensuoti lenkų-lietuvių kalbų žodynų stygių (1998, 194–195). Subačius (1990, 22–25), remdamasis garsą [o] žyminčiais skirtingų laikotarpių rašmenimis <ó> arba <ù>, pateikia naujesnes žodynėlio parašymo datas – 1839, 1842 ar 1846 metus.¹²

Rankraštinį *Lietuvių-lotynų* žodyną taip pat nagrinėjo Kruopas. Jis aprašė rankraščio struktūrą, išsamiai aptarė lietuviškąjį žodžių registrą ir jo šaltinius – Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno *Wörterbuch der Littauischen Sprache* (1851), Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium lingvarum* (1713). Nemaža dėmesio jis skyrė Daukanto žodyno leksikos kilmei, tarminėms ypatybėms aptarti (1998, 199–20). Kaip šaltiniai, kuriais rėmėsi Daukantas, minimi Mikalojaus Daukšos raštai, įvairūs Biblijos vertimai,

¹² Dar žr. Subačius 1991, 59–60, čia datavimas tikslinamas remiantis rašmenų <i> ir <j> vartoseną.

Lauryno Ivinskio kalendoriai. Kruopas Daukanto rankraščių datavo tarp 1851–1864-ųjų (1998, 197). Subačius (1990, 26–27) pateikia naujesnę šio žodynėlio datavimo versiją – galimą parašymo datą nukelia tarp 1842 ir 1850 metų, po 1851 jis galėjo būti pildomas. Galima pastebėti, kad vyrauja Daukanto leksikos tyrimai, o rašybai skirta vos keletas pavienių apžvalgų, taigi išsamios rašybos principų analizės nėra.

2.1.2. Daukanto ankstyvosios leksikografijos fonetikos ir rašybos tyrimai.

Daukanto ankstyvosios leksikografijos ortografijos principai, jų realizacija iki šiol nebuvo nuosekliai tirti¹³. Analogiški vieno lietuvių autoriaus visos arba tam tikro laikotarpio rašybos tyrimai aprašyti atskiruose straipsniuose arba knygoje¹⁴. Daukantas savo vadovėliuose (1837, 1842) tik pateikė rašybos taisykles¹⁵, kuriomis bei kitais Daukanto darbais remdamasi Vanagienė Daukanto *Raštų* redakcinėse pastabose išskyrė du rašybos principus – fonetinį ir kilminį¹⁶ (Vanagienė 1976, 735; Subačius 1998, 404). Kiti mokslininkų tyrimai daugiausia susiję su siauresne nagrinėjamosios temos sritimi – Daukanto fonetine rašyba. Jonikas yra aptaręs Daukanto rašybos šaltinius (tai Daukšos, Sirvydo, Kristijono Gotlybo Milkaus darbai) ir susisteminęs kai kurių Daukanto darbų (*Būdo*, *Pasakų Phedro*) ir Daukanto vadovėlių *Prasmos* ir *Abecielos* duo-

¹³ Nors XVI–XVII a. lietuvių kalbos balsių rašyba daugiausia rėmėsi fonetiniu principu, tačiau to meto Mažosios Lietuvos, priklausiusios Prūsijos kunigaikštystei, raštuose iškyla aikštėn dar ir formų skiriamasis, arba diferencinis, principas. Prie balsiai nuo pat pirmųjų lietuviškų raštų pasirodymo per visą XVI–XVII a. buvo rašomi dviem principais: fonetiniu ir morfologiniu (Palionis 1996, 30). Rytų Prūsijos lietuvių (ir kai kurie latvių) raštijos kūrėjai rėmėsi humanistinės lotynų kalbos ortografijos principais, susiformavusiais XVI a. antrojoje pusėje dėl graikų kalbos kirčiavimo vad. Heninijaus reformos (Strockis 2004, 293–297). Tai pritaikytina distinktyviniams diakritikams homoformose. Danilius Kleinas išskiria diferencinės rašybos principą „ad differentiam“, skiriantį morfologines formas. Jis laikosi ir fonetinio rašybos principo (Kleinas 1654, 2; 1967, 418). Didžiojoje Lietuvoje spausdintuose raštuose minėti rašybos principai (bent jau nuosekliai) taikomi nebuvo (pagal: Girdenis 1984, Strockis 2007).

¹⁴ Paminėtina tik dalis iš jų. Disertacijoje nagrinėjamam laikotarpiui tinkantys, išsamūs ir atraminiai žemaičių rašybos tyrimai pateikiami Subačiaus monografijoje *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos* (1998). Labai detalai aprašyta Mažosios Lietuvos įvairių autorių rašyba (darbas skirtas akcentografijai) Mindaugo Šinkūno disertacijoje – *XVI–XVII amžiaus Mažosios Lietuvos raštų akcentografija* (2010). Išsamiai vieno autoriaus rašyba aptariama jam skirtos monografijos įvade, pvz.: Girdenio ir Girdenienės knygoje *1759 metų „Ziwato“ indeksas* (1997). Juose pateikiamais pavyzdžiais, analizės principais vadovaujamasi ir disertacijoje.

¹⁵ Žemaičių tarmei Girdenis ir Juozas Pabrėža parengė rašybos taisykles. Jos pritaikytos visoms žemaičių tarmėms, yra labai parankios tikslinant Daukanto rašybą (Girdenis, Pabrėža 1998).

¹⁶ Fonetinis rašybos principas sutampa su grafikos (tiksliau, rašybos – B.G.) taisyklėmis, žodžiai rašomi taip, kaip girdimi (LKRS 1992, 12), pvz.: *abdowinoiū* ~ apdovinoju 'apdovanoju' 11, *dripsau* ~ drybsau 19; morfologinis (kilminis) rašybos principas daugiausia taikomas rašant priebalsius, kai pastovus morfemų grafinis vaizdas išlaikomas visuose tas pačias morfemas turinčiuose žodžiuose (LKRS 1992, 10), pvz.: *įszdziuwuses* ~ išdžiūvusios 5, *įssikraustau* ~ išsikraustau 8, *įszpažistū* ~ išpažįstu 9.

menis. Jis aprašė Daukanto vartotą raidyną, kurio rašmenimis žymėti tam tikri pajūrinių žemaičių (dab. šiaurės kretingiškių) tarmės garsai, nors pasitaikydavo ir kitų tarmių lyčių, pirmiausia aukštaičių vakariečių. *Abecioleje* esantis Daukanto rašmenų inventorių Joniko laikomas pagrindiniu, nes jis sudarytas remiantis lotyniškuoju raidynu (Jonikas 1972, 179).

Analizuodamas Daukanto vartotą raidyną Jonikas laikėsi raidžių polifonemizacijos ir polifonetizacijos sąvokos, kur raidė traktuojama kaip įvairių tarmių fonetinių vertybių / atitikmenų simbolis (Jonikas 1972, 61–62). Remdamasis *Abeciole* ir kitais Daukanto raštais, jis apibendrinio Daukanto nuostatą: „visas lotynų raides reikia vartoti su diakritiniais ženklais, nes žemaičių kalboje yra daugiau balsių nei lotynų kalboje“ (Jonikas 1972, 179–180)¹⁷, pateikė ir rašmenų su diakritikais fonetinius atitikmenis, pvz., rašmuo <û> skirtas ir žemaičių, ir aukštaičių fonetikai išreikšti (Jonikas 1972, 62). Joniko darbe pateikta ir kai kuriuose Daukanto darbuose esančių rašmenų kilmė: <ê>, <î>, <ô>, <û>, <ũ> randami ir Daukšos raštuose¹⁸, ir Mažosios Lietuvos gramatikose (išskirtinai Kleino), rašmuo <ó>, matyt, perimtas iš lenkų raidyno (Jonikas 1972, 180). Jonikas taip pat analizuoja dvibalsių [ai], [ei], [ui], [oi] rašymą, išsamiau nagrinėja sutaptinių dvibalsių [ie], [uo] rašybą, jos raidą (Jonikas 1972, 118–126),

¹⁷ Reikia pastebėti, kad lotynų abėcėlės pagrindu savo abėcėlės kūrusios kalbos rinkosi keletą galimybių grafiškai atspindėti garsus, kurių nebuvo lotynų kalboje. Tokios galimybės buvo kelios: a) savos kalbos garsus žymėti tomis lotynų kalbos abėcėlės raidėmis, kurios lotynų kalboje buvo nevartojamos ar vartojamos tik išskirtiniais atvejais, b) savos kalbos garsus žymėti vienai lotyniškai raidei priskiriant keletą funkcijų (vad. ženklo multifunkcikliškumas), c) savos kalbos garsus žymėti dviejų ar daugiau lotyniškų raidžių junginiais, d) savos kalbos garsus žymėti lotyniškais raidėmis su diakritiniais ženklais po raide, virš jos, jos dešinėje, kairėje ar viduje dedamais taškais, kableliais arba šakelėmis (Gelumbeckaitė 2010, 191–192).

¹⁸ Daukšos rašyba buvo sudaryta sekant lenkų pavyzdžiu – priebalsius <ś>, <ź> žymėjo dviraidžiais <sz>, <cz>, <w> buvo perimta priebalsiui [v] žymėti, o raide <v> žodžio pradžioje žymėtas balsis [u]. Kaip ir pirmuosiuose Prūsijos lietuvių raštuose, Daukša painiojo raides <i, j, y>. Lenkų pavyzdžiu jis grafiškai skyrė kietąjį priebalsį [l], kurį žymėjo <ł>. Raide <i> lenkamis įprastu būdu minkštino priebalsius. Rašyba dar išsiskyrė įsivestais diakritiniais ženkleliais. Be to, kaip ir Prūsijos autoriai, Daukša nuosekliai neatskyrė ilgųjų balsių nuo trumpųjų, t. y. neišryškino specifinės lietuvių kalbos fonetinės ypatybės, neturimos lenkų kalboje. Tas neišryškinimas iš tradicijos perėjo vėlesnių laikų autoriams, ir tik nuo XIX a. pabaigos imta sistemingai skirti trumpuosius [u], [i] nuo atitinkamų ilgųjų [ū], [y]. Taigi Daukša fiksavo balsių kokybės skirtumus (Zinkevičius 1988, 184). Iki Daukšos išspausdintos buvo tik Mažosios Lietuvos protestantiškos religinės knygos. Kataliko naudojimas protestantų raštais neturėtų būti neįmanomas, – 1579 metais Žemaičių vyskupijos vizitacija liudija Daukšą turėjus „eretišką“ knygą. Dėl protestantų tekstų įtakos yra pareikšta keletas nuomonių, bet tvirtiau nusistovėjusi viena – apie Baltramiejaus Vilento *Evangelijų bei epistolų* (toliau – EE) panaudojimą (Žilinskaitė 2010, 14). Pats Vilentas rašė tokia kalba, prie kurios artėjo Martynas Mažvydas. Jis nuosekliau negu Mažvydas vartojo rašmenis <ũ>, <ie> dvibalsiams [uo], [ie] žymėti. Naujovė jo rašyboje – raidė <ū> ilgajam balsiui [ū] žymėti (vartota nenuosekliai) (Zinkevičius 1988, 61). Nors tikėtina, kad Mažvydas buvo susipažinęs su tais senaisiais rankraščiais, kur fiksuota balsių kokybė, tačiau jos neskyrė (Zinkevičius 2002, 595, 598).

aptaria priebalsinius rašmenis <ž, ž, ž ir Z>, skirtus garsui [ž] žymėti, bei nelietuviškos kilmės <f, h, q, x>.

Kiek vėliau buvo atlikta keletas smulkesnių fonetinės rašybos tyrimų. Vanagienė aprašė <j> rašymą vietoj <i> dvibalsiuose bei kai kuriuos lenkiškus rašmenis <cz>, <s>, <z>, <ł>, <w>, <ż>, <ź> (Vanagienė 1976, 735). Subačius pateikė keletą faktų apie dvibalsių su *i* (*ai, ei, oi, ui*) rašybą (Subačius 1991, 58–63). Lietuviškosios *Epitome Historiae Sacrae* antraštės trumpai buvo pristatytos Kruopo (Krupas 1998, 195), Subačius aptarė jose rašomą rašmenį <ó> ir sudėtinius rašmenis <ai>, <ei> (Subačius 1991, 24–25). Apie dvibalsių [uo], [ui], [ie] rašybą antraštėse rašė Roma Bončkutė, o pasitaikiusį rašybos nevienodumą ji traktavo kaip spausdinimo netikslumus (Bončkutė 1993, 105).

Vanagienė savo darbuose pateikė ir keleto sudėtinių rašmenų vartosenos paaiškinimus (1976, 735–736¹⁹): rašmenys su graviais <à>, <è> (kurie vartojami greta sudėtinių rašmenų <aj>, <ej>) žymi galūninius dvibalsius [ai], [ei] (*pernà* ~ pernai, *skaugè* ~ skaugiai), taip pat skiria moteriškosios giminės daugiskaitos galininką (*wijtàs* ~ vietas, *girrès* ~ gires, vard. *girè*) nuo vardininko (*wjitas* ~ vietos, *girres* ~ girės); rašmenį su akūtu <á> Daukantas kartais rašo vietoj aukštaičių <e> (*žámaj* ~ žemai); <ë> pasitaiko vietoj aukštaitiško dvibalsio <ie> (*Lėtuwius* ~ lietuvius); <ĩ>, <ó> (<ú>) būna vietoj siaurųjų neįtemptųjų žemaitiškų <i>, <u> (*sótĩkósĩ* ~ sutikusi, *skaugús* ~ skaugus); <ô>, nors labai retai ir nenuosekliai, rašo vietoj žemaitiško <uo> (*ôro* ~ oro, *ryžôs* ~ ryžos, taip pat kirčiuotoje vienaskaitos kilmininko linksnio galūnėje *brqn-dôs* ~ brandos); dvibalsį [uo] (jo tarmės [uo]) žymi ir <û> (*kũksztą* ~ kuokštą). Pasak Vanagienės, Daukantui būdinga ir nosinių <a>, <ę> mišriuosiuose dvigarsiuose rašyba, pvz.: *qmžinq* ~ amžiną, *ant* ~ ant, *szwęntino* ~ šventino. Iš ilgųjų balsių Daukantas skiria [i], kurį žymi rašmeniu <y>, bet ne visada nuosekliai (Vanagienė 1976, 735).

2.1.3. Morfologijos ir rašybos tyrimai.

Jonikas pastebi, kad Daukanto noras skirtingai žymėti vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko linksnius <a> ir <ô> rašmenimis yra nusižiūrėtas iš Mažosios Lietuvos raštų ir gramatikų. Rašmenys su diakritikais <ô, û, ę, à, è>, iš dalies <a, i> nurodomi kaip turintys morfologinę reikšmę (Jonikas 1972, 123, 180). Rašmuo <a> rašoma vienaskaitos galininke, <ę> – vienaskaitos kilmininke ir galininke, būtojo

¹⁹ Vanagienės minimas *Parsegėjimas* iš *Istorijos Žemaitiškos* rankraščio vadinamas beveik tapačiu, esančiu *Pasakose Fedro* (1824) ir *Istorijos Justinaus* (1838) rankraščiuose. Patikslinus paaiškėjo, kad *Pasakų Fedro* rankraštyje Daukanto neaptariamas rašmuo <ë> bei dviguba <ll>, tačiau aiškinamas rašmuo <û>, kuris *Istorijos Žemaitiškos* rankraštyje nepateikiamas.

kartinio laiko III asmenyje. Vanagienė (1976, 735) taip pat aptaria porą rašmenų su diakritiniais ženklais, kuriais Daukantas stengiasi tiksliau išskirti morfologines formas: tai daugiskaitos kilmininkui žymėti skirtas rašmuo <û>, pvz.: *spejgû* ~ *speigų*, bei vienskaitos galininkui reikšti skirta <i>, pvz.: *ugni* ~ *ugnį* (Vanagienė 1976, 735–736).

2.1.4. Rašmuo kaip ženklas. Rašybos tyrimų metodologija užsienyje.

Rašmenį kaip ženklą apibrėžia pagrindinės struktūralistų ir glosematikų idėjos. Sosiūras aptarė ženkliškąją rašmens prigimtį, aprašė, kaip koreliuoja forma ir turinys (1999, 112). Luji Hjeltslevo lingvistika su Sosiūro siejama dviem atžvilgiais: pastarasis atkreipė dėmesį į garsų psichologinę vertę komunikacijos procese, o Hjeltslevas tyrė garsą kaip abstraktų vienetą, be materialiosios pusės. Labai svarbus laimėjimas buvo turinio ir raiškos įvedimas į kalbos mokslą (Girdenis 2003, 26–27). Su turinio ir raiškos santykiu glaudžiai susijęs ir adresatas. Priklausomai nuo žodyno pobūdžio (keliomis kalbomis jis parašytas), jame būna arba vienas, arba du adresatai (Melnikienė 2009, 11–20). Turinio ir raiškos santykis bus labai aktualus tiriant rašmenų ir taisyklių santykį bei adresato ryšį su tuo santykiu. Šios kategorijos tinka ir Daukanto rašybos analizei.

Rašybos tyrimams labai aktualūs anglų, vokiečių darbai. Pastarieji remiasi savo šalies įvairių amžių, autorių darbais, parašytais skirtingais vokiečių kalbos dialektais (Voeste 2008, 93tt.). Pagrindinės jų tyrimo kryptys: struktūralizmas, variantų teorija, funkcionalizmas (Elementaler 2003). Jų taikytini metodai – distribucinė analizė – įvairių laikotarpių, įvairių autorių duomenų, įvairių rašybos stilių analizė, taip pat rašmenų variantų analizė rašmenimis ir fonetiškai; rašmenys analizuojami pagal skiemens atvirumą-uždarumą, pozicijas (Elementaler 2003, 72, 91). Tyrėjai remiasi fonologijos teorija ir principais. Vokiečių kalbos gramatinė struktūra (su tuo susijusi ir rašyba) gerokai skiriasi nuo lietuvių, todėl ne visus germanistų taikomus tyrimo metodikos ypatumus galima pritaikyti, analizuojant lietuvių rašmenų raidos sistemą.

Anna Voeste vokiečių grafotaktinės sistemos apžvalgą pradeda nuo Johanno Gutenbergio raidyno. Tai puikus vieno autoriaus fonografijos tyrimo pavyzdys. Ji pateikia daug skirtingų rašmenų homofonijos pavyzdžių. Tokie segmentai gali būti vartojami žodžio pradžioje, šaknyje, priesagoje ir galūnėje. Pateikiama daug įvairių rašybos variantų – pabrėžiami geminatų, sonantų raiškos ypatumai (Voeste 2008, 72). Tokie grafiniai segmentai skirstomi į distribucinius elementus (Voeste 2008, 77–79). Anot Voeste (2008, 64), skirtinga rašmenų rašyba suponuota priešgalūninių garsų, dažniausiai – vokalinų elementų. Rašmenų raidai įtakos turi abreviatūros, spausdinimo tipas, fleksinių formantų kaita (Voeste 2008, 87). Detalai aptardama skiemens struktūrą

(pvz., CVCV ir kt.), Voeste (2008, 175) atskleidžia grafinių variantų kitimo tendencijas. Metatezė, individualios rašysenos ypatumai šios tyrėjos veikale vertinami kaip papildomi veiksniai rastis rašmenų kitimams. Jürgeno Baurmanno, Hartmuto Güntherio, Ulricho Knoopo (1993, 39 tt.) kolektyvinėje monografijoje *Homo scribens* analizuojama grafetika ir fonetika – apskaičiuojami frazių ilgiai, struktūra. Nurodomi skirtumai tarp fonologinės ir grafematinės žodžio struktūros (ten pat, 1993, 80), išsamiai analizuojami pavyzdžiai. Sudarinėjamos matricos, grafikai, lentelės, daug dėmesio skiriama diakritikams (Elmentaler 2003, 98), jų fonologinei analizei. Iš to išplaukia morfologijos ir fonologijos ryšys, nes alomorfija, kiti morfologijos reiškiniai negali vykti be fonologijos taisyklių (Matthews 1991, 42). Šiose knygose išryškėjanti morfotaktikos reikšmė paaiškintina žodžio elementų priklausymo nuo lingvistinės struktūros ir taisyklių, nulemiančių tokią sistemą (ELL 8 2006, 335).

2.1.5. Sudėtinių rašmenų rašyba senuosiuose raštuose.

Rašmuo <a>. Pasirinktų senųjų raštų autorių darbuose aptariamųjų rašmenų tradicijos daugiausia buvo orientuotos į fonetinę rašybą tiek Mažojoje, tiek Didžiojoje Lietuvoje. Tradiciją kūrę autoriai buvo skirtingų rašto variantų atstovai, neretai ir pradininkai (plačiau žr. Zinkevičius 1988). Jų visų rašyba vienaip ar kitaip turėjo įtakos Daukanto rašybai.

Rašmuo <a> Mažvydo, Kleino, Daukšos darbuose buvo vartojamas dėsningai – žymėjo arba ilgąjį garsą [a'] arba trumpąjį [ă]. Fonetiniam rašybos principui reikšti daug aktualesnė sudėtinių rašmenų rašyba. Mažvydas²⁰, vienas iš lietuviškos raštijos pradininkų ir pirmosios lietuviškos knygos autorius, vartojo sudėtinį lenkų kilmės rašmenį su šakele <ą> (Zinkevičius 1988, 28). Pastarąją jis vartojo ten, kur žymėtas nosinumas (Palionis 1967, 22).

Panašiai šį rašmenį vartojo ir Mažosios Lietuvos normintojas Kleinas bei Didžiosios Lietuvos kūrėjas Daukša, kurie abu taip žymėjo nosinį balsį, skirtingai skambantį nuo lenkų <ą> (ten pat, 29, 34).

Kleino vartotas rašmuo tariamas kaip [an], bet žymiai minkščiau ir neaiškiai, tarsi praryjant [n] (Zinkevičius 1988, 91). Kleinas, be minėtosios, dar vartojo su akūtu <á>, kuriuo žymėjo ilgą, kirčiuotą balsį, taip pat <ă>, žymintį trumpąjį, uždara balsį. Rašmeniu <a> jis žymėjo trumpąjį atvirąjį balsį (Palionis 1967, 29).

²⁰ Mažvydas pasirinktas kaip lietuviškosios raštijos pradininkas, nors tiesioginės įtakos Daukantui nepadarė.

Daukša²¹ savo rašmenų inventoriuje turėjo sudėtinius rašmenis <á>, <â>, <ã>, kuriais atitinkamai žymėjo kirčiuotus ilgąjį ir trumpąjį garsus [a] (Palionis 1967, 33). Daug mažiau rašmenų vartojo Sirvydas²², tik <á> ilgiesiems ir trumpiesiems garsams [a] žymėti (Palionis 1967, 38).

Rašmuo <e>. Mažvydo ir Kleino vartoti rašmenys buvo su diakritikais ir be jų. Raidė su šakele <ę> Mažvydo darbuose vartota nosiniams garsams žymėti, ji, kaip ir <a>, perimta iš lenkų ir Kleino darbuose žymi garsą, tariamą kaip [en], bet tamsiau ir lyg pro nosį (Palionis 1967, 22, 30; Zinkevičius 1988, 28). Kleinas dar vartojo <è> ir <é>, skirtus atitinkamai ilgam, uždaram bei ilgam, atviram, kirčiuotam garsams žymėti (Palionis 1967, 30; Zinkevičius 1988, 92). Nemažai rašmenų su diakritikais rasta Daukšos raštuose, tai <é>, <ê>, <è>, <ẽ>, <ę> (Palionis 1967, 34; Zinkevičius 1988, 185), jie (kaip pateikia Palionis) žymi kirčiuotus garsus „[e], [œ], [è]“ (Palionis 1967, 34). Daukša sudėtiniais rašmenimis siekė atskirti platųjį balsį [e] nuo atitinkamo siaurojo (Zinkevičius 1988, 185).

Rašmuo <i>. Įvairesne vartosena išsiskiria Kleinas ir Daukša. Jų darbuose vartotas rašmuo su šakele <î>, Daukša dar vartojo ir <î> (Palionis 1967, 35). Kleino rašmuo su šakele nusako, kad toje vietoje tartinas garsas [n] (Zinkevičius 1988, 90). Mažvydas vartojo rašmenį <i> be šakelės. Tai lėmė lenkiška rašyba, kurioje nosinių <î>, <ų> nebuvo, kaip ir atitinkamų raidžių to meto spaustuvėje. Taškeliu po raide Mažvydas žymėjo nazalizaciją (Zinkevičius 1988, 28).

Rašmuo <o>. Rašmuo <o> nuo Mažvydo laikų vartotas įvairiai. Paties Mažvydo jis iš pradžių vartotas be diakritikų, vėliau jis ėmė rašyti su akūtu – <ó>, taip žymėdamas garsą [o] (Palionis 1967, 22). Be diakritikų rašė ir Kleinas (ten pat, 31). Daukša įsivedė rašmenis su diakritikais <ó>, <ô>, <ò>, norėdamas pabrėžti kirčiuotą garsą (Palionis 1967, 35), Sirvydas vartojo tik vieną <o> (ten pat, 40).

Rašmuo <u>. Mažvydo darbuose buvo vartojami dviejų tipų rašmenys – su ir be diakritikų. Rašmuo <û> žymi trumpąjį garsą ir ilgąjį garsą [u], ypač žodžio gale ir kirčiuotą, o <u> žymi greičiausiai nekirčiuotus garsus [ũ] ir [u] (Palionis 1967, 23). Kleinas ir Daukša vartojo rašmenį su šakele <ų> balsiui, kuriame slypi [n], žymėti (ten pat, 31, 36). Be paprastojo rašmens, Daukša dar turėjo <ú> ir <û> kirčiuotiems trumpajam ir ilgajam garsui [u] žymėti (ten pat, 36).

Dvibalsis [ie]. Dvibalsių rašyba iki Daukanto buvo įvairi. Mažvydas šiam sutaptiniam dvibalsiui žymėti pasirinko <i> resp. <y>. Reikia pastebėti, kad pietų žemaičiams

²¹ Daukša rašė viduriniu raštų kalbos variantu. Jis laikytinas lietuviškos knygos LDK tikruoju pradininku (Zinkevičius 1988, 173).

²² Sirvydas rašė rytiniu raštų kalbos variantu (Zinkevičius 1988, 259).

būna sunku atsekti, kur jų tarmės [i] vietoj aukštaičių [ie] ir kur sutampa su jų [i] (Zinkevičius 1988, 30). Kleinas įtvirtina <ie> rašmenį dvibalsiui [ie] žymėti (Zinkevičius 1988, 92), taip rašė ir Daukša (Zinkevičius 1988, 185). Sutartinio dvibalsio [ie] atliepiniai yra pagrindinė skiriamoji aukštaičių ir žemaičių tarmių fonetinė ypatybė, tai jau atsispindi ir Mažvydo rašyboje. Šiaurės žemaičiai kretingiškai vietoj aukštaičių [ie] kirčiuotoje ir nekirčiuotoje pozicijoje turi dvibalsį [ei] (Zinkevičius 1994, 85).

Dvibalsis [uo]. Mažvydo rašmenų inventoriuje dvibalsiui [uo] žymėti rastas rašmuo <ū> (čia jam sunkiau sekėsi atskirti, kada šis rašmuo atitinka [uo], kada [u]), taip pat ir <û> (Zinkevičius 1988, 51). Kleinas rašo <û>, įtvirtindamas tokią dvibalsio [uo] rašybą (Zinkevičius 1988, 92). Daukša šį dvibalsį žymėjo <û> ir jo nepainiojo su <o>. Tiek [uo], tiek [ie] tada vidurio Lietuvoje nebuvo virtę monoftongais (Zinkevičius 1988, 185). Akivaizdu, kad aptariamojo dvibalsio rašybą neįvairavo, o išilaikė tokia, kokią įvedė Mažvydas.

Dvibalsiai [ai], [ei]. Kad balsis [a] ir dvibalsis [ai] po minkštojo priebalsio vienu XVI–XVII a. autorių buvo rašomas vienaip, o kitų kitaip, nemažai bus lėmusi ir pačių autorių patarmė. Žemaitis Mažvydas, aukštaitis Daukša ir kt. dažniau rašė <e>, <ei>, nes jų tarmėse buvo girdimas ryškesnis [e]. Štai Kleinas šioje pozicijoje rašė <a>, <ai>, nes čia buvo ryškesnis garsas [a] (Palionis 1979, 22). Taigi apibendrinant reikia pasakyti, kad šių dvibalsių rašybą buvo nevienalypė.

Dvibalsiai [au], [oi], [ui]. Greičiausiai remdamasis fonetiniu principu Daukša rašė dvibalsį [au] dvibalsiniu rašmeniu <ęu>, nors kiti autoriai labiau laikėsi tradicijos, rašė <au>, <iau>, nusižiūrėję į savo pirmtakų raštus (Palionis 1979, 22). Mažvydo darbuose vartota <au> (Zinkevičius 1988, 50).

Mišrieji dvigarsiai. Mišriųjų dvigarsių rašybą senuosiuose raštuose labai dažnai buvo priklausoma nuo autoriaus tarmės. Ypač išsiskyrė dvigarsiai [am], [an], taip pat [em], [en]. Tai viena iš skiriamųjų aukštaičių ir žemaičių tarmių ypatybių (plačiau žr. Aleksandravičius 1967, 60; Salys 1992, 40). Mažvydas nesiaurino dvigarsių [am], [an], tai atsispindėjo ir jo rašyboje – rašyta <am>, <an> (Zinkevičius 1988, 41). Daukšos raštuose, pagal jo viduriečių (vidurio Lietuvos) tarmę, išlaikomi sveiki [am], [an], kurie neretai rašomi <a>, <a> (Palionis 1967, 68; Zinkevičius 1988, 185). Rytiečių (rytų Lietuvos) tarme rašę autoriai, pvz., Sirvydas, dvigarsius [an], [am] siaurino į [un], [um] ir rašė <u>, <um> (Zinkevičius 1988, 234). Dvigarsiai apskritai atspindėjo tarmės ypatybes, ypač aptartieji [am], [an].

Kaip jau buvo minėta, dažniausia senųjų raštų autoriai keitė (arba ne) pirmuosius du dvigarsius [em], [en]. Štai Mažvydas galbūt jų nesiaurino (taip teigia Zinkevičius

1988, 41). Daukša savo raštuose garsui [en] žymėti rašo <ę>, <en> (Palionis 1967, 68; Zinkevičius 1988, 185), Sirvydas juos verčia tarminiais garsais [im], [in], taip ir rašydamas <im>, <in> (Zinkevičius 1988, 260).

Ryškesnių rašybos variantų Mažvydo, Kleino raštuose nerasta, o Daukša savo darbuose garsui [in] žymėti rašo <į> (Zinkevičius 1988, 185). Šioje rašmenų grupėje išskirtinas Daukša, kuris savo raštuose garsui [un] žymėti rašo <ų> (Zinkevičius 1988, 185).

2.1.6. Sudėtinių rašmenų rašyba žemaičių darbuose.

Rašmuo <a>. Daukanto ankstyvosios leksikografijos laikotarpiu dauguma šiaurės žemaičių autorių buvo linkę vartoti tik <ą>, ši tradicija buvo perimta iš lenkų, kiti sudėtiniai rašmenys buvo daugiau Mažosios Lietuvos rašybos bruožas (jos aptariamos disertacijos išnašose prie kiekvieno rašmens su tam tikru diakritiku, plačiau žr. Subačius 1998, Šinkūnas 2010). Šiaurės žemaičių plote vyraavo dvi rašybos tradicijos – vadinamoji *ZIWATO* tradicija ir 1794–ųjų metų *Kozoniaus* rašybos tradicija (Subačius 1998, 59). Rašmens <a> rašyba *ZIWATE* yra dvejopa – su ir be diakritikų. Nosinė raidė <ą> vartojama ir viena pati ar kaip junginio <ąn> dalis. „Gryna“ <ą> sisteminiausiai rašoma prieš pučiamąjį priebalsį (Girdenis 1997, 23). Yra žodžių, turinčių nekaitmeninę <ą> prieš sprogstamųjų priebalsių raides. Beveik visada tai būna atsitiktinumas (Girdenis 1997, 24). *Kozoniuje* šis rašmuo vartotas ten, kur aukštaičiai turi <ą>, taip pat šaknyje rašyta nosinė. *Kozoniaus* vertėjas visiškai nevartojo dviraidžio žyvatiško <ąn> (Subačius 1998, 60). Kaip žinia, Daukantas buvo didelis rašybos inovatorius. Kaip toliau bus matyti, Daukantas išsiskiria iš žemaičių savo vartotų rašmenų gausumu, vartosenos reikšmių įvairove²³.

Rašmuo <e>. *ZIWATE* rašmuo <ę> be <n> nuosekliai rašomas prieš pučiamąjį priebalsį. Galūnėje kirčiuotam balsiui atliepanti <ę> be galo reta. Prieš sprogstamuosius priebalsius <ę> kaitaliojasi su <en> (plačiau dėl kitų tarminių atvejų žr.: Girdenis 1997, 25–26tt). *Kozoniuje* šis rašmuo kaip ir *ZIWATE* paprastai rašytas šaknyje, jų vartoseną panaši. Žemaitiško *ZIWATO* įtaka *Kozoniaus* tekstui yra akivaizdi – pastarojo darbo vertėjas stengėsi padaryti tekstą žemaitišką (Subačius 1998, 60–61). Žemaičiuose sudėtinių rašmenų su pagrindu <e> nebuvo tradicijos vartoti, tai labiau Mažosios Lietuvos rašybos tradicija.

²³ Rašymas, kaip ir menas – tai du didieji žmonijos vizualių simbolių kūriniai, padedantys išreikšti save ir komunikuoti su kitais (Bazerman 2008, 7). Tai tinka kalbant ir apie bendrąją ir individualią rašybą – kiekvienas autorius, kurdamas naują rašybą, pereina tam tikrus etapus, ir jo rašyba niekada nebūna vienalytė.

Sutaptinis dvibalsis [ie]. Šiaurės žemaičiai kretingiškiai vietoj aukštaičių [ie] kirčiuotoje ir nekirčiuotoje pozicijoje turi dvibalsį [ei] (Zinkevičius ²1994, 85). 1759 metais išleistame *ZIWATE* (Girdenis, Girdenienė 1997) dvibalsio [ie] atliepinys paprastai rašomas sudėtiniu rašmeniu <yi>. Daukantui žinomi galėjo būti ir XIX amžiaus pradžioje rašę žemaičiai – kretingiškiai ir raseiniškiai. Subačius (1998) rašo, kad XIX amžiaus pirmajame dešimtmetyje bendrinę kalbą Didžiojoje Lietuvoje bandė kurti dūnininkai. Dionizas Poška dvibalsio [ie] atliepinį [i] iš pradžių žymėjo raide <i> (Subačius 1998, 216), vėlesniu metu kūrybos laikotarpiu perėjo prie <ij>, o dar vėliau prie <ji> (Subačius 1998, 226). Vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis ir jo aplinkos kunigai gana nuosekliai vartojo aukštaitišką <ie>, nors jų darbuose pasitaikydavo ir dūnininkiškų ypatybių (Subačius 1998, 131). Simonas Stanevičius, remdamasis savo raseiniškių tarpe, rašė <i>, tik kartais – <ie>. Tą patį darė ir Jurgis Plateris (Subačius 1998, 397).

Toliau minėtini dūnininkai. Antanas Klementas tarmės dvibalsį [ei] žymėjo <yi>, po *l* kartais rašydavo <ij>, žodžio pradžioje – <i> (Subačius 1998, 99); vėliau <yj>, <ij> po *g* (Subačius 1998, 99 tt.). Kajetonas Nezabitauskis labiau linko vartoti <ji> nei <ij> (ten pat). *X. D. K. P. S.* (1834 metai) gramatikoje rašoma <ey> ir <ę> (Subačius 1998, 319). Jurgiui Ambraziejui Pabrėžai būdingas <yi> ir <yy> (Subačius 1998, 323). Šiek tiek vėliau, nei buvo išleistas *Žodrodys*, rašęs dūnininkas Kazimieras Prialgauskis (1845, 1847 metai) jau vartojo <iy> (Klumbytė 1999, 112).

Dauguma XIX amžiaus žemaičių raštininkų dvibalsį [ie] savo tarmėje žymėjo dvejo-pais junginiais su įvairiais diakritikais ir be jų. Dvibalsinių rašmenų <e> ir <i> retai pasitaiko, jie pavartoti, regis, tik *X. D. K. P. S.* gramatikoje. Daukantas *Žodrodyje* atspindi abi rašybos tendencijas.

Girdenis remiasi anksčiau atliktais Nikolajaus Trubeckojaus (*Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme* 1929), Pavelo Trosto (*Zur phonologischen Wertung der Deutschen Diphthonge* 1966) tyrimais, kad sutaptinis dvibalsis (poliftongas) [ie] (kaip ir [uo]) yra savarankiška fonema /ie/ ir (/uo/), priklausanti ilgųjų balsių klasei. Mat „tarp [ie], [uo] ir į juos panašių junginių nėra papildomosios distribucijos: tie segmentai vartojami ir prieš balsius“ (2003, 103). Jis (ir dvibalsis [uo]) dar vadinami polifton-gais (ten pat) arba sutaptiniais dvibalsiais (Pakerys 1995, 53), taip pat kintamaisiais (dvibalsiniais) (DLKG 1994, 24–25) dvibalsiais.

Sutaptinis dvibalsis [uo]. Aptariamojo dvibalsio [uo] atliepinys 1759 metų *ZIWATE* (Girdenis, Girdenienė 1997, 11) paprastai buvo rašomas sudėtiniu rašmeniu <uw> arba <ąw>. Laikydami ankstesniuose skyreliuose rašmenų aptarimo tvarkos, pradė-sime nuo dūnininkų. Poška dvibalsio [uo] atliepinį žymėjo <uo> (Subačius 1998, 216),

vėlesniuojų kūrybos laikotarpiu perėjo prie <ū>, o dar vėliau prie <ū^u> (ten pat, 226). Vyskupas Giedraitis, jo aplinkos kunigai gana nuosekliai varėjo aukštaitišką <uo>; rašmuo <o> aiškintinas kaip žemaitišku o turiniu užrašytas [o] aukštaitišką garsą, nors būta ir žemaitiškų garsų (ten pat, 131). Jis dar buvo rašyta <u> ir <ũ> (ten pat, 227). Stanevičius, remdamasis savo raseiniškių tarme, rašė <ū>, tik kartais – <ū^u>. Plateris rašė <ũ> (ten pat, 397).

Dounininkas Klementas tarmės dvibalsį [uo] žymėjo dviraide <uu>, pasitaikė ir <uw>. Tai lemėta *ZIWATO*, *Kozoniaus* tradicijos (ten pat, 98). Felikso Wrotnowskio knygoje *Giesmė žemaičių Telšių pavieta vainoje metų 1831* Klementas, tarmės [o] žymėjęs raide [u], dvibalsį [ou] rašė naujoviškiau, be to, jam turėjo padėti tarminis [uu] tarimas (prisimintinas ir Zigmo Zinkevičiaus teiginys apie *uo* tarimą *uu*, (žr. 3.6)).

Nezabitauskis labiau linko vartoti <uo>, bet prikūrė hipernormalizmą parašydamas <uo>, kur aukštaitiai turi [o] (Subačius 1998, 281). X. D. K. P. S. (1834 metai) gramatikoje rašoma <ow> ir hipernormaliu <o> (Subačius 1998, 319). Pabrėžai būdingas <óu> (Subačius 1996, 14). Šiek tiek vėliau už Daukanto *Žodrodį* rašęs dounininkas Prialgauskis (1845, 1847 metai) žemaitiškai naudinininko galūnei žymėti vartojo <ou> (Klumbytė 1999, 112).

Taigi dauguma XIX amžiaus žemaičių dounininkų dvibalsio [uo] atliepinius savo tarmėje žymėjo rašmeniu <ou> ir aukštaitiškuoju <uo> pagal šiaurės žemaičių plote vyravusią dvibalsio [uo] rašybos tradiciją.

Dvibalsiai [ai], [ei]. Šiaurės žemaičiai tuo tarpu turėjo dvi dvibalsių [ai], [ei] rašybos tradicijas. Žymiausiu šiaurės žemaičių kringiškių tarmės paminklu laikomas 1795 metų *ZIWATAS* (Girdenis, Girdenienė 1997). Juo XIX amžiuje rėmėsi arba sekė žemaitiškai rašę autoriai. Dvibalsiai [ai], [ei] čia beveik ištisai rašomi aukštaitiškai: <ay>, <ey> (Jonikas 1972, 179), nors retkarčiais parašoma ir viena raide. Taip elgtasi „matyt vengiant ‘negražaus’ digrafo, <...> neįsivedant jokių diakritinių ženklų jas galima tiksliai užrašyti tik dvigubais rašmenimis <aa>, <ee>; taip pat vengiant to paties žodžio homografų“ (Girdenis, Girdenienė 1997, 48). Tai vadinamoji *ZIWATO* tradicija.

Kita tradicija galima laikyti 1794–ųjų metų *Kozonių* (Karpavičius 1794). Čia vertėjas nuosekliai ir sąmoningai išlaikė suvienbalsėjusį žemaičių dvibalsį [a] žodžio gale vietoj aukštaičių [ai] (Subačius 1998, 59). Taip yra ir leidinyje *Sūdas skarbo Lietuvos šių dienų* (1794) (Subačius 1998, 64). Kurdami bendrinę kalbą dauguma žemaičių XVIII–XIX amžiuje stengėsi atsisakyti suvienbalsintų lyčių. Išimtis – *Kozoniaus*, *Sūdo* vertėjas, taip pat Pabrėža, Daukantas (Subačius 1998, 49).

XIX amžiaus pirmojoje pusėje kūręs dūnininkas Poška dvibalsius [ai], [ei] žymėjo sudėtiniais rašmenimis <ay>, <ey>, nors spontaniškai parašydavo ir monoftongizuotų

formų (Subačius 1998, 216). Vienas iš dounininkų Klementas tarmės dvibalsius [ai], [ei] paprastai žymėjo <ay>, <ey> pagal *ZIWATA*, bet dažniau pateikdavo monoftongizuotus žodžio galo [ā], [ē]. Taigi jis buvo artimesnis *Kozoniaus* tradicijai (Subačius 1998, 99–100). Nezabitauskis (kaip ir Poška) rašė <ay>, <ey> (Subačius 1998, 254). *X. D. K. P. S.* (1834 metai) gramatikoje taip pat aukštaitinami dvibalsiai [ai], [ei] (Subačius 1998, 320). Pabrėžai 1809–ųjų kūrybos laikotarpiu buvo būdingi [ay], [ey], tačiau vėliau jis dažnai ir rašė dvigubus rašmenis <aa>, <ee> (Subačius 1996, 14, 86). Prialgauskio 1845, 1847 metų tekstuose galūnių dvibalsiai [ai], [ei] nemonoftongizuoti (Klumbytė 1999, 108).

Dvibalsiai [au], [ui], [oi]. *ZIWATE* dvibalsiui [au] žymėti vartotas sudėtinis rašmuo <aw>, nors kartais pasitaiko ir <au>. *Kozoniuje* taip pat vartotas <aw>, tik spontaniškai pasitaikė <au> (Subačius 1998, 61). *Universite* „antrasis komponentas dažniausiai žymimas *w* ir yra keliolika pavyzdžių su *u*“²⁴.

Poška dvibalsį [au] žymėjo sudėtinio rašmeniu <au> (Subačius 1998, 216). Giedraitis ir jo kolegos gana nuosekliai vartojo aukštaitišką <au> (Subačius 1998, 133t). Stanevičius rašė <aw> (Subačius 1998, 354).

Klementas tarmės dvibalsį [au] žymėjo <aw>, taip pat <au>. Tai labai galima *ZIWATO*, *Kozoniaus* įtaka, tačiau kartu tai ir *Universito* tradicija (Subačius 1998, 99). Nezabitauskis, kaip ir Poška, vartojo <au> (Subačius 1998, 254).

X. D. K. P. S. (1834 metai) gramatikoje ir Pabrėžos darbuose rašoma <aw> (Subačius 1998, 323). Šiek tiek vėliau už Daukanto *Žodrodį* rašęs dounininkas Prialgauskis (1845, 1847 metai) jau vartojo <iy> (Klumbytė 1999, 112).

Dvigarsius [an], [am], [al], [ar] žymintys rašmenys. XIX amžiaus mišriųjų dvigarsių rašybos tradicija žemaičiuose nebuvo nusistovėjusi. *ZIWATE* dvigarsiai [am], [an] paprastai buvo rašomi sudėtiniais rašmenimis <un>, <um>. Plateris rašė <on> (Subačius 1998, 414). Klementas dvigarsius [am], [an] (tarmėje reiškiamus [ɔn], [ɔm]) žymėjo sudėtiniais rašmenimis <um>, <un>, nors jam pasitaikydavo parašyti <on> (Subačius 1998, 99). *X. D. K. P. S.* (1834 metai) gramatikoje nenuosekliai rašoma <on>, [ɔm] reiškiamas <a>, Pabrėža dvigarsiui [ɔn] žymėti nuo 1799–ųjų taip pat vartojo <a>, iki tol jo darbuose buvo sudėtinis rašmuo <ón> (Subačius 1998, 322). Šis šiaurės žemaičiams kringiškiems būdingas rašmuo vartotas ir Daukanto (žr.: Jonikas 1972, 237).

Taigi apibendrinant tai, kas jau aptarta, galima pasakyti, kad vienodo dvigarsių [an], [am] rašymo tarp žemaičių XIX amžiuje nebuvo.

²⁴ Plg. Eigminas 1981, 7–15.

2.1.7. Kituose šaltiniuose pateikti Simono Daukanto rašmenys.

Aptariamojo laikotarpio Daukanto *Istorijos Žemaitiškos* (~ 1836–1834) rankraščio pradžioje, po antraštinio lapo pridėtame *Parsegėjime* (*Parsegiejemas*), esanti jo raštų fonetinė ir rašybos sistema²⁵ paaiškina tik 13 raidžių su diakritiniais ženklais, žyminčiais žemaitiškus balsius, ir dvejetainę [ɫ] tarimą. Šis rankraštis parašytas Daukanto, bet užrašytas ne jo ranka. Tikėtina, kad jis perrašytas. Beveik tapatūs du *Parsegiejimai* yra atskiruose darbuose: *Pasakų Phedro* ir *Istorijos Žemaitiškos* rankraščiuose (Vanagienė 1995, 422). Joje su tarimo paaiškinimu ir su pavyzdžiais arba tik su pavyzdžiais yra pateikiami rašmenys <â>, <é>, <è>, <ę>, <ê>, <ô>, <ù>, <û>, <ų>, <î>, <ï>, <y>, <ë>. Šie rašmenys turi tik vieną fonetinę ar morfologinę reikšmę. Tik rašmuo <é> yra skirtingai aiškinamas *Parsegiejime* ir *Abecioleje*: pirma pateikiami pavyzdžiai, kur šis rašmuo vartojamas mišriuosiuose dvigarsiuose, pvz.: *lėngwùs* ~ lengvas, *gėlte* ~ gelti, *kėlte* ~ kelti (Vanagienė 1995, 422), o antruoju atveju – žymi aukštaitiškąjį dvi-balsį [ie], pvz.: *tėwós–tėwos* ~ tėvas (Daukantas 1842, 4).

Kai kurių diakritikų reikšmės paaiškinamos Daukanto *Raštų* I dalies redakcinėse pastabose: „[Daukantas] vartoja keletą raidžių su diakritiniais ženklais, kuriomis stengiasi tiksliau išreikšti tarmės garsus arba žymi morfologines formas“ (Vanagienė 1979, 735).

Visi Daukanto rašmenys sudaro tiek jo ankstyvosios leksikografijos, tiek vėlesnių darbų rašybos pagrindą. Žodynuose rašmenys ir jų tarimas neaiškinamas, todėl juos aprašant bus remiamasi įvairiuose Daukanto darbuose pateiktais raidžių paaiškinimais ir jų tarimo apibūdinimu.

Daukanto tyrėjų darbuose aptarta Daukanto rašybos medžiaga sukuria aiškios, sisteminės rašybos vaizdą, o ne visai su šia medžiaga sutampantys ankstyvosios leksikografijos rašybos duomenys sudaro prielaidas naujam tyrimui. Rašmenų daugiavunksiškumas rodo tik pradinį rašybos kūrimo ir rašmenų paieškos etapą, tai detaliau aptariama toliau darbe.

²⁵ Tačiau ši sistema nėra išsami, jos nenuosekliai laikomasi.

2.2. SIMONO DAUKANTO ANKSTYVOSIOS LEKSIKOGRAFIJOS RAŠMENŲ INVENTORIAUS APŽVALGA

2.2.1. Simono Daukanto rašmenų inventorius kilmė.

XIX amžiaus pirmojoje pusėje iškilus žemaičių bendrinės kalbos idėjoms iki tol Didžiojoje Lietuvoje paplitusi rašyba, ypač raidynas²⁶, pradėti reformuoti²⁷ (Palionis 1979, 207). Vienas didžiausių to meto rašybos reformuotojų ir inovatorių buvo Daukantas²⁸. Jis buvo pirmasis, rašęs tik lietuvių (žemaičių) kalba. Daukantas, ėmęsis sudarinėti savo rašybos sistemą²⁹, įsivedinėjo iki tol savo darbuose nevartotus rašmenis, juos normino, aiškino jų vartoseną, tačiau rašybos taisyklės pateikė tik vadovėliuose *Prasmą lotinų kalbôs* (1837 metai) ir *Abeciela lijtuiwîŭ-kalnienŭ ir žiamajtiŭ kalbos*³⁰ (1842 metai), t. y. daug vėliau, nei pradėjo keisti pačią rašybą. Daukanto pasirinkta rašybos reformavimo sistema nebuvo sklandi³¹. Jis kaitaliojo rašybą „bene daugiau ir

²⁶ Buvo vartoti šie rašmenys: <a, q, b, c, d, e, ė, f, g, h, i, j, k, l, ł, m, n, o, p, q, r, s, t, u, w, x, y, z, ź> (Jonikas 1972, 179).

²⁷ Jolantos Gelumbeckaitės straipsnyje „Lietuvių kalbos ortografijos reformos (Mažoji ir Didžioji Lietuva)“ teigiama, kad kai viena kalba kuria savo abėcėlę kitų kalbų ortografijos pagrindu, ji iš pradžių perima ir tuos ženklus, kurie žymi kuriančiojoje abėcėlėje neegzistuojančius garsus. Tokie ženklai kurį laiką išlieka kaip tuščios, arba mirusios, raidės. Savos kalbos garsams žymėti ilgainiui arba sugalvojami nauji ženklai, arba pritaikomos tuščiosios raidės (2009, 17). Nuo gausių rašybos reformų Mažonoje Lietuvoje neatsiliko ir Didžiosios Lietuvos šviesuomenė, raštijos veikėjai. Labai išsiskyrė Daukšos raidynas, kuriame buvo gausu diakritikų. Nors raidynas netapo norminiu, juo rėmėsi Kleinas, Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1732–1807) (ten pat, 22, 24).

²⁸ Daukantas Vilniaus universitete spėjo įgyti klasikinę filologinę išsilavinimą iki filomatų-filaretų grupelės bylos (baigė 1822 metais, tačiau diplomą gavo tik 1825 metais). Jis gana anksti įsivedė diakritinių ženklų tarminiams garsams ir homoniminėms formoms atskirti (Zinkevičius 1990, 155).

²⁹ Plg.: XIX amžiaus antrojoje pusėje, normindamas bendrinės kalbos rašybą, Mykolo Miežinio darbo *Lietuwiszka gramatika* (1886) recenzijoje Jonas Jablonskis išdėstė tuos bk normų kodifikavimo principus, kuriais, kiek papildytais ir modifikuotais, rėmėsi visą gyvenimą. Norminimo šaltiniu jis nurodė liaudies žmonių kalbą, ir todėl jo negalima laikyti bendrinės kalbos sukūrėju (Piročkinas 1977, 94–95). Jablonskis, gyvendamas Mintaujoje bei normindamas kuriamą lietuvių kalbos rašybą, labai atsižvelgė į latvių raginimus atsigręžti į liaudies kalbą (ten pat, 98). Latviai taip pat rūpinosi bendrinės kalbos kūrimu – 1907 metais Karlis Miülenbachas (Karlis Mīlenbachs) su Janiu Endzelynu (Jānis Endzelins), parašė latvių kalbos gramatiką *Latviešu gramatika*). Sava tarpe, kaip žinome, rėmėsi ir Daukantas. Jau mūsų dienomis, keletą kalbos norminimo principų pateikia Girdenis – tai tikslingumas, distinktyvumo ir ekonomijos kriterijai. Daliniais principais laikytini gyvumas, grynumas, sistemiškumas ir taisyklingumas (Girdenis 2001, 392–394). Daukanto atveju šie išvardytieji principai buvo pagrindiniai.

³⁰ *Abeciela* – tai žemaičių kalbos skaitymo pradžiamokslis, kur mokoma abėcėlės, kaip tiksliai reikia perskaityti raides, jas suvokti. Šis elementorius nuo *Prasmos* skiriasi tikslesniu rašmenų aprašu. Pagrečiui pateikiamas ir žemaitiškas, ir aukštaitiškas tarimas, kad tekstą lengviau suvoktų abiejų tarmių atstovai.

³¹ Prisimenant Mažvydą, lietuviškosios knygos pradininką, reikia pasakyti, kad jis savo knygos rašybai pavyzdį ėmė iš lenkų. XVI amžiaus pirmosios pusės lenkų rašyba, sekusi čekų bei vokiečių rašybos manieromis, dar tebebuvo nenusistovėjusi, gerokai įvairavo, dažnai priklausė nuo leidėjų ir pačių autorių

dažniau nei bet kuris kitas XIX a. lietuvių kultūros veikėjas“, neturėjo labai tvirtos nuostatos, kokią bendrinę kalbą reikėtų kurti, kokias normas vienodinti, toleravo rašomosios kalbos variantiškumą (Subačius 1996a, 87; 1996b, 57). Tai buvo „neįprasta, keistoka, gana nenuosekli rašyba ir skyryba – jo raštų originalai šių dienų eiliniam skaitytojui labai sunkiai įkandami ar net visai neprieinami“ (Zinkevičius 2002b, 289). Nors Daukantas jau atsisakė remtis tik vartoseną ar vienos kurios tarmės ypatybėmis (jo nuostata buvo remtis tik sava tarpe), tačiau konkrečių taisyklių realizavimas jo darbuose silpnai išreikštas (Subačius 1996, 57). Abiem vadovėliais jis siekė išplėsti ir įteisinti gimtosios [žemaičių] kalbos vartojimą mokykloje (Zinkevičius 1990, 150–151), tačiau labiausiai tai išryškėjo *Abecioleje* – lietuviškiems garsams išreikšti buvo įtraukti rašmenys iš lenkų raidyno, vartoto gerokai prieš Daukantą³². Tai didžiosios ir mažosios nosinės raidės <Ąą, Ėę>³³, priebalsės <Jj, Łł, Ww, Żż> (Daukantas 1842, 7). *Abeciole* bazinis raidynas – įprastinis to meto Didžiojoje Lietuvoje (Jonikas 1972, 179), jį sudaro lotyniškoji abėcėlė, kuri vartota *Prasmoje* (žr. 1 lent.). Siekdamas savo kuriamai rašomajai kalbai sudaryti atitinkamą raidyną, Daukantas atsižvelgė į du dalykus: siekė pažymėti kai kuriuos gimtosios žemaičių tarmės garsus ir pažymėti tam tikras morfolgines kategorijas rašmenimis (Jonikas 1972, 179).

1 lentelė. *Daukanto vadovėlių abėcėlės*

<i>Prasmos</i> lotyniškasis rašmenų inventoriųs (1837, 3)	<i>Abeciole</i> rašmenų inventoriųs (1842, 7)
A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, X, Y, Z a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x, y, z	A, Ą, B, C, D, E, Ė, F, G, H, I, J, K, L, Ł, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, W, X, Y, Z, Ż a, ą, b, c, d, e, ė, f, g, h, i, j, k, l, ł, m, n, o, p, q, r, s, t, u, w, x, y, z, ż

įpročių. Neretai tas pats garsas būdavo žymimas keliomis raidėmis, arba atvirkščiai, viena raidė rodė kelis garsus. Tokia rašybos netvarka būdinga ir pirmajai lietuviškai knygai <...>. O netobula rašyba prastai atspindi tartį (Zinkevičius 1988, 28–29).

³² Iš lenkų perimti kiti rašmenys: <sz, cz, ł, w, dz, dż, dź> (Jonikas 1972, 179).

³³ Kruopas (1960, 219), aptardamas Daukanto amžininko, žemaičio Domininko Sutkevičiaus vienatomio lietuvių-lenkų žodyno *Słownik Litewsko-Żmudsko Polski* (1835) rankraštį, cituoja lenkišką pratarbę: „W Języku Polskim znaydują się dwie samogłoski nosowe, to iest a, q i e, ę. W Litewsko zaś Żmudskim oprócz wymienionych są jeszcze dwie samogłoski nosowe, to iest i, j i u, ą – np. *Įwadineju* wzywam, zle byłoby pisać *Įwadineju* lub *Inwadineju*, było by to przeciwko wysłowieniu Języka Litewsko-Żmudskiego. Podobnie co się tycze u, ą np. Przypadek drugi liczby mnogiej pisze się *Tų żmonių* Tych ludzi. Niemożna pisać *Tu żmoniu* lub *Tun żmoniu*, podobnież nie będzie się zgadzała z wysłowieniem tegoż Języka“ (Sutkevičius 1835).

Sudėtiniai rašmenys aptartini atskirai. Dar *Pasakų Phedro* (1824) rankraštyje Daukantas įsivedė naujų, iki tol nevartotų savo darbuose, rašmenų. Tai rašmenys su diakritikais <â>, <ê>, <è>, <é>, <ô>, <û>, <î>, <ï> ir kt. (Jonikas 1972, 179; Palionis 1979, 208). Šie rašmenys apibūdinami kaip turintys fonetinę ar morfologinę reikšmę (Zinkevičius 1990, 155; Vanagienė 1995, 422). Vėliau *Prasmoje* (1837 metai) įvestas rašmuo <ë>, plačiai paplitęs vokiečių ir rusų raidyne (Jonikas 1972, 181), <î> – *Abe-cielos* (1842) naujovė (Palionis 1979, 208). Taigi savo vadovėliuose Daukantas pateikė jau nemažai metų vartotą, taip pat ir laiko patikrintą, sudėtinių rašmenų inventorių bei vartosenos paaiškinimą. Kaip apibendrina Palionis (1979, 208), Daukanto inovacinių rašmenų inventorių sudaro <á, à, é, è, ê, ë, ï, î, ï, ó, ô, ú, ù, û, û>. Juos įsivedė nusižiūrėjęs į Daukšą ir į Rytų Prūsijos³⁴ gramatikas ir kitus raštus. Čia pasitelkiama į pagalbą Šinkūno (2010) disertacija³⁵. Daukantas savo raštuose vartojo nemažą ortografinio pobūdžio inovacijų. Tačiau daugelis jų nesusilaukė visuotinio pritarimo ir neprigijo bendrinės kalbos vartosenoje (ten pat, 209).

Kadangi Daukantas be kalbos grynumo, lietuviškumo itin vertino jos normiškumą, todėl rėmėsi Didžiosios ir Mažosios Lietuvos veikėjų – Daukšos, Sirvydo darbais, Kleino *Grammatica Litvanica (Lietuvių kalbos gramatika, 1653)* (Jonikas 1972, 63, 121, 234–235), savo amžininkų – Giedraičio³⁶ *Lietuviškomis Evangelijomis* (1806), Mažosios Lietuvos autorių Milkaus gramatika *Anfangs-Gründe einer Litauischen Sprach-Lehre (Lietuvių kalbos mokslo pradmenys, 1800)* (Jonikas 1972, 122).

Iš daugumos aukščiau pateiktųjų darbų, siekdamas sudaryti savitą rašmenų inventorių, tiksliau išreikšti tarminius garsus, Daukantas perėmė ir sudėtinių rašmenų. Palionis nustatė, kad iš Daukšos ir Rytų Prūsijos gramatikų perimti šie rašmenys: <á>, <à>, <é>, <è>, <ê>, <ï>, <î>, <ó>, <ô>, <ú>, <ù>, <û>, o <â>³⁷ yra nusižiūrėtas iš kitų šaltinių, kurių mokslininkas nenurodo (Jonikas 1972, 179–181; Palionis 1979, 208). Rašmuo <û> jau Mažvydo buvo perimtas iš čekų (Palionis 1967, 25), o iš lenkų – nosinės raidės <ą>, <ę>. Sekdamas Pabrėža, Daukantas ėmė vartoti ir rašmenį <ó> (Jonikas 1972, 179), atėjusį iš XVI amžiaus ir vartotą jau Mažvydo (Palionis 1967, 22). Taigi didžioji dalis rašmenų yra skolinti iš Mažosios Lietuvos raštų, tačiau krenta į akis, kad pirmiausia šie rašmenys Daukanto buvo perimti formaliai,

³⁴ Norint nustatyti tikslesnę Daukanto rašmenų vartoseną ir santykį su Mažosios Lietuvos rašmenų reikšmėmis, disertacijoje daug remiamasi Šinkūno darbu (2010).

³⁵ Remiantis naujausiais duomenimis, siekiama nustatyti tikslesnę Daukanto rašmenų vartoseną ir santykį su Mažosios Lietuvos rašmenų reikšmėmis, nes Daukantas nemažai rėmėsi ML rašyba.

³⁶ Giedraitis laikėsi vidurinio raštų varianto tęsinio – rašė žemaitiškai su tam tikrais tradicinės raštų kalbos elementais (Zinkevičius 1990, 110).

³⁷ Šis rašmuo vartotas Jono Rėzos knygoje *Psalteras Dovydo* (Šinkūnas 2010, 40).

t. y. perimtas rašmuo su pagrindine reikšme, kuriam papildomai priskiriamos kitos reikšmės³⁸.

Daukantas, rengdamas *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškai, rėmėsi Stanevičiaus vertimu *Historya szwenta* (1823) (Biržiška 1965, 13). Įvertinti tikimybę, kad Daukantas rėmėsi Stanevičiaus rašyba, nėra lengva, nes Stanevičius grafikos ir ortografijos nuoseklumu pralenkęs visus ankstesnius Didžiosios Lietuvos autorius – iki pat Antano Baranausko (Girdenis 1992, 51, plačiau žr. 40–54), jo tekstuose neretai būdavo pažymėta kirčio vieta ir priegaidė (bemaž visuose tekstuose, išskyrus *Dainas Žemaičių* ir *Istoriją šventą*) (Zinkevičius 1990, 145; plačiau žr. Girdenis 1968, 333–335). Daukantas savo tekstų nekirčiavo. Be to, nei Daukantui Stanevičiaus, nei Stanevičiui Daukanto kalba ir rašyba negalėjo tikti ar būti pripažinta tinkama kaip sutartinė ir jiems bendra, kartu diegtina (Subačius 1998, 392).

Tikrinant, kiek Daukanto rašyba išsiskyrė iš kitų to meto žemaičių autorių sudėtinių rašmenų vartoseną – labai pravartūs Subačiaus monografijoje (1998) pateikiami išsamūs to meto žemaičių rašybos tyrimai. Dažniausia tuo metu pasitaikę sudėtiniai rašmenys yra <ą, ę>, taip pat <a, e, i, u>, kiek rečiau <é, â, ĭ>³⁹, <ó>⁴⁰, <è, ë, ê>⁴¹, <ä, ê, ÿ, ü, û>⁴², <ų>, <į>, <ũ>, taip pat <ô> (jis vartotas atskirti homofor-

³⁸ Kaip rašo Ježis Kurylovičius (Jerzy Kuryłowicz, 1895–1978), garsiniai elementai tarnauja kuriant semantinius vienetus, kurie savo ruožtu sudaro semantinę stuktūrą (Kuryłowicz 1962, 11). Reikia pastebėti, kad garsinė ir semantinė sritis kiekviena atskirai žymi garsinę sistemą, dar daugiau – heterogeninę sistemą, atsižvelgiant į ženklo formą, funkcijas, kiekį (ten pat, 10). Šiais mokslininko teiginiais remiantis galima pastebėti analogijų kuriant tam tikrą rašybos sistemą (šiuo atveju ir Daukanto), kai egzistuoja ryšiai tarp rašmenimis žymimų garsų bei pačių rašmenų. Kadangi Daukantas rėmėsi lenkų rašyba, perėmė jau anksčiau minėtus rašmenis, Kurylovičiaus lenkų rašybos istorijos apžvalga ir teoriniai samprotavimai šiuo atveju gali paaiškinti lenkų rašybos svarbą.

³⁹ Zacharijo Nemčevskio vartoti prancūziški balsiai su diakritikais. Tačiau jo darbuose nevartoti rašmenys <ą>, <ę> (Subačius 1998, 88). Prancūzų, taip pat lotynų kalbos įtaka besiformuojančiai lenkų rašybai XVII–XVIII a. buvo akivaizdi, tuo metu vyko ortografijos reforma. Kol ji nebuvo nusistovėjusi, lenkiškai buvo sunku rašyti, teigia Aleksandras Brukneris (1906, 156–157). Tam tikslui lenkai įsivedė logiškumo, istoriškumo, organizuotumo ir kitas rašybos normas (Karłowicz 1883, 3).

⁴⁰ Pasitaikė Poškos darbuose (Subačius 1998, 215).

⁴¹ Plateris rašė iki tol DL (Didžiosios Lietuvos) tradicijoje nebuvusias raides, greičiausiai tai 1831-iejieji metai (Subačius 1998, 396).

⁴² Tai keletas iš Nezabitauskio-Zabičio įsivestų rašmenų (Subačius 1998, 294). Pats Nezabitauskis savo knygoje *Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų žemaičių ir Lietuvos* (1824) pateiktame *Parsergieime* apie rašmenis su diakritikais kalba taip: „Ta pati balsyninke yszsytar trumpay arba ylgay, patiloms arba balsey, reykalinyg taygi ira ženklay rászimo. Yr tayp balsyninkies be ženklą yszytar trumpay, yr patiloms; su ženklų (Kayryniu) yszytar bąlsu pakiaľtu, yr pratensant kaypo tay à, è, ù; su Ženkľu wadintu (Kampelu, arba stogelu), yszytar bąlsu sudiētu ysz bąlsa pakiaľta yr nužeminta, kaypo tay ant paweyksła skaytitine â, ê, î, ô, û“ (Nezabitauskis 1824, 8). Tarminiu požiūriu Nezabitauskis buvo artimesnis Poškai, žemaičiui dūnininkui.

moms, Subačius 1998, 89). Dauguma šių rašmenų buvo vartoti ir Daukanto. Tačiau tai liečia tik formaliąją rašmenų pusę. Daukanto raštų tarminį mišinį pastebėjo ir Baranauskas su Kazimieru Jauniūmi, kurie apie tai dalijosi su Hugo Weberiu⁴³ (Jonikas 1972, 126).

2.2.2. Rašybos principų priešistorė.

Pagrindiniai XVI–XVII a. balsių rašybos principai⁴⁴ buvo du. Daugiausia tuo metu buvo remtasi fonetiniu principu, tačiau kai kuriuose to meto Rytų Prūsijos raštuose išsiskiria formų skiriamasis arba diferencinis rašybos principas (Palionis 1967, 23). Nors apie tai jau buvo užsiminta įvade, tačiau labai aktualu tai prisiminti kalbant apie balsius.

Daukantas balsius rašė fonetiniu pagrindu, bet galūnėje, kur reikėjo rašte atskirti vienodas garsines lytis, pasiremia ir morfologiniu, tiksliau, diferenciniu principu. Tuo fonetiniu pagrindu Daukantas rašo kai kuriuos rašmenis su diakritikais, kuriuos jis įsivedė savo tarmės garsams tiksliau atspindėti (Jonikas 1972, 235).

Subačius yra nustatęs, kad daug rašmenų, kuriuos Plateris rašė Prūsijos lietuvių tradicija, apie devyniolikto amžiaus ketvirtąjį dešimtmetį panašiai vartojo ir Daukantas (Subačius 1998, 403).

Priebalsiai nuo pat pirmųjų lietuviškų raštų pasirodymo per visą XVI–XVII a. buvo rašomi dviem principais: fonetiniu (t. y. taip, kaip buvo tariami; taip rašydavo Jonas Bretkūnas priebalsius, ypač skardžiųjų sandūroje su dusliaisiais ir atvirkščiai (Palionis 1979, 24)) ir morfologiniu (t. y. stengiantis vienodai rašyti juos tose pačiose morfemose, nors skirtingose pozicijose jie būtų skirtingai tariami; taip prielinksnius ir priešdėlius iš-, už- rašydavo Kleinas, Sirvydas (Palionis 1979, 24)). Iš priebalsių rašybos išsiskyrė kitoks nei vėlesniais laikais minkštųjų priebalsių rašymas. Dėl lenkų rašybos įtakos daugelio ano meto autorių minkštumo ženklas <i> dažnai būdavo rašomas ir prieš <e> po <k>, <g>. Kai kurie autoriai rašydavo jį retai, pvz., Daukša. Viena iš ypatybių – geminatų rašymas, paplitęs Rytų Prūsijoje. Lietuvos Didžiojoje

⁴³ Vokiečių filologas (1832–1904). Lietuvių kalbotyrai nusipelnė, kai 1875–1898 susirašinėjo su Baranausku, skatino jį tyrinėti lietuvių kalbą. Kartu su Baranausku išleido *Lietuvių rytiečių tekstus* (*Ostlitauische Texte*, Weimar 1882) (LKE 1999, 714).

⁴⁴ Kaip teigia Paulius Subačius, „grafemų ir fonemų sąsąją apsunkina dar ir tai, jog šiuolaikinė lietuvių ortografija yra grindžiama fonetinio ir fonologinio, morfologinio, tradicinio (istorinio) ir etimologinio bei simbolinio (diferencinio) principų, iš kurių vyrauja pirmasis, deriniu. Tuo tarpu ankstesniuose užrašymuose vyravo morfologinis rašybos principas. Toje dviprasmiškoje situacijoje kartais neįmanu nustatyti, kokį grafemų-> fonemų atitikimo kriterijų taikyti. Be to, senoviniuose ir tarminiuose tekstuose yra literatūrinei kalbai nebūdingų ir jos rašybos sistemoje atitikmenų apskritai neturinčių ar retų fonologinių darinių (2001, 327).

Kunigaikštystėje priebalsių dvejinimas nebuvo įprastas. Didžiųjų raidžių rašymas irgi buvo nevienodas. Rytų Prūsijoje didžiosiomis raidėmis buvo rašomi ir tikriniai, ir bendriniai daiktavardžiai. Didžiojoje Lietuvoje labiau veikė lenkų rašyba (pagal: Palionis 1979, 23–24).

Kazimieras Būga (1958, 385–386) teigia, kad pirmieji lietuvių rašytojai XVI ir XVII a. rašė priebalsius etimologiniu principu, t. y. žiūrėjo į žodžio kilmę. Daug aiškiau šis principas matyti iš XVIII ir XIX amžiaus rašytojų.

Senųjų raštų tradicijoje Mažvydas vartojo priebalsius <b, c, ch, cz, d, dz, f, g, gh, h, k, l, ł, m, n, p, q, r, s, f, fch, t, th, v, w, x, z, ź, ʒ> (Palionis 1967, 20–21). Visas Mažvydo raidynas vėlesnių Rytų Prūsijos lietuviškų raštų autorių buvo po truputį keičiamas, tobulinamas: įsivedama naujų rašmenų bei naujų diakritinių ženklų tam tikroms fonemoms ar jų variantams žymėti arba įvairiais motyvais atsisakoma kurių ne kurių rašmenų bei diakritinių ženklų (Palionis 1979, 18).

Kleino raidyną Palionis apibūdina kaip novatorišką. Toks jo raidynas buvo priimtas vėlesniųjų XVII–XVIII a. Rytų Prūsijos lietuviškų raštų autorių ir šio krašto literatūrinės kalbos praktikoje ilgai laikėsi (Palionis 1967, 31–32). Kleino priebalsiniai rašmenys atrodė taip: <b, c, ć, cz, d, (f), g, (h), j, k, l, ł, m, n, p, r, f, s, ś, ʒ, t, w, (x), z, ź>. Daukša savo raidyną susidarė nusižiūrėjęs į ano meto lenkų spaudiniuose vartojamąjį, bet gerokai jį papildė naujais rašmenimis bei naujais diakritiniais ženklais. Jo vartoti priebalsiniai rašmenys yra <b, c, ć, ch, cz, cź, cż, d, d', dz, dź, dż, f, g, ġ, h, j, k, l, ł, m, m̃, m̄, n, ñ, p, p̃, p̄, r, r̃, f, s, ś, ʒ, t, t', t̃, t̄, v, w, x, z, ź, ʒ>. Visas Daukšos raidynas XVI–XVII a. lietuviškų raštų autorių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebuvo ištisai priimtas. Netgi jo amžininkai yra atsisakę kai kurių jo rašmenų arba įsivedę naujų (Palionis 1967, 35–37). Kai turimas galvoje lietuvių literatūrinės kalbos plėtojimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, „pradininko“ vardas dažniausia suteikiamas jam, tačiau visuomet kyla klausimas, ar Daukša jo nusipelnęs. Teigiamai atsakyti į šį klausimą leidžia ankstyvesniųjų, priešdaukšinių lietuviškų tekstų negausumas ir mažumas bei nepakankamai ryškus liaudies kalbos dorojimo, norminimo elementų atsispindėjimas žinomuose priešdaukšiniuose lietuviškuose tekstuose (Palionis 1967, 8–9).

Žemaičių darbuose vienas iš svarbiausių rašmenų inventorių buvo pateiktas *Universite*, iš kurio čia pateikiamas priebalsinių rašmenų inventorius: <b, c, ć, d, g, j, l, ł, m, n, ñ, p, r, s, ś, t, w, z, ź, ʒ> (jeigu atskira raide nelaikysime rašmens <ʒ>) (Subačius 1998, 41).

ZIWATE prie *Universito* raidyno buvo pridėtos 3 raidės: <f>, <h>, <x>, reikalingos skoliniams žymėti. Nuosekliai buvo minkštinami tik keturi priebalsiai [k, g, š, ž] (Su-

bačius 1998, 50). *Kozoniuje* rašmenų <g>, <k> minkštumas žymėtas prieš garsą [e], po rašmens <ž> minkštumas taip pat žymėtas, tačiau toliau rašytas rašmuo <a> (Su- bačius 1998, 62).

Kituose to meto žemaičių darbuose priebalsiniai rašmenys buvo rašomi panašiai, jie labai neišsiskyrė – dažniausia buvo žymėtas minkštumas po <k>, <g>, tačiau ne visada nuosekliai; pasitaikė rašmenų <ž> ir <z> vartojimo nenuoseklumų.

2.2.3. Ankstyvosios Simono Daukanto leksikografijos balsinių rašmenų inventoriūs.

Balsinių rašmenų aptariamuosiuose žodynėliuose inventoriūs nėra vientisas. Jį su- daro paprasti (be diakritikų) ir sudėtiniai rašmenys. Pagrindiniu pilniausiu tiriamojo laikotarpio balsinių rašmenų inventoriumi laikytinas vartotas vieninteliam spausdin- tame Daukanto žodyne *Žodrodyje* ir ten esančiose lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse. Kitų žodynėlių inventoriai šiek tiek skiriasi, žr. 2 lent. Sudėtinių rašmenų išsamiausiu inventoriumi galima laikyti vartotą ir *Žodrodyje*, ir LL žodynėlyje (čia yra po 30 rašmenų). Jie skiriasi tik vienu kitu rašmeniu, MLL jų rasta tik 26, o *Epitome Historiae Sacrae* 14.

Nedidelio MLL žodynėlio rankraščio apimtis greičiausiai lėmė negausią rašmenų vartoseną. Visi 2 lentelėje pateikti MLL vartosenos pavyzdžiai sutampa su didžiąja dalimi tų, kurie rasti *Žodrodyje*. Pastarojo darbo balsiniai rašmenys išsiskiria gausesne didžiųjų raidžių vartoseną, dažniau pasitaikančiu rašmeniu <a> aukštaitiškoje galūnė- je (nors beveik tiek pat jų rasta sutrumpėjusiose žemaitiškose galūnėse).

2 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos balsinių rašmenų inventoriūs*

Žodynėlis	Rašmenų be diakritikų inventoriūs	Rašmenų su diakritikais inventoriūs	Išskirtiniai kiekvieno žodynėlio rašmenys ⁴⁵
<i>Žodrodys</i>	<Aa, Ee, Ii, y, Oo, Uu>	<á>, <ă>, <â>, <ā>, <à>, <ą>, <é>, <è>, <ê>, <ē>, <ë>, <ę>, <ì>, <ĩ>, <ï>, <î>, <î>, <ı>, <ó>, <ò>, <ô>, <ō>, <ö>, <ú>, <ù>, <û>, <ü>, <ű>, <ū> (30)	<ë>, <ï>, <ı>, <ù>
Lietuviškos <i>Epitome Historiae Sacrae</i> antraštės	<Aa, Ee, Ii, y, Oo, u>	<á>, <à>, <é>, <è>, <ì>, <î>, <î>, <ó>, <ò>, <ô>, <ö>, <ù>, <û>, <ü> (14)	

⁴⁵ Tai nustatyta tarpusavyje lyginant tiriamuosiuose žodynuose esančius rašmenis.

Žodynėlis	Rašmenų be diakritikų inventorius	Rašmenų su diakritikais inventorius	Išskirtiniai kiekvieno žodynėlio rašmenys
MLL	<a, Ee, i, y, o, Uu>	<ą>, <à>, <ā>, <é>, <è>, <ẽ>, <ę>, <ě>, <ê>, <ę>, <ę>, <ē>, <ī>, <ĩ>, <ï>, <ì>, <î>, <î>, <ô>, <ò>, <ó>, <ō>, <ú>, <ù>, <û>, <û> (26)	<ę>, <ê>, <ę> + (<ē>, <ĩ>, <û>) ⁴⁶
LL	<Aa, Ee, i, y, o, u>	<á>, <à>, <ā>, <ã> ⁴⁷ , <ą>, <é>, <ę>, <ē>, <ẽ>, <ě>, <ê>, <è>, <í>, <î>, <ï>, <ī>, <Ī>, <ỹ>, <ĩ>, <î>, <ô>, <ò>, <ó>, <ō>, <û>, <ù>, <ũ>, <ü>, <ü> (30)	<ỹ>, <ũ> + (<ē>, <ĩ>, <û>) ⁴⁸

Rašmenys be diakritikų ankstyvosios leksikografijos darbuose vartoti tiek trumpajam, tiek ilgajam garsui žymėti, aukštaičių ir žemaičių tarmių fonetikai atskirti, tam tikrų linksnių galūnėms nurodyti. Didžiosiomis raidėmis rašomi asmenvardžiai ir vietovardžiai⁴⁹, religinė leksika ar sakinio pradžios žodžiai. Tai paprasčiausi rašmenys, kuriais reiškama pagrindinė žodynų ir lietuviškų antraščių fonetikos informacija, kuri Daukanto atskirai neaparta. Jis savo vadovėliuose pateikia dalies sudėtinių rašmenų paaiškinimus su pavyzdžiais. Lyginant sudėtinius rašmenis su paprastaisiais, išryškėja jų rašybos skirtumas, pagrįstas fonetinėmis ypatybėmis.

Sudėtiniai rašmenys gausesni ir praktiškai netirti. Didžioji dalis jų yra bendra visiems, o dalis rašmenų – tik vienam iš tiriamojo laikotarpio žodynėlių. Juose rašmenų rasta daugiau, nei pateikia pats Daukantas (*Abeciole* yra 12). Jo teigimu, raštininkai dėl patrupinimo rašto „po wjną balsę raszydamis ženklm jès iwajreis ženklais“ (Daukantas 1842, 4). Jis taip pat perima šią rašybos ypatybę. Be to, kaip jau buvo minėta, vadovėliuose Daukantas rašo, kad su diakritikais reikia rašyti visas lotynų raides, nes žemaičių kalboje esą daugiau balsių nei lotynų kalboje (pagal: Daukantas 1837, 4). Sudėtiniai rašmenys Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje vartojami tiek vienabalsiams, tiek suvienbalsintiems garsams žymėti, eina dvibalsių ir mišriųjų dvi-

⁴⁶ Skliaustuose pateikti rašmenys imti vartoti tik rankraštiniuose žodynuose, jei lygintume su *Žodrodžiu*. Tokiu būdu jie išskiriami.

⁴⁷ ML tokie atvejai su cirkumfleksu šalia sonantų <m>, <n> laikomi abreviatūra, pvz.: *mānimi* ~ manimi (Šinkūnas 2010, 47).

⁴⁸ Žr. 46 išnašą.

⁴⁹ Vietovardžiai ir asmenvardžiai disertacijoje pateikiami sunorminta forma (Kimbrys 2000).

garsių dėmeniu (jų aprašas skiriasi)⁵⁰. MLL žodynėlyje be rašmens <ĩ>, atsiranda *Prasmoje* ir *Žodrodyje* nevartoti <ẽ>, <ê>, <ę>. LL žodynėlyje užfiksuotas rašmuo su cirkumfleksu <ỹ>. Šie sudėtiniai rašmenys (išskyrus <ũ>) Daukanto darbų tyrimuose iki šiol nebuvo paminėti ar aptarti. Tokia įvairi rašyba sudaro pagrindą atidžiau pažvelgti į Daukanto balsinių rašmenų tarpusavio ryšius, raišką jo ankstyvuosiuose žodynėliuose ir kaip čia realizuojami ortografijos principai. Rašmenys analizuojami kreipiant dėmesį į kelis dalykus: ar rašmuo pavartotas pirmoje ar antroje *Žodrodžio* dalyje, ar yra ryšys su Daukanto taisyklėmis ir ar rašmens vartoseną paprastėja.

Įvairesne rašmenų vartoseną išsiskiria spausdintas žodynėlis *Žodrodys* ir lietuviškų *Epitome Historiae Sacrae* antraščių medžiaga. Rašmenys vartojami nevienareikšmiškai. Kiekvienas iš jų vartojama fonetinėms arba morfologinėms ypatybėms žymėti. Gausenę šio darbo rašmenų vartoseną lėmė verstinio ir spausdinto žodynėlio pobūdis ir didesnė jo apimtis.

Rankraštinių žodynėlių vartoseną labai panaši į *Žodrodžio*, todėl sutampančius visų trijų žodynėlių rašmenis galima laikyti bazinėmis ankstyvosios leksikografijos balsinių rašmenų be diakritikų reikšmėmis.

2.2.4. Ankstyvosios Simono Daukanto leksikografijos priebalsinių rašmenų inventoriūs.

Pats Daukantas priebalsius rašo įvairiai – iš kilmės arba iš garsų, teigia Jonikas. „Vientisiniuose žodžiuose daugiau jo linkstama dusliuosius prieš skardžiuosius arba atvirkščiai rašyti pagal kilmę, bet vėl nenuosakiai. Priebalsiai irgi mišrai rašomi: už+s-, iš+s- fonetiškai /M. Lietuvos tradicija/, o kitų rašymo taisykle eina etimologinis principas, tačiau ir vėl ne visai nuosakiai“ (Jonikas 1972, 237–238).

Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje vartojamas priebalsinių rašmenų inventoriūs tarp žodynų skiriasi keliais priebalsiais. Šiuose darbuose vartojamas lotyniškas raidynas su kai kuriomis iš lenkų abėcėlės perimtomis raidėmis – <cz> (=č), <sz> (=š), <Łł>, <Ww> (=v), <Żż> (=ž), <ź> (=ż). Kaip ir kituose senuosiuose raštuose, rašmenys <u>, <j> vartojami dvejopai – jie žymi ir balsį, ir priebalsį. Rašmenys <u>, <j> *Žodrodyje* ir lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse atitinkamai yra vartojamos 26 ir 21 priebalsius žyminčios raidės ar jų poros. Dažniausiai didžiąją raide rašomi

⁵⁰ Prisimenant Mažvydo – lietuviškosios raštijos pradininko – raidyną, reikia pasakyti, kad jis vėlesniųjų Rytų Prūsijos lietuviškų raštų autorių po truputį buvo keičiamas ir tobulinamas: įsivedama naujų rašmenų bei diakritinių ženklų specifiniams lietuvių kalbos (atskirų jos tarmių) garsams žymėti arba įvairiais sumetimais atsisakoma nuo tam tikrų rašmenų arba diakritinių ženklų (Palionis 1967, 25).

žodžiai eilutės pradžioje, tačiau kartais didžioji raidė vartota religinei leksikai žymėti⁵¹. Kituose dviejuose rankraštiniuose žodynėliuose yra atitinkamai vartojami 24 (LL žodyne) ir 21 (MLL žodyne) priebalsis.

Abecioleje Daukantas pradeda nuo priebalsių <ch>, <h>, <f>, <q>, kurių lietuviai savo kalboje neturi (Daukantas 1842, 9); kitus priebalsius aptaria skirstydamas į grupes (išskiria liežuvines, dantines, lūpines) bei iliustruoja pavyzdžiais, pvz.: *be, ce, de* ir kt. (Daukantas 1842, 5). Daugiau priebalsiai aptariaimi *Prasmoje*, nes čia lyginamas jų tarimas su lotynų kalba (Daukantas 1837, 5).

Dvibalsių ir dvigarsių analizė pagrįsta tik rašmenų ir fonemų santykiu. Tiriant dvibalsinius ir dvigarsinius rašmenis (tiek su diakritikais ir be jų), buvo siekiama palyginti sudėtinių rašmenų fonetinę vertę. Pats Daukantas savo vadovėliuose dvibalsius pamini tik trumpai. Dalį jis vadina *tikrosiomis* <ai, au, ei, eu, ii, ui, uo arba ou>, dalį *netikrosiomis* <ia, ie, iĳ, io, iu, ą, ę, un arba ū> dvibalsėmis (Daukantas 1842, 3)⁵².

2.3. SIMONO DAUKANTO VADOVĖLIŲ MEDŽIAGA APIE RAŠYBĄ

2.3.1. Simono Daukanto vadovėlių terminija.

Daukanto vadovėliuose gausu jo paties kurtos terminijos. Tai labai svarbus nuopelnas kalbotyrai, nes iki tol gramatikose buvo vartojami daugiausia lotyniški terminai (Balašaitis 1966, 204). Tai vienas iš kelių reikšmingų aspektų (kalbant ir apie rašybos norminimą), kuriais galima vertinti jo vadovėlius.

Vadovėlių terminija buvo kuriama verčiant terminus (iš lotynų, vokiečių), sudarant naujus remiantis lenkiškais terminais arba remiantis tik lietuvių kalba (Balašaitis 1996, 206). Dauguma jų savo pavadinimu sutampa su dabar vartojamais, dalis – individualūs kiekviename iš vadovėlių. Antano Balašaičio duomenimis, tik *Prasmoje* pavartoti keli kitų autorių sudaryti ar vartoti terminai, pvz.: *balsės, aukštesnysis* || *aukščiausiasis (laipsnis), laikas, sudėtinis (įvardis)*, o *Abecioleje* dar *dvibalsės*, o visi kiti (iš viso jų yra apie 150) yra Daukanto sudaryti (Balašaitis 1966, 204).

⁵¹ Kaip teigia Palionis (1996, 48), LDK veikiant lenkų rašybos įtakai su religija susijusios sąvokos, tautovardžiai honoratyviai buvo rašomi didžiąja raide.

⁵² Kleinas savo gramatikoje vartoja tuos pačius terminus, tik pavyzdžių šiek tiek mažiau: *tikrosios* dvibalsės <ai, ay, au, ei, ey, ui, uo arba ū>, *netikrosios* <ia, ie, io, iu> (Kleinas 1957, 425).

3 lentelė. *Daukanto vadovėlių terminija*⁵³

Dabartinis terminas	<i>Abeciėla</i>	<i>Prasmą</i>
raidė	<i>rodbalsė, litera</i>	<i>rodbalsa, litera</i>
balsė	<i>balsė</i>	<i>balsė</i>
priebalsė	<i>gaudė</i>	<i>gaudė</i>
dvibalsė	<i>dvikežė; gretbalsės arba glaudbalsės</i>	<i>dvikežė</i>
sonorinių priebalsių raidės	–	<i>sklidžiosios gaudės</i>
trankiųjų priebalsių raidės	–	<i>kimiosios gaudės</i>
lūpinių priebalsių raidės	<i>lūpīnės</i>	<i>lūpines</i>
gomurinių / veliarinių priebalsių raidės	<i>gerklinės</i>	<i>gerklinės</i>
liežuvio priešakinių dantinių priebalsių raidės	<i>dantīnės</i>	<i>dantines</i>
liežuvio priešakinių lūpinių priebalsių raidės	<i>lūpīnės</i>	–

Raidę Daukantas *Prasmoje* vadina *rodbalsa* (kuri *Abeciėloje* vadinama *rodbalse* (1842, 2)) arba *litera*. *Rodbalsas* jis skaido į *balses* (lot. *vocales*), *gaudes* (lot. *consonantes*), t. y. priebalses, ir į *gretbalses* arba *dvikežes* (lot. *diphthongus*), t. y. dvibalses (Daukantas 1837, 4). Vadovėliuose pateikiamų dviejų priebalsių tipų pavadinimai nesiskiria. *Sklidžiosios gaudės* – tai sonoriniai <l, m, n, r>, o *kimiosios gaudės* (trankieji) skaidomos į *lūpines* <b, p, f>, *gerklinės*⁵⁴ <g, k, ch, x, q>, *dantines* <d, t, z> (Daukantas 1837, 5). *Abeciėlos* priebalsių pavadinimai skirtingi. Priebalsės čia vadinamos *lijzouuīniemis* (liežuvinėmis), tai <d, t, l, n, c>, *dantīniemis* (dantinėmis), pvz.: <s, z, ž, r>⁵⁵, ir *lūpīniemis* (lūpinėmis), pvz.: <b, m, p, o, w> (Daukantas 1842, 6). *Abeciėloje* prie tam tikro priebalsių tipo pateikiama daugiau pavyzdžių nei *Prasmoje*, taip siekiant besimokančiajam pateikti išsamesnį skirstymą.

Daukanto vadovėlių terminais rėmėsi Jonas Juška *Kalbose lietuviško liežuvio* (1861) ir *Lietuviškoje kalbrėdėje* (1862), Mykolas Miežinis *Lietuviškoje gramatikoje* (1886), Jaunius apie 1880–1892 *Lietuviškame kalbamokslyje* (Kruopas 1966, 208). Taigi šie terminai tikrai buvo svarbūs norminant gramatinę terminiją.

⁵³ Plačiau apie šiuos ir kitus Daukanto terminus žr. Balašaitis 1966, 203–209.

⁵⁴ Kleino gramatikoje *gerklinės* yra visos balsės (Kleinas 1957, 426). Palyginus su Daukanto vadovėlių terminija, pateiktieji terminai vadinami taip pat.

⁵⁵ Raidė <r> pagal dabartinį skirstymą priskirtina liežuvio priešakiniais alveoliniais priebalsiams (Pakerys 1995, 90).

2.3.2. Balsiniai rašmenys be diakritikų.

Daukanto vadovėliuose jie apibūdinami kaip vartojami įvairių raštininkų, kurių pavardės nenurodomos. *Abecioleje* Daukantas laikosi nuoseklumo – jis pirmiausiai pristato balses <a, e, i, o, u>, kurias reikia „pratintis“ ištarti (Daukantas 1842, 2), aiškina ir fonetikos pradmenis apie garso kitimą (jis kyla aukštn ir krinta žemyn, tai rodo skaičiai 1 ir 2), pateikdamas schemą ir ją apibūdinamas, žr. 1 pav.:

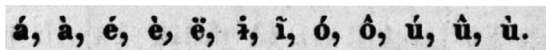

1 pav. Daukanto pateikta garso [a] tarimo schema *Abecioleje* (Daukantas 1842, 2)

Kaip jau buvo minėta, Daukantas pateikia ir dvibalsių grupes, vadindamas jas *ti-krosiomis* <ai, au, ei, eu, ii, uū, uo arba ou> ir *netikrosiomis dvibalsėmis* <ia, ie, iū, io, iu, ą, ę, un arba ū> (Daukantas 1842, 3). Jis išskiria ir tribalses: <iai, iau, iei, iui, uoa>, pvz.: *sakiau* ~ sakiau, *iei* ~ jai, *kuoatas* ~ kotas, *žuoadziui* ~ žodžiui, kurias „kittī ras-zo“: *sakiau* ~ sakiau, *ie'* ~ jai, *kôtas* ~ kotas, *žôdzui* ~ žodžiui (Daukantas 1842, 3–4). Dalis dvibalsių ir tribalsių pateikiama tik *Prasmoje* <ey, ui, ou, ea, oa, ia, ie, eau>, pvz.: *eite* ~ eiti, *stîprei* ~ stipriai, *uite* ~ uiti, *douna* ~ duona, *žeame* ~ žemė, *giaras* ~ geras, *jedrūs* ~ ėdrus, *žeaudūs* ~ žiaudus (Daukantas 1837, 5).

2.3.3. Balsiniai rašmenys su diakritikais.

Daukantas toliau nuo rašmenų inventorių aptaria rašmenis, turinčius tam tikrus diakritikus. *Prasmoje* jis pateikia 8 balsinius ir 2 priebalsinius rašmenis su diakritikais <ą, ę, į, î, ô, ó arba ù, û, ł, ź>. Šie balsiniai rašmenys buvo įsivesti, nes lietuviškai fonetikai tinka ne visos lotyniškosios raidės (Daukantas 1837, 4). *Abecioleje* rasti 5 (iš 12) balsiniai rašmenys: <î, ô, ó, ù, û> (žr. 2 pav.):

2 pav. *Abeciole* balsiniai rašmenys (Daukantas 1842, 4)

2.3.4. Palatalizacijos ženklas.

Vadovėliuose atskirai aptariamas minkštumo ženklas <i>, einantis prieš rašmenis <a, e, o, u>. Pavyzdžius *žiaudus* ~ žiaudus, *tieus* ~ tėvas, *žiogas* ~ žiogas, *busiù* ~ būsiu, anot Daukanto, reikia skaityti *žeaudus* ~ žiaudus, *teeus* ~ tėvas, *žôgas* ~ žiogas, *busiù* ~ būsiu. Minkštumo ženklas komentuojamas ir *Abecioleje*, kur konstatuojama,

kad rašybą reikia pritaikyti skirtingų tarmių atstovams, vieną kartą rašoma *záme* ~ žemė, *tėwas* ~ tėvas, *žôgas* ~ žiogas, *žíurieti* ~ žiūrėti, kitą – *žìame* ~ žemė, *žiôgas* ~ žiogas, *žiurieti* ~ žiūrėti, žr. 3 pav.:

**bet tiktaj pradedant nu i, rék
bėngti ant a, e, i, o, u, pagal tó, kajp koké
rodbalse po io ejt, ir tajp pawaisdon: žìame,
tiewas, žiôgas, žiurieti**

3 pav. Minkštumo ženklo paaiškinimas *Abecioleje* (Daukantas 1842, 3)

2.3.5. Grafematikos ir fonetikos santykis.

Analizuojant šį santykį rašmenys aptariami akcentuojant diakritiką ant tam tikros raidės. Raidės su nosiniais ženklais <ą>, <ę> Daukanto aptiriamos lyginant žemaičių ir aukštaičių rašybos ir tarimo pavyzdžius, pvz.: žemaičiai rašo ir sako *ronka* ~ ranka, *rakonda* ~ rakanda, o aukštaičiai – *rqka* ~ ranka, *raqda* ~ rakanda; *wengù* ~ vengiu, *senkù* ~ senku, aukštaičių *wegù* ~ vengiu, *sękù* ~ senku (Daukantas 1837, 4). Rašyba lyginama ir su lotynų: aukštaičių „balsie *q* paženklinta briezeliu butinaa iwairau nu Lotinù balsiês *a*“ (Daukantas 1837, 4). Lietuvių kalbos rašmuo <ą> atitinka lotynų kalbos <an>, <ę> atliepia <en>.

Abecioleje šie du rašmenys rašomi trejopai: a) su <n>, kaip Daukantas teigia, jis vartojamas „dieľ aiszkómo“, pvz.: *rqnka* ~ ranka, *gqnda* ~ ganda ‘išgąstis, baimė’ (Daukantas 1842, 5), b) be <n> vadinami *pusnosinėmis*, pvz.: *aszakq* ~ ašaką, *karę* ~ karę, *marę* ~ marę ‘jūra’ (Daukantas 1842, 5), c) būtojo kartinio laiko 3-iojo asmens galūnei žymėti, pvz.: *raszę* ~ rašė, *praszę* ~ prašė, *meldę* ~ meldė (Daukantas 1842, 5). Jie ištariami *raszia* ~ rašia ‘rašė’, *praszia* ~ prašia ‘prašė’, *meldia* arba *meldzia* ~ meldžia ‘meldė’.

Vienas iš Daukanto rašmenų su stogelio formos cirkumfleksu <î> vaizdžiai paaiškinamas toliau esančiame pavyzdyje, tiksliai nurodomas tarimas, pateikiama iliustracija, žr. 4 pav. Tokie paaiškinimai buvo skirti palengvinti teksto skaitymą.

**(*) i sklutoutas, yra isztaremas widùtiniù balsù tarp e ir i; wissl
tłpri, kįjtas, migte, ir teep tolaus.**

4 pav. Rašmuo su stogelio formos cirkumfleksu <î> (Daukantas 1837, 5)

Abecioleje žemaitiškajam siaurajam neįtemptajam garsui [ę] žymėti pasirenkamas cirkumflekso ženklas <ĩ>, pvz.: *tajp dīdī* ~ taip didi, *wissī raszo* ~ visi rašo (Daukantas

1842, 4). Kitas rašmuo su cirkumfleksu <ô> žymi žemaitišką trigarsį [uoa] arba aukštaitiškąjį [o], pvz.: *kôtas* už *kuoatas* ~ *kotas* (Daukantas 1842, 4).

Prasmoje rašmenys su graviu <à>, <è> iliustruojami pavyzdžiu *Tàs kimiosès gaudès* ~ *tas kimiosias gaudes* 'tas kimiąsias gaudes' ir paaiškinami vadovėlio išnašoje, žr. 5 pav.:

(). Brieželis ont à ir è i kairėję pusę swirstus, roda jog a arba e reek pawelkinaa sakite, it but essù aa arba ee.**

5 pav. Rašmenys su graviu <à>, <è> (Daukantas 1837, 5)

Abecioleje rašmuo <à> su graviu žymi suvienbalsintą aukštaitiškąjį dvibalsį [ai], o <è> – vartojamas supriešakėjusiam dvibalsiui [iai] žymėti, žr. 6 pav.:

**à arba aa óž aj — gérá óž géraa, géráj
è — ee — ej — stīprè—stīpree - stīprej**

6 pav. Rašmenys <à>, <è>, skirti supriešakėjusiam dvibalsiui [iai] žymėti (Daukantas 1842, 4)

Šie rašmenys pateikiami su sinonimais <aa> ir <ee>, taip stengiantis pritaikyti rašybą žemaičiams.

Rašmuo su graviu <ù> pavyzdyje *dù wirù* turi būti tariamas kaip *doo wiroo* (Daukantas 1837, 5). Ta pati taisyklė galioja ir *Abecioleje*, pvz.: *bałsù* / *bałsó* ~ *balsu* (Daukantas 1842, 4).

Su akūtu rašomas <á> Daukanto pasirinktas garsui [ia] arba [ea] žymėti, 7 pav.:

**Raszo á óž ia, arba ea, pawisdon záme
óž žiame**

7 pav. Rašmuo <á>, skirtas garsui [ia] arba [ea] žymėti (Daukantas 1842, 4)

Rašmenys su akūtu <é> ir su tréma <ë> sinonimiškai žymi aukštaitiškąjį [e'], žr. 8 pav.:

é,ë — ie — é — téwós—tėwos, téwós

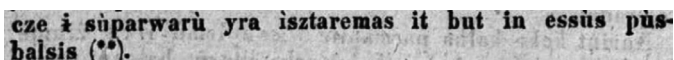
8 pav. Rašmenys su akūtu <é> ir tréma <ë>, skirti žymėti aukštaitiškąjį garsą [e'] (Daukantas 1842, 4)

Rašmuo su akūtu <ó> žymi ilgąjį [o'], Daukanto pateikiamą dviem raidėmis <oo>, pvz.: *dórtĩ* už *doortĩ* ~ *durti* (Daukantas 1842, 4).

Autorius stengiasi itin tiksliai apibūdinti kiekvienu rašmeniu žymimą garsą. Tai lemia jau minėtoji *Abecielos* paskirtis. *Prasmos* rašmenys aptariai daug siauriau. Pavyzdžiui, graviu Daukantas linksta žymėti trumpuosius arba nekirčiuotus balsius, o akūtu Daukantas šiose rašybos taisyklėse žymi ilgąjį garsą arba vieną iš mišriojo dvigarsio komponentų.

2.3.6. Grafematikos ir morfologijos santykis.

Vadovėliuose pateikta rašmenų, kurie žymi morfologines ypatybes. Tai pasakytina apie rašmenį <i>, jis abiejuose vadovėliuose žymi vienaskaitos galininką, pvz.: *regiū didi jauti* ~ *regiu didį jautį* ar *walgi* ~ *valgį* (nuo: *walgin*) (Daukantas 1837, 4). Iliustracija iš Daukanto *Prasmos* pateikiama 9 pav.:

9 pav. Rašmens <i> tarimas *Prasmoje* (Daukantas 1837, 4)

Rašmuo <û> vartojamas daugiskaitos kilmininko linksniui žymėti, pvz.: *druktû už druktun* ~ *druktų*, *aviû* ~ *avių* (Daukantas 1842, 4), *tû wirû* – *tun wirun*, kur <n> yra ištariama pusbalsiu, kaip teigia Daukantas (1837, 5). Tą patį galima pasakyti apie rašmenį su akūtu <ú>, tartiną [iûn], pvz.: *aviû* ~ *avių* (Daukantas 1842, 4). Rašmenys <ú> ir <û> pateikiami greta, nes žymi tą pačią poziciją.

Ankstyvojoje Daukanto leksikografijoje šie rašmenys vartojami įvairiau. Pavyzdžiui, nosinės šiuose linksniuose žymimos <u>, <i>. Raidės <ą>, <ę> taip pat vartojamos nosiniams garsams žymėti.

2.3.7. Priebalsės.

Lietuviškų priebalsių aptarimui vadovėliuose skiriama nedaug dėmesio. Nevartojami nelietuviškos kilmės rašmenys <f, h, x> čia rašomi <p, k, ks> (Daukantas 1837, 5).

Pastebėtina, kad *Abecielos* mažųjų „knyginių“⁵⁶ raidžių sąrašė nematyti rašmens <v>, vartojamas tik vienas <w>, tačiau prie mažųjų „raštinių“⁵⁷ jis yra (Daukantas 1842, 8), o didžioji kietoji [ɫ] čia rašoma <ɫ> (Daukantas 1842, 7). Didžiųjų raštinių raidžių sąrašė praleista <R> (Daukantas 1842, 8).

Daukanto rašmenys, ypač sudėtiniai, aiškinami arba lyginant su lotynų kalba, arba pasitelkiant vaizdines schemas bei pavyzdžius (Daukantas 1842, 5–6). Vadovėliuose

⁵⁶ Įprastu šriftu parašytos raidės (pagal: Daukantas 1842, 7).

⁵⁷ Kursyvinės raidės (pagal: Daukantas 1842, 8).

paaikškinti visi sudėtiniai rašmenys. Didžioji jų dalis žymi fonetines ypatybes, kiek rečiau vartoti morfologine reikšme.

3. FONETINIS RAŠYBOS PRINCIPAS

3.1. RAŠMUO <a>

3.1.1. Rašmenys be diakritikų.

Rašmenimis <A>, <a> be diakritikų Daukanto ankstyvosios leksikografijos darbuose žymėti keli garsai⁵⁸: šaknyje šios raidės žymėjo trumpąjį [ă] arba ilgąjį garsą [a], kartais [e] resp. [ě]. Ši fonetika beveik visada yra aukštaitiška – tradicinė, daug rečiau pasitaiko pavienių žemaitiškų garsų, pvz.: *malagingas* ~ *malagingas*⁵⁹ ‘melagingas’ 16.

3.1.2. Rašmenys su diakritikais.

Daukantas savo vartotų rašmenų fonetiką aiškina⁶⁰ nedaug (dar žr.: 2. Tyrimų apžvalga). Jis savo vadovėliuose mini tik kelis sudėtinius rašmenis – <ą>, <à>, <á>⁶¹ – ir aptaria jų vartoseną. Iš tiriamųjų žodynų surinkti rašmenys leidžia teigti, kad jų buvo daugiau ir įvairesnių – įsivedami rašmenys su rutulėliu, lankeliu ir brūkšneliu (žr. 4 lent.). Rašmenų analizė parodė, kad Daukantas vis tik juos vartojo kirčiui žymėti, nors jo tyrėjai apie tai nekalbėjo. Paprastiesiems rašmenims Daukanto vadovėliuose dėmesio skiriama mažai, jie paminimi tik fragmentiškai.

⁵⁸ Jau pirmajame lietuviškame poterių tekste neretai kuri viena fonema žymima keliais rašmenimis, pavyzdžiui, sprogstamasis [t] vienženkliai <t> (rečiau) ir dviženkliai <th> (dažniau) ir tt. (Palionis 1979, 20).

⁵⁹ Palyginimui pateiksime ir tarminę balsių *a*: *e* sankaitą, ji yra įvykusi žemaičių šnektose atskiruose žodžiuose: *mālā* ~ melai (ir *malā* *g'is* – Kuršėnuose, Kurtuvėnuose) ir kt. (Vitkauskas 1999, 30).

⁶⁰ Remiantis šių dienų žemaičių rašybos taisyklėmis, parengtomis Girdenio ir Pabrėžos, žodžio kamieno trumpuosius balsius reiktų rašyti taip, kaip girdime tarmėje. Svarbi išimtis susijusi su „atsitiktiniu“ pailgėjimu dėl kirčio tam tikrose pozicijose – čia reikia rašyti trumpąją balsę (dėl kirčio pailgėję balsiai visada kaitaliojasi su trumpaisiais); o tada, kai balsis pailgėja dėl šalutinio kirčio, reikia rašyti ilgąją raidę (Girdenis, Pabrėža 1998, 16–17). Ilgosios raidės <ā>, <ē> rašomos suvienbalsinus dvibalsius [ai], [ei], taip pat ir vietoj kitos kilmės garsų (ten pat, 27–28).

⁶¹ ML akūtas ant <a> dažniausiai vartojamas kirčiui žymėti. Jo vartoseną skirtingų autorių darbuose įvairuoja. Kleino gramatikoje galūnėje <á> pasitaiko retai (Šinkūnas 2010, 81). Rašmenys <ā> <ă>, <ą> nebuvo populiarūs Kleino veiklos laikotarpio darbuose. Kleinas šiuos rašmenis rinkosi, norėdamas atskirti morfologines žodžių formas (Šinkūnas 2010, 59).

4 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų <a> vartoseną*

Rašmuo	Pozicija žodyje	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
	Priešdėlis		MLL		LL	
<à> ⁶²		[ã]	<i>pàkartus</i> ~ pakartus 'kartokas, apykartis', <i>àtžela</i> ~ atžela 'atžala'	2	-	-
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
		[ã]	<i>àtkalais</i> ~ atkalaujās 'atkalinis, neveikiamasis [dalyvis]' 34	1	-	-
	Šaknis		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<à>		[ã]	<i>kalàvijas</i> ~ kalavijas 18	1	<i>kàralós</i> ~ karalius 63 ₁	1
			MLL		LL	
<ą> ⁶³		[a']	<i>žąsele</i> ~ žaselė, <i>qzũlas</i> ~ ąžuolas	28	-	-
		[a']	<i>tqlokas</i> ~ talokas 'suaugęs, subrendęs žmogus', <i>ũrqdas</i> ~ uradas 'urėdas'	4	-	-
<á>		[ě] (nekirč.)	<i>žámin</i> ~ žemyn 19	10	-	-
		[e'] (kirč.) ⁶⁴	-	-	<i>žámęs</i> ~ žemės 28, <i>ĩsz žámęs</i> ~ iš žemės 1	2

⁶² Rašmuo su graviu <à> negalūnėje dažniausiai žymi žodžio kirtį (Šinkūnas 2010, 43).

⁶³ Rašmuo <ą> šaknyje rašomas fonetiškai / kur ji lygi yra Daukanto tarmės [o] garsui /, o galūnėje morfologiškai, vns. gal. žymėti. Todėl Daukantas šaknyje tautosilabiniuose dvibalsiuose a+n, m rašo su ą, taigi <ąn>, <ąm>. Ją reikia vartoti linksniams skirti, tačiau tarti reikia lengvai (Jonikas 1972, 237).

⁶⁴ Kirčiuoti <a>, <e> prieš ilgą skiemenį (dažniausiai tariamą su laužtine priegaide) šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje būna trumpi, pvz.: *mètâ* ~ metai (LKT 2004, 256). Grinaveckio teigimu, tarmėje ilgieji balsiai [a'], [e'] ilgai tariami, jei yra žodžio pradžioje ir viduryje, kirčiuoti pagrindiniu senoviniu kirčiu, jei žodyje nėra nukeltinio kirčio; taip pat jie tariami, jei yra kirčiuotuose dvigarsiuose su laužtine ar tęstine priegaide (Grinaveckis 1973, 141).

Rašmuo	Pozicija žodyje	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
<ă>		[e']	<i>onžiāmęs</i> ~ ant žemės 20	1	-	-
<â>		[e'], [ė]	<i>nusizâmînes</i> ~ nusižeminęs 34, <i>zâmin</i> ~ žemyn 35	2	-	-
			MLL		LL	
	Šaknis					
<ā>		[a']	<i>sākitas</i> ~ sakytas 'sakuotas'	1	-	-
			Iš viso	18		3

Sudėtinių rašmenų, žyminčių garsą [e'], kuris dėl kirčio pailgėja, *Žodrodyje* rasti trys variantai, visi jie vartoti šaknyje. Gausiausias yra rašmuo su akūtu <â> (10×), jis vartotas kirčiuotam garsui žymėti, pvz.: *zâme* ~ žemė 2, 7, 19, 24, *Ont zâmî* ~ ant žemi 'žemės' 19. Šiuo rašmeniu žymėtas ir atitrauktiniu kirčiu kirčiuotas trumpasis garsas, pvz.: *zâmînys* ~ žeminy 21, *zâmin* ~ žemyn 19, *zâmiaus* ~ žemiaus 21. *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse taip pat rasti du pavyzdžiai su rašmeniu <â> kirčiuotame skiemenyje, pvz.: *îsz zâmęs* ~ iš žemės 1, *zâmęs* ~ žemės 28, tai atsispindi ir Daukanto schemeje, kur pateikiamas tik šis rašmuo (Daukantas 1842, 4). *Žodrodyje* vartoti, bet niekur Daukanto neaptarti pavieniai rašmenys su žiedu <â> (2×) ir kirčiuotame, ir nekirčiuotame skiemenyse, pvz.: *nusizâmînes* ~ nusižeminęs 34, *zâmin nugarmieję* ~ žemyn nugarmėjo 35 ir lankeliu <â> (1×), pvz.: *onžiāmęs* ~ ant žemės 20. Visi rasti pavyzdžiai yra su šaknimi *žem-*. Taigi *Žodrodyje* ir *Epitome Historiae Sacrae* rašmenys su akūtu, žiedu ir lankeliu <â>, <â>, <â> žymi tiek kirčiuotą, tiek nekirčiuotą šaknies garsą [e']. Atkreiptinas dėmesys į *Žodrodyje* rastus sudėtinių rašmenų pavyzdžius – visi jie yra pirmojoje mažiau sutvarkytoje žodynėlio dalyje (iki 24 psl.) (Subačius 1990, 22), išskyrus vieną atvejį, kuris rastas antroje žodynėlio dalyje. Tokiu būdu šiuos negausius rašmenis galima traktuoti kaip nebaigto tvarkyti, nesuvienodinto darbo rezultatą (plačiau žr. 5 lent.). Be to, tai vienintelis spausdintas žodynėlis iš visų tiriamųjų ankstyvosios leksikografijos darbų. Retai, antroje žodynėlio dalyje, *Žodrodyje* rašmuo <a> žymi garsą [ė] resp. [e'] tų pačių žodžių šaknyje (3×), pvz.: *sužame suliginte* ~ su žeme sulyginti 37⁶⁵, jis rašomas ir po minkštumo ženkle, pvz.: *Iudea žiame* ~ Judėja, žemė 22, *szukteriejem's tep kap Žiamaitiszakai* ~ šukterėjimas

⁶⁵ *Žodrodyje* yra rašoma taip pat, pvz.: *su zâmî sùliginte* ~ su žeme sulyginti (lot. *Solo aequare*) (Daukantas 1938, 3).

teip kaip žemaitiškai 27. Taigi žodžio *žem-* šaknyje Daukanto nurodytas tarpinis tarp [a] ir [e] garsas [ae] darbe rašomas įvairiai, nors vyrauja <á>. Lyginant aptartąjį tiek ilgąjį [e], tiek trumpąjį [ĕ] garsą resp. žyminčias paprastuosius ir sudėtinius rašmenis akivaizdu, kad daugiau šį garsą žymi sudėtinių rašmenų.

Rašmenys su diakritikais, žymintys garsą [ã] kiekybiškai nėra gausūs, rasta vos pora skirtingų atvejų. *Epitome Historiae Sacrae* ir *Žodrodyje* rašmuo su graviu <à> labai negausus, rasta tik keliuose pavyzdžiuose priešdėlyje bei šaknyje, kur žymi trumpąjį [ã]: *àtkalauis* ~ atkalaujas ‘atkalinis, neveikiamasis’⁶⁶ 34, *kàralós* ~ karalius 63₁, *kalàvijus* ~ kalavijas 18.

MLL rankraštiniam žodynėlyje sudėtinių rašmenų rasta akivaizdžiai mažiau nei *Žodrodyje* – tik keli variantai, visi žymi trumpąjį arba ilgąjį garsą [a], pavyzdžių iš LL visai nerasta (žr. 5 lentelę), taigi Daukanto rašyba ilgainiui paprastėja. Priesagoje ir šaknyje pasitaikė tik pavienių rašmenų. Štai <à> rastas toliau pateiktuose pavyzdžiuose: *pàkartus* ~ pakartus ‘kartokas, apykartis’ (1×), *àtžela* ~ atžela ‘atžala’ (1×), <ā> – *sākitas* ~ sakytas ‘sakuotas’ (1×). Rašmeniu su graviu kirčiuotas trumpasis garsas [ã], o <ā> – atitrauktiniu kirčiu kirčiuotas ilgasis [a].

MLL šaknyje rasti tik keli atvejai, kur rašmuo <ą> žymi ne istorinį, o paprastą ilgumą, pavyzdžiai: *tąlokas* ~ talokas ‘suaugęs, subrendęs jaunikaitis’, *barvos mąstis* ~ barvos mastis ‘kostiumo kilpelė?’, *ūrądas* ~ uradas ‘urėdas’ (2×).

Siekiant pateikti aiškesnį sudėtinių rašmenų su diakritikais pasiskirstymą pagal puslapius *Žodrodyje*, sudaryta lentelė (žr. 5 lent.):

5 lentelė. *Sudėtinių rašmenų <a>, žyminčių garsą [e] resp. [ĕ] kiekybinis pasiskirstymas Žodrodyje*

Rašmuo			Puslapis
<á>	<ã>	<â>	
1			2
1			3
1			7
3			19
	1		20
2			21
1			24
		1	35

⁶⁶ Daukanto naujadaras (žr. LKŽe) terminui *verbum passivum*. Galimas daiktas, tai rodo ryšį su *Prasma*.

Rašmuo			Puslapis
<á>	<ă>	<â>	
		1	38
1			39
10	1	2	

Peržiūrėjus šių rašmenų pasiskirstymą, reikia pastebėti, kad <á> vartojamas praktiškai iki žodynelio vidurio (vienas pasitaikė tik jo pabaigoje), rečiau pasitaikę <ă> ir <â> rasti tik nuo žodynelio vidurio. Rašmenys su akūtu, lankeliu bei žiedu vartojami skirtinguose puslapiuose, šiuo atveju kiekvienas aptartasis rašmuo (<á>, <ă>, <â>) turi po vieną reikšmę. Lietuviškų *Epitome Historiae Sacrae* antraščių duomenys yra labai negausūs, čia rastas tik <á>, todėl atskirai lentelėje jis nepateikiamas.

Kartais rašmuo <a> eina jungiamuoju balsiu [a]: *winarikszte* ~ vynarykštė 28, *winatauga* ~ vynatauga 28. Rasta pavyzdžių ir iš MLL, pvz.: *Druskakalnis* ~ druskakalnis, *Druskawiete* ~ druskavietė. Greičiausiai žemaitiškoji fonetika atsispindi žodyje *stebi*: *Josue staba saulę* ~ Jozuė stebi saulę (27₃).

Apibendrinant galima pasakyti, kad pagrindinis rašybos su diakritikais principas išskirtinas pagal žodyno pobūdį – ar jis spausdintas, ar rankraštinis. Jei jis rankraštinis, svarbu nustatyti, kurioje darbo dalyje rašmuo pavartotas. Akivaizdus rašmenų vartosenos paprastėjimas rankraštiniuose žodynuose.

Šios grupės rašmenys žymi tik porą garsų, jie yra ir žemaitiški, ir aukštaitiški. Sudėtiniai rašmenys vartojamos ir kirčiuotame, ir nekirčiuotame skiemenyse. Pastebima tam tikra tendencija atskirti sudėtinius rašmenis su graviu ir akūtu bei kitais diakritikais – graviu žymima aukštaitiška fonetika, akūtu, žiedu ir lankeliu – žemaitiška. Žinoma, tokia tendencija galėjo atsirasti ir dėl spaustuvės įtakos, nes minėtieji rašmenys rasti tik *Žodrodyje*.

3.1.3. Apibendrinimas.

Fonetinis rašybos principas reiškiamas rašmenimis su diakritikais ir be jų, taip išryškėja ir žemaitiška arba aukštaitiška fonetika.

Sudėtiniai rašmenys, žymintys fonetiką, vartojami priklausomai nuo žodynelio pobūdžio, t. y. ar jis spausdintas, ar rankraštinis. Jei jis spausdintas, didelę reikšmę turi tai, kur vartojamas rašmuo – pirmoje ar antroje, labiau sutvarkytoje, darbo pusėje.

Kiekvienoje grupėje susisteminus rašybos duomenis išryškėja pagrindinis rašmuo. Fonetinėms ypatybėms pasirinkti sudėtiniai rašmenys <á>, <ă>, <â> ir <à> aiškiai

diferencijuojami pagal žymimą ilgąjį arba trumpąjį garsą [e] ar [a] arba pagal jo kokybę (akūto ir gravio vartoseną šikart atspindi garso ilgumą bei trumpumą, taip pat ir aukštaitiškus bei žemaitiškus garsus; tuo pačiu rašmeniu Daukantas žymėjo ir kirčiuotą, ir nekirčiuotą garsą). Tai, kad daugiau sudėtinių rašmenų vartota žemaitiškai fonetikai žymėti, rodo, jog Daukantas stengėsi norminti.

Sudėtiniai rašmenys <á>, <â>, <ă> (žymi garsą [e] resp. [ė]) Daukanto buvo pasirinkti žemaitiškam garsui žymėti. Paprastėjant sudėtinių rašmenų vartosenai Daukanto ankstyvosios leksikografijos žodynuose, mažėja ir fonetikos diferenciacija tarp aukštaitiškos/žemaitiškos fonetikos.

3.2. RAŠMUO <e>

3.2.1. Rašmenys be diakritikų.

Rašmens <e> raiška Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje įvairi. Dažniausiai šis rašmuo žymi ilgąjį arba trumpąjį garsą [e] arba [ė], pvz.: *abeioiù* ~ abejoju 13, *dwi-deszimte* ~ dvidešimte 41, *gerinous* ~ gerinuos 3, *giwenim's* ~ gyvenimas 3; kartais tarminius garsus, pvz.: [e], *kudikelys* ~ kūdikelys 'kūdikėlis' 21.

3.2.2. Rašmenys su diakritikais.

Įdomesnė sudėtinių rašmenų vartoseną, kuri dėl jų gausos kiekviena aptariama atskirai, pirmoji iš jų su akūtu – <é>⁶⁷ (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų <e> vartoseną*

Rašmuo	Pozicija	Garsas ⁶⁸	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	
	Priešdėlis	[e]	<i>nétaika</i> ~ netaika 13	1	–	–
<é>	Šaknis	[ė]	<i>téczaus</i> ~ tečiaus 5, 39	2	–	–
		[ė]	<i>czé</i> ~ čia 19	1	–	–

⁶⁷ ML rašmuo <e> su akūtu vartotas morfologinei formai žymėti inesyvo ar įnagininko linksnyje (Šinkūnas 2010, 43), su graviu galūnėse (ten pat, 44), tik rečiau kaip kirtis, ypač ne galūnėse (ten pat, 43, 45). Akūtas vartojamas ir pailgėjusiam kirčiuotam balsiui [e] žymėti (Šinkūnas 2010, 122).

⁶⁸ Ilgųjų ir trumpųjų garsų vartoseną žr. 64 išnašoje.

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
		[e]	<i>atémù</i> ~ atimu 2, <i>teep dédei</i> ~ teip didžiai 22, <i>onkstib's</i> <i>pasidawém's</i> ~ ankstybas pasidavimas 24	4	-	-
			MLL		LL	
		[e]	<i>késte</i> ~ kestė 'kartis, smaigas', <i>gésau</i> ~ gesau	2	<i>Géras</i> ~ geras, <i>Eržkétys</i> ~ erškėtis, <i>Drogas vide késtes</i> ~ drogos vide kestės, <i>Donképis</i> ~ donkepis	4
			MLL		LL	
<é>	Priesaga	[e], [ė]	<i>ilgėsnis</i> ~ ilgesnis, <i>nekėpielis</i> ~ nekepėlis	61	<i>Akéle</i> ~ akelė, <i>Ąngėle</i> ~ angelė, <i>erėlis</i> ~ erelis, <i>apūkėlis</i> ~ apuokėlis, <i>Abrakėlis</i> ~ abrakėlis ⁶⁹ , <i>Aiskėsznis</i> ~ aiškesnis	106
		[e]	<i>pabajgėjas</i> ~ pabaigėjas	1	-	-
		[e]	<i>prieregėmas</i> ~ prèregimas	1	-	-
			Iš viso	73		110

Ankstyvosios leksikografijos rašmuo su akūtu <é> (10×) *Žodrodyje* negausus, jis daugiausia žymi skirtingus garsus įvairiose pozicijose. Trumpąjį aukštaitiškąjį (taip pat ir žemaitiškąjį) garsą [ė] šaknyje iliustruoja pavyzdys: *téczaus* ~ tečiaus 'tačiau' 5 (1×), priešdėlyje, pvz.: *nėtaika* ~ netaika 13 (1×), kur abiem atvejais kirčiuota (tiek pagrindiniu, tiek atitrauktiniu kirčiu). Šis rašmuo vartojamas po minkštojo priebalsio trumpajam garsui [ė] žymėti, pvz.: *czé* ~ čia 19 (1×), ir siaurajam neįtemptajam [e], pavyzdžiai kirčiuojami nepagrindiniais kirčiais, pvz.: *atémù* ~ atimu 2, *teep dédei* ~ teip didžiai 22 (plg. kitaip rašomą tą patį atvejį *teepdîdei* ~ teip didžiai 39), *onkstib's*

⁶⁹ Du paskutiniai atvejai – su žemaitiška priesaga -el- (Ambrazas 2000, 93–94).

pasidawém's ~ ankstybas 'ankstyvas' pasidavimas 24 (3×). Tokį garsą žymi ir rašmuo <e>. Reikia pastebėti, kad šio sudėtinio rašmens atvejai taip pat vartojami pirmoje *Žodrodžio* dalyje (išskyrus vieną-kitą atvejį), jais žymima ir aukštaitiška, ir žemaitiška fonetika. *Parseргėjime* pateiktas <é> nurodomas ir kaip žymintis žemaitiškąjį dvibalsį [ie], bendrinėje kalboje atliepiantį garsą [e̯].

Rankraštiniuose žodynėliuose rašmuo <é> taip pat vartojamas garsams [e̯], [e], [ẽ] ar [e̞] žymėti, pvz.: *neképielis* ~ nekepėlis, *pabajgėjas* ~ pabaigėjas, *prieregėmas* ~ prė-regimas, taigi pagrindiniai rašmens su akūtu vartosenos atvejai išlieka tie patys.

Rašmuo <é> MLL vartojamas įvairiose pozicijose (iš viso jos rasta 10x, čia aptariamas 61 pavyzdys be dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių). Daugiausiai atvejų (44x) rasta, kai rašmuo <é> žymi garsą [ẽ], čia greičiausiai pažymėtas kirčio atitraukimas, pvz.: *kétūrĩ* ~ keturi, *gérumas* ~ gerumas, *gėradaritos* ~ geradarytojas, tačiau rašomas ir <ê>, pvz.: *gėradiejas* ~ geradėjas, *gėnys* ~ genys. Rasta pavyzdžių, kur rašmuo žymi garsą [e̯], pvz.: *prieregėmas* ~ prieregimas. Beveik visi išvardinti žodžiai žymi fonetinę rašmenų funkciją.

LL gausiausia vartojamas rašmuo su akūtu <é> (106x), jo vartosena labai įvairi. Gausiausiai jis rasta (41x) šaknyje, kur vartojamas trumpajam ir ilgajam garsui [e] žymėti, kur kirtis yra ir atitrauktinis, ir senovinis), pvz.: *Gėras* ~ geras, *Gėraj* ~ geras, *Atkėlauĩ* ~ atkeliauti, *Apiwaras kėpurės* ~ apivaras kepurės, *Gėdautĩ* ~ gedauti. Šis garsas žymimas ir sudėtinio rašmeniu <ia>, pvz.: *Giadautĩ* vede *gėdautĩ* ~ gedauti. Toks dvejopas rašymas tiksliai atspindi rašmens <é> tarimą.

LL žodyne negausūs atvejai rasti vardažodžių priesagose, iš jų 6x yra daiktavardžiai, pvz.: *Abrakėlis* ~ abrakėlis, [ak]ėle ~ akelė, *Akėle* ~ akelė, *Ąngėle* ~ angelė, *apūkėlis* ~ apuokėlis, *erėlis* ~ erelis; taip pat pavienė aukštesniojo laipsnio būdvardžio priesaga pavyzdyje *Aiskėsznis* ~ aiškesnis. Pasitaikė, kai rašmuo <é> žymi siaurąjį neįtemptąjį garsą [e̯], pvz.: *Bedróskės* ~ bedruskis. Kaip matosi iš pavyzdžių, dažniausiai vartosena sutampa su MLL, tik LL žodynėlis išsiskiria rašmens rašymu priesagose. Dažniausiai žodynėlyje aptariamasis rašmuo žymi fonetines ypatybes, kaip ir MLL jis vartojamas morfologinei daugiskaitos vardininko galūnei žymėti.

Rašmuo su graviu <è> specialiai kirčiui žymėti nevartojamas, tačiau čia žymi kirčiuotą garsą⁷⁰, o kiekybiniai duomenys panašūs su prieš tai aptartąja <é>. Čia šiek tiek

⁷⁰ Paprastai lotynų kalboje graviu atskiriami prieveiksmai, jungtukai, dalelytės ir kai kurie kiti, ypač tarnybiniai ir nelinksniuojami, žodžiai, sutampantys su kitais, ypač linksniuojamais, žodžiais ar formomis, kurios paliekamos be jokio ženklo (Strockis 2007, 80). ML tradicijoje dažniausiai gravis ant rašmens <e> vartojamas tada, kai galūnėje žymi ne kirtį, o inesyvo ir įnagininko galūnes. Ne galūnėje dažniausiai žymimas žodžio kirtis (Šinkūnas 2010, 44). Kaitomų žodžių formose <è> gravis žymi žodžio kirtį (Šinkūnas 2010, 114).

rašta ir lietuviškų *Epitome Historiae Sacrae* antraščių duomenų (žr. 7 lentelę), tačiau jų nedaug.

7 lentelė. *Rašmuo <è> Žodyroje ir lietuviškose Epitome Historiae Sacrae antraštėse*

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	
	Šaknis					
<è>		[e]	wèriszkas ~ vyriškas 36,	1	-	-
		[eˈ]	nuzèminimas ~ nužeminimas 20	1	-	-
		[ě]	-	-	<i>Jozuèso smertis</i> ~ Jozués smertis 28 ₁	1
	Priesaga	[e]	parsergiejèmas ~ parsergėjimas 25, steniejèmas ~ stenėjimas 18, sùderiejèm's ~ suderėjimas 17, trusiejèm's ~ trusėjimas 23, nusiczistijèm's ~ nusičystijimas 15	5	-	-
			MLL		LL	
	Šaknis	[ě]	kètùrdienis ~ keturdienis	2	<i>Èkètys</i> ~ eketys	5
	Priesaga	[ě]	-	-	<i>Braszkèsis</i> ~ braškesys	1
			<i>Žodrodžio</i>		<i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	
<è>		[e]	absùiemùm's ~ apsiėmimas 25, absįjèmùm's ~ apsiėmimas 26	2	-	-
			Iš viso	11	-	3

Rašmuo su graviu <è> (13×) daugiausia vartojamas siaurajam neįtemptajam žemaitiškam garsui [ɛ] (8×) žymėti, pvz.: *Semei warda's wèriszkas* ~ Semas, vardas vyriškas 36, *nusiczistijèm's* ~ nusičystijimas 15, *parsergiejèmas* ~ parsergėjimas 25, *steniejèm's* ~ stenėjimas 18, *sùderiejèm's* ~ suderėjimas 17, *trusiejèm's* ~ trusėjimas 23. Šis rašmuo taip pat žymi ilgąjį kirčiuotąjį garsą [e] (1×), pvz.: *nuzèminimas* ~ nužeminimas 20. Rašmuo su graviu <è> dar žymi žemaitišką garsą [ě] (2×), kuris atliepia aukštaičių [ɛ̃], pvz.: *absšìemîm's* ~ apsiėmimas 25, *absšjèmîm's* ~ apsiėmimas 26.

Pagal vyraujančius rastus pavyzdžius galima šį rašmenį su graviu apibūdinti kaip žymintį siaurąjį neįtemptąjį garsą [ɛ]. Jis nuo žodynėlio vidurio palaipsniui pakeičia rašmenį su akūtu, vartotą iki 25 puslapio.

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse rašmuo <è> žymi trumpąjį garsą [ɛ], pvz.: *Jozuèso smertis* ~ Jozuės smertis 'mirtis' 28₁.

MLL žodynėlyje rašmuo su graviu <è> rastas tik poroje pavyzdžių, jis greičiausia žymi trumpąjį garsą [ě], kirčiuotą nepagrindiniu kirčiu: *kètùrdienis* ~ keturdienis, *łaj-dau karwès* ~ laidau karves. LL rašmens <è> (8×) vartoseną nevienoda. Jis žymi trumpąjį garsą, pvz.: *Èkètys* ~ eketys, *Braszškèsis* ~ braškesys.

Palyginus rašmenų <é> ir <è> vartoseną pagal puslapius paaiškėjo, kad jie sutampa tik 25-ame puslapyje (žr. 8 lentelę). Kadangi toliau bus aptariamas <ê>, palyginimui pateikiamas ir jo pasiskirstymas Žodrodyje:

8 lentelė. Rašmenų <é>, <è> ir <ê> pasiskirstymas Žodrodyje

Rašmuo			Puslapis
<é>	<è>	<ê>	
1			2
		1	3
		2	4
1		3	5
	1		6
		1	7
1			11
1			13
	1		15
	1		17
	1	1	18

Rašmuo			Puslapis
<é>	<è>	<ê>	
1			19
	2		20
1			22
	1		23
2		1	24
1	3	1	25
	1	1	26
		1	29
		1	30
	1		35
	1		36
1			39
		1	41
10	13	14	Iš viso

Šiek tiek gausiau vartojamas rašmuo <è>, bet iš esmės duomenys yra panašūs – 10 ir 13 atvejų. Sąlygiškai <è> gausiau vartojamas antroje žodynėlio pusėje (nuo 15 psl.), nes rašmuo <é> rastas nuo 2-ojo puslapio. Abu rašmenys randami pramaišui skirtinguose puslapiuose.

Aptartieji sudėtiniai rašmenys, vartojami ne dvibalsiuose ir dvigarsiuose, kaip jau buvo minėta, kai kada laikytini galintys pakeisti viena kitą tekste. Tai galima pasakyti apie siaurąjį neįtemptą garsą [e]. Rašmuo su akūtu labiau vartojamas pirmoje darbo dalyje – 2, 11, 22 ir 24 puslapiuose, o su graviu – antroje – 15, 17, 18, 23, 25, 36 puslapiuose.

Subačius (1990, 22) teigia, kad antroji žodynėlio dalis labiau sutvarkyta, taigi ir antrosios pusės rašmenys turėtų būti laikytini labiau nusistovėję. Šis teiginys darbe bus prisimintas ne kartą, siekiant tiksliau apibrėžti rašybos duomenis. Vyraujančiu rašmeniu galima laikyti <è>, nes ir kiekybiškai jis šiek tiek gausesnis.

Parsergėjime pateikta rašmens <é> vienbalsinimo funkcija neaptariama (plačiau žr. Gudalienė 2010e, 20–27), nes neatitinka aptariamojo vienabalsio rašmens sampratos. Jis tartinas kaip dvi [ee]. Šis atvejis nurodytuose pavyzdžiuose pasitaikė. Aptariamasis rašmuo, kaip ir rašmuo su akūtu, dažniausiai atlieka fonetinę funkciją (7×).

Rašmuo su stogelio formos cirkumfleksu <ê>⁷¹ žymi žemaitiškąjį garsą [ie], (žr. 9 lentelę):

9 lentelė. Rašmuo <ê> Žodrodyje ir lietuviškose Epitome Historiae Sacrae antraštėse

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>Epitome Historiae Sacrae lietuviškų antraščių</i>	
	Šaknis					
<ê>		[e̯], žem. [ie]	<i>wêlie</i> ~ <i>vêlė</i> 41	1	–	–
	Priesaga	[e̯], žem. [ie]	<i>kurêjûkurėtos</i> ~ <i>kurėjų kūrėtojas</i> 30	1	–	–
			Iš viso	2		–

Paties Daukanto žodžiais tariant – „<ê>, sklautoutą, skaitik kaip tinkamas, ie arba e“ (Daukantas 1842, 24). Remiantis šiuo teiginiu, nustatyta, kad ji neaprepia visų atvejų. Rašmuo <ê> vartojamas ir žemaičių [ie] (dabartinės bendrinės kalbos garsui [e̯]) (2×) žymėti, pvz.: *kurêjûkurėtos* ~ *kurėjų kūrėtojas* 30, *wêlie* ~ *vêlė* 41, tai patikslina Daukanto pateikiama *wêlie* ~ *vêlė* 41 (žr. 9 lent.). Šiuo sudėtinio rašmeniu žymimas ir mišriojo dvigarsio pirmasis dėmuo (1×), pvz.: *žênklingas* ~ *žen-
klingas* 21.

Vienas iš retesnių rašmenų *Žodrodyje* – žemaitiškoje priesagoje *-el-* pasitaikęs brūkšneliu žymimas <ē> (2×), žymintis garsą [e̯]. Jis rastas tik šiame darbe, pvz.: *pintinė-
le* ~ *pintinėlė* 17, *rakondēle* ~ *rakandėlė* ‘nedidelė apvali iš plėšų ar karklų nupinta pintinėlė be lanko’ 17. Ji, priešingai nei trys prieš tai aptartosios, nei Daukanto, nei jo tyrėjų neaptarta. Negausi rašmens <e> rašyba ir priesagoje, kur jis žymi tarminį ilgąjį garsą [e̯], pavyzdys iš *Žodrodžio*: *kudikelys* ~ *kūdikelys* ‘kūdikėlis’ 21, lietuviško-
se EHS antraštėse rastas pavyzdys *krówînq sermiegele* ~ *kruviną sermėgelę* ‘sermėgėlė’ (12₂) (plačiau žr. Ambrazas 2000, 93–94). Reikia pastebėti, kad pietrytinėje žemaičių tarmės dalyje ir kai kur pažemaitės aukštaičių šnektose jis išliko trumpas (LKA II žemėl. Nr. 11, p. 30).

⁷¹ ML tradicijoje rašmuo <e> su stogelio formos cirkumfleksu vartojamas siaurajam [ē] žymėti, kartais cirkumfleksu daiktavardžių ē kamieno kilmininko galūnėje žymima morfologinė forma (Šinkūnas 2010, 47tt).

Tokia pat negausus rašmuo su tréma <ë> (5×). Jis bendrinėje kalboje atliepia garsą [ɛ], pvz.: *tēus* ~ tėvas 12, *ēste* ~ ėsti 14, bet tame pačiame puslapyje paraleliai pateikiamas ir *ieste* ~ ėsti 14 su dvibalsiu <ie>. Šio rašmens apibūdinimas Daukanto vadovėliuose sutampa su *Žodrodyje* rasta pavyzdžiais, jis atlieka fonetinę funkciją.

Ankstyvosios leksikografijos rankraštiniuose žodynėliuose rasta ir pavienių rašmenų, žr. 10 lentelę.

10 lentelė. *Rankrašinių žodynėlių sudėtiniai rašmenys <e>*

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdys	Dažnumas	Pavyzdys	Dažnumas
	Priesaga		MLL		LL	
<ẽ>		[ɛ]	<i>dawēna</i> ~ davena 'dovana'	1	-	-
<ě>		[ɛ]	<i>knebiniejėms</i> ~ <i>knebinėjimas</i>	1		4
	Šaknis					
<ē> ⁷²		[e]	<i>klēgoti</i> ~ klegoti, <i>žūsis klēgo</i> ~ žąsys klego[ja], <i>klēgojimas</i> ~ klegojimas	3	<i>Bēs</i> ~ bes „ar, be, bau“	1
<ę>		[ɛ]	<i>spęglelis</i> ~ speglelis	1	-	-
			Iš viso	6		5

Kitas iš negausių MLL rašmenų su cirkumfleksu yra <ē> (3×), vartojamas žemaitiškam siaurajam neįtemptajam garsui [ɛ] žymėti, pvz.: *dawēna* ~ dovena, *qta pirtiejē peramojī arba anta* ~ anta pirtyje peramoji arba anta. Tiek pat rasta ir rašmens <ē> (3×), žyminčio ilgąjį garsą [e], pvz.: *klēgoti* ~ klegoti, *žūsis klēgo* ~ žąsys klego[ja], *klēgojimas* ~ klegojimas. Visai mažai rasta <ě> (2×). Jis vartojamas žemaičių siaurajam neįtemptajam garsui [ɛ] žymėti, pvz.: *knebiniejėms* ~ knebinėjimas.

LL žodynėlyje negausūs toliau pateiktieji rašmenys, pvz.: <ē> (4×), žymi siaurąjį neįtemptąjį [ɛ], pvz.: *Attartē* ~ atarti, *Galuóžgalietē* ~ galiu užgalėti, *abbó albē abbūdū* ~ abu *albe* 'arba' abudu, *Apejėmas* ~ apėjimas, *Apsiejėmas* ~ apsiėjimas. Panašiai vartojamas ir rašmuo <ě> (4×, su lotyniškuoju pavyzdžiu), pvz.: *Gyztē* ~ gyžti, *akys dajriesē niekingos pagalbos* ~ akys dairėsi niekingos 'menkos' pagalbos, *Dunples vėdi Dumples* ~ dunplės *vedi* dunplės; vienas pavyzdys išsiskiria, čia rašmuo rastas daugiskaitos vardininko galūnėje, pvz.: *Bitės* ~ bitės.

⁷² ML tradicijoje dažniausiai rašmuo <e> su brūkšneliu vartojamas praleistai <n> žymėti (Šinkūnas 2010, 37).

LL pavieniai rašmenų <ē>, <ê> atvejai iliustruotini pavyzdžiais *Bēs* ~ bes 'ar, be, bau', kur rašmuo vartojamas greičiausia ilgajam garsui žymėti.

Lyginant šiuos rašmenis su *Žodrodžio* inventoriumi galima pasakyti, kad tik LL rasta <ê>, <ë>, kurių aprašo savo darbuose Daukantas nėra pateikęs, o toks jų žymėjimas su diakritikais greičiausiai parodo rašmens ilgumą.

Didžioji rašmenų dalis žymi garsą [ɐ] arba [e]. Rašmenų, žyminčių aukštaitišką ir žemaitišką fonetiką, yra beveik vienodai: tik pirmuoju atveju pasirinktos <ē, ë>, antruoju – <ě, ě>. Be to, rašmenys <è, é> vartoti abiejų tarmių fonetikai žymėti. Pastebima tendencija sudėtinius rašmenis vartoti šalutinio ar nukeltinio kirčio vietoje.

3.2.3. Apibendrinimas.

Susisteminus Daukanto rašmenis, matyti, kad yra 5 pagrindiniai rašmens <e> vartosenos atvejai: <è>, <é>, <ę>, <ê>, <ë>, kurie turi tik po vieną reikšmę ar pakeičiantys vienas kitą (<é> ir <ë>). Tik *Žodrodyje* rasta tokių rašmenų: <é> (10×), pvz.: *téczaus* 5, <è> (11×), *wèriszkas* ~ vyriškas 36; <ê> (14×), pvz.: *orê* ~ ore 4; <ë> (5×), pvz.: *tëus* ~ tėvas 12; <ē> (2×), pvz.: *rakondēle* ~ rakandėlė 'pintinėle' 17. Rankraštinuose žodynuose atsiranda <ē>, <ě>, <ě>.

Paties Daukanto darbuose nėra išsamiai pateiktų ir tiksliai apibūdintų visų <e> rašmenų su diakritikais. Duomenų analizė parodė, kad Daukanto pateiktos vadinamosios taisyklės pritaikomos tik ¼ tam tikro <e> rašmens pavyzdžių. Kiekvienas rašmuo turi po keletą vartojimo atvejų, taigi Daukanto teiginiai apie rašmenis nepriskirtini taisyklėms.

Žodrodyje vartoti 6 sudėtiniai rašmenys <è>, <é>, <ę>, <ê>, <ē>, <ë>. Nustatyta, kad atskiras rašmuo su diakritikais turi po keletą fonetinių (ir morfologinių) reikšmių. Leidinyje *Epitome Historiae Sacrae* vartota mažiau rašmenų – tik <è>, <é>, <ę>.

Tiek *Žodrodyje*, tiek lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse sutampa tik <è> ir <é>. Rankraštinių žodynėlių rašmenys <é>, <è>, <ę>, <ē> bei <ē> sutampa su *Žodrodžio*.

Dauguma aptartųjų sudėtinių rašmenų vartojami žemaitiškai fonetikai reikšti. Iš jų išsiskiria rašmuo su nosine <ę>, kuris dažniausia žymėjo morfologiją, nors vartotas ir šaknyje. Fonetines ypatybes žymintys rašmenys beveik po lygiai pasiskirsto į žyminčius aukštaitišką ir žemaitišką fonetiką. Rašmenys <è> ir <é> žymi kirčiuotą garsą.

Aptartųjų rašmenų rašyba išsiskiria diakritikais, vieta žodyje, ekstralingvistinėmis ypatybėmis. Apibendrinus abiejų rankraštinių žodynėlių sudėtinius rašmenis akivaizdu,

kad jų vartoseną žymiai paprastesnę už *Žodrodžio* rašmenų. Šių žodynėlių rašmenys vartojami Daukanto vadovėliuose bei jo tyrėjų darbuose pateiktomis reikšmėmis.

3.3. RAŠMUO <i>

3.3.1. Rašmenys be diakritikų.

Rašmeniu <i> *Žodrodyje* dažniausiai žymimas siaurasis neįtemptasis žemaičių [ɛ], pvz.: *pelinais apibarstitas* ~ pelinais apibarstytas 'pelenais apibarstytas' 9⁷³, toks pat pavyzdys rastas LL (čia rašmuo žymi bendrinės kalbos [ɛ]), pvz.: *Bajoristi* ~ bajoristi 'bajorystė'⁷⁴. Šie pavieniai atvejai puikiai iliustruoja balsio [ɛ] kaitą tuomet, kai tarpiniame skiemenyje yra [i], pvz.: *n'ier'in*ⁱ ~ nėrinį ir kt. (LKA II 1982, 29).

Aptariamasis rašmuo vartojamas ir garsui [j] (6×) žymėti, pvz.: *paoiūs* ~ pa(v)ojus 29, *paoiumas* ~ pa(v)ojumas 29, *paoiūs* ~ pa(v)ojus 29, *piutīs* ~ pjūtis 'žudynės' 6, *piu-wa* ~ pjūtis 'žudynės' 21, *prabaoiū* ~ praba(v)uju 'bandau' 39⁷⁵; LL rankraštiniam žodyne, pvz.: *Abeioiemas* ~ abejojimas, *Abeiote* ~ abejoti, *Biaurós* ~ bjaurus. Rašmuo <i> vartotas minkštumo ženklui reikšti, pvz.: *palocius* ~ palocius 34, *pasiutes* ~ pasiutęs 4, *paskaninims kittū walgiū* ~ paskaninimas kitų valgių 32, *paturiū* ~ paturiu 34, *penkio-leka* ~ penkioleka 33, kaip ir *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse, pvz.: *siunt* ~ siunchia (20₂), *gîmîniū* ~ giminių (42₁), *Maiziesziaus* ~ Mozės (26₂); LL rankraštini-

⁷³ *Žodrodyje* (1838) vartotas užrašymas: pelînaa *Cinis, neris, n.* 7. Fonetinė transkripcija [p'el'ɛnaɪs] || [p'el'inaɪs]. Pasak Vytauto Vitkausko, balsis [ɛ] priebalsio [n] kaimynystėje neretai virsta [i] || [ɛ] (Vitkauskas 1999, 38). Tai susiję su garsų *e: i* (*e, ĭ, i*) kaita. Tokia vartoseną tarmėse susijusi su: a) *-enybė* priesaga daiktavardžiuose; b) *-ena* priesaga kai kuriuose dariniuose; c) priebalsinio kamieno daiktavardžiais ir iš jų išvestų žodžių formantais. Paplatėjęs, atviresnis garsas [i] pasitaiko rytinėse varniškių šnektose, o daugelyje varniškių ir visų šiaurės žemaičių – atvirasis [ɛ] (Vitkauskas 1999, 38). Šiaurės rytų žemaičių dūnininkų tarmėje (ir kitose žemaičių šnektose) kartais net tame pačiame žodyje pasitaiko balsio [ɛ] kaitaliojimas su [i] (ɛ) tiek žodžių šaknyse, priesagose ir sudurtiniuose žodžiuose (Vitkauskas 1977, 97). Tokią kaitą galėjo lemti ir šiaurės žemaičių dūnininkų balsio [ɛ] savotiškas įprasminimas šiaurės rytų dūnininkų (varniškių) tarmėje (Vitkauskas 1977, 99).

⁷⁴ Fonetinė transkripcija [bajor'f's't'ɛ] || [bajor'f's't'i]. Dar žr. ankstesnę išnašą.

⁷⁵ Kleino nuomonė dėl <i>/<j> rašymo pateikta priebalsių skyriuje. Jis išskiria net tris raidės <i> tipus, kuri rašoma <j>, kai tariama kaip lotynų garsas [j]. Lietuvių kalbos normintojai Būga ir Jablonskis nesutarė šiuo klausimu. Apie <j> rašymą Būga atsiliepia: „su tuojuotu jotu gyva bėda! <..> Kadangi dauguma lietuvių šaknies gale po lūpinių nebeturi joto, tai jo nė rašyti nebereiktų“ (Būga 1956, 392). Kiek vėliau, įsitikinęs, kad dauguma tarmių tokiuose žodžiuose kaip *šlapias, grėbiu, verpia* joto nebetaria, netrukus atsisakė šių žodžių rašymo su jotu, tepalikdamas tik po *p, b* žodžių pradžioje (Būga 1958, 392; taip pat 1961, 915). Jablonskis savo ruožtu teigė taip: „priebalsė *j* rašome tarp balsių ir žodžio pradžioje prieš balsę arba dvibalsę. Jei žodyje, susidariusiame iš kelių dalių, antrojoje dalyje visai negirdėti garso [j], tad raidės <j>, žinoma, nerašome (Jablonskis 1957, 192). Daukantas labai negausiai vartojo rašmenį <j>, minėtose pozicijose dažniau rašė <i>, *labiaus* ~ labiaus 24, *labiau* ~ labiau 35, *Biaurós* ~ bjaurus.

me žodyne *Apsiute* ~ apsiūti, *Aukszcžiausis* ~ aukščiausias, *Aniolas* ~ aniolas ‘angelas’, *Dziugti* ~ dziugti ‘džiugti’, *Gniaužta* ~ gniaužta. Rašmuo be taško <ı> rastas tik keletą kartų, dažniausiai minkštumo ženkle pozicijoje. Tai tikėtinas spaustuvės netikslumas, pvz.: *sau pawiedù* ~ sau pavėdžiu 36, *stowiù szaliep* ~ stoviu šaliep 5. Šis pavienis rašmuo rašomas ir garsui [j] žymėti, pvz.: *raudoiù* ~ rauduju 23 (1×), yra pirmajame mišriojo dvigarsio dėmenyje: *wılnone* ~ vilnonė 28 (1×), bet plg.: *wılnone* ~ vilnonė 39, rašomas vietoj aukštaičių ilgojo [i], pvz.: *nuromdıtas* ~ nuramdytas 36.

Šios visos išvardytosios reikšmės yra negausios, svarbiausiu išlieka rašmens <i> vartojimas ilgajam [i] ir trumpajam garsui [i] žymėti.

3.3.2. Rašmenys su diakritikais.

Daukanto rašmenų tarimo apibūdinimas yra skirtas tik toliau išvardintais rašmenimis <i>, <î>, <ĩ> bei ilgajai <y>, plačiau apie tai kalbama įvade. Du paskutiniai rašmenys skiriasi tik vartojimo etapu, o jų fonetinė vertė ta pati (žr. 11 lent.). Lentelėje pateikiama daugiau rašmenų, daliai iš jų Daukanto darbuose atskiros dėmesio neskiriama.

11 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų <i>⁷⁶ vartosena žodžio kamienne*

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<ı>	Priešdėlis	[i] ⁷⁷	<i>ikwiepù</i> ~ įkvepiu 13	1	-	-
<î>	Šaknis	[i] ⁷⁸	<i>Zînys</i> ~ žynys 9, <i>gotîna</i> ~ gotinia ‘karvė’ 40	369 (420)	<i>Assîryos</i> ~ Asirijos 51	173

⁷⁶ Sudėtiniai rašmenys ML raštuose plačiai aptariami Šinkūno. Apie rašmenį <î> mokslininkas teigia: „nors kai kuriuose žodžiuose ją galėtume laikyti kirčio ar ilgumo ženklu, tačiau greičiausiai švabacho <î> raidžių įberta į <i> lizdą ir jos į tekstą pakliuvo atsitiktinai“ (Šinkūnas 2010, 37).

Rašmeniu <î> žymimas ir ilgasis kirčiuotas skienu, bet dažniausiai diftonguose rodo tvirtą pradį kirčiuotą skiemenį (Šinkūnas 2010, 48). Pasak Šinkūno, <î> galima laikyti charakteringa XVII a. pabaigos rašybos naujove (bent jau spausdintuose tekstuose). Ši nedažna raidė žymi ilgąjį kirčiuotą [i] (Šinkūnas 2010, 134).

⁷⁷ Ilgieji balsiai [i], [u] vartojami visose žodžio pozicijose, kai yra kirčiuoti pagrindiniu senoviniu, atitrauktiniu, šalutiniu galiniu ir nukeltiniu kirčiu. Jie būna ilgi ir nekirčiuoti. Vakarų dounininkų šie balsiai yra kiek retesni už dūnininkų tuos pačius balsius (Plačiau žr. Grinaveckis 1973, 142–143).

⁷⁸ Šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje trumpieji balsiai [e], [o] būna trumpi visose pozicijose, kai būna kirčiuoti pagrindiniu kirčiu (vienskiemeniuose žodžiuose ir kai žodyje dar yra nukeltinis kirtis), atitrauktiniu kirčiu, šalutiniu galiniu kirčiu, nukeltiniu kirčiu ir kai būna nekirčiuoti (Grinaveckis 1973, 140). Ši informacija patikslina, koks garsas yra tarmėje.

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
		[iː]	<i>mōrīnas</i> ~ <i>morynos</i> 17	1	-	-
Priesaga	Priesaga	[j]	<i>paskoliū</i> ~ <i>paskolyju</i> 8, <i>joriouū</i> ~ <i>joriuoju</i> 41	4	-	-
			MLL		LL	
			-	-	<i>Gaspadīne</i> ~ <i>gaspadinė</i>	1
			MLL		LL	
<î>	Šaknis	[i]	<i>galwele līnū</i> ~ <i>galvelė linų</i>	1	<i>Dīdziokas</i> ~ <i>didžiokas</i>	1
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<ì> ⁷⁹	Šaknis	[i]	<i>līsdas</i> ~ <i>lizdas</i> 26, <i>mīstī īsz grobī</i> ~ <i>misti iš grobi</i> 'grobio' 33	2	-	-
			MLL		LL	
<î>	Šaknis	[i]	<i>gelžini ragotīne</i> ~ <i>gelžini ragotinė</i> arba <i>akstīs</i> ~ <i>akstis</i>	1	<i>Atgrīžtuwes</i> ~ <i>atgrīžtuvės</i> , <i>Atlīžtī</i> ~ <i>atližti</i> , <i>Bodīetijs</i> v <i>Bodīetijs</i> ~ <i>bodėties</i> , <i>Butasīs</i> ~ <i>būtasīs</i> , <i>Gīžūs</i> ~ <i>gižus</i>	3
	Priesaga	[i]	-	-	<i>Atszaldīmas</i> ~ <i>atšaldymas</i>	1
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
		Minkštumo ženklas	<i>sūdidiū prakaitū</i> ~ su <i>didžiu</i> <i>prakaitu</i> 23	1	-	-

⁷⁹ Dažniausiai ML žymimas *i* kamieno vienaskaitos vardininko galūnės kirtis, kartais tvirtagalė priegaidė (Šinkūnas 2010, 117).

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
<ĩ>	Šaknis	[ĩ]	<i>giwenĩm's</i> ~ gyvenimas 41	1	-	-
<ï>		[i]	<i>weitasnestipre' užwertas</i> ~ vietos nestipriai užtvertos 25	1	-	-
	Priesaga	[i]	<i>praszĩm's</i> ~ prašymas 31, <i>těwĩszkas</i> ~ tėviškas 28	2	-	-
			MLL		LL	
<ī>	Šaknis	[i]	-	-	<i>bĩlis</i> ~ bilys 'oratorius', <i>Atkĩbyti</i> ~ atkibyti, <i>Atpĩldyti</i> ~ atpildyti, <i>Atskĩrimas</i> ~ atskyrimas	4
<í> ⁸⁰		[i]	-	-	<i>nutĩks</i> ~ nutiks	1
<ĩ> ⁸¹		[i]	<i>masĩnĩmas</i> ~ masinimas, <i>trũpĩnũ</i> ~ trupinu, <i>szerdĩs</i> ~ šerdis	30	<i>Dĩdeduĩlomo-mokslas (matematika)</i> ~ didelumo mokslas (<i>matematika</i>)	7
			<i>stĩprej</i> ~ stipriai, <i>dobĩlinis</i> ~ dobininis	20	-	-
			Iš viso	434		191

Rašmenų su diakritikais, kurių pagrindas <i>, fonetinė vartoseną rasta daugiausia šaknyje, pasitaikė tik vienas pavyzdys priešdėlyje. *Žodrodyje* vartoti <ĩ>, <ï>, <ī>, <í>, <i>. Šaknyje šie sudėtiniai rašmenys vartojami dažniausiai aukštaitiškam [i] žy-

⁸⁰ ML rašmuo <í> žymi žodžio kirtį (Šinkūnas 2010, 109).

⁸¹ Datavimas buvo tikslintas dviem etapais. Pirmiausia nustatyta, kad tik *Abecielejoje* (1842) kaip Daukanto darbų naujiena atsirandantis rašmuo su cirkumfleksu <ĩ> (Palionis 1979, 208) leidžia patikslinti lenkų-lietuvių rankraščinio žodyno (vad. MLL, SD 13) galimą pradinę parašymo datą 1842-uosius metus, atmetant iki tol spėtas datas.

mėti (kartais žymi ir žemaitiškus garsus), diakritikai skirti žemaičiams skaitytojams, kad „išsiverstų“ į savo tarmę (žr. 11 lent.).

Vienas iš gausiausių *Žodrodyje* yra rašmuo <î> su stogeliniu cirkumfleksu (420×). Dalis šio rašmens pavyzdžių (369×) vartoti aukštaitiškam garsui [i] išreikšti (jį atliepia žemaitiškas [e]), kaip ir *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse (173×), pvz.: *nutîko* ~ nutiko 1, *boczînis* ~ bočinis ‘bočių kilmės’ 5, *gerînîmos* ~ gerinimos ‘meilė-kavimas’ 3. Rašmens <î> vartojimo naujumą rankraštiniuose žodynėliuose patvirtina ir dar pasitaikę rašmens <î> atvejai (po 2× kiekviename rankraštiniame žodynyje) (šis rašmuo išvien vartotas *Žodrodyje*), žymintys aukštaitiškąjį [i] / siaurąjį neįtemptąjį žemaičių [e], MLL pavyzdžiai *galwele egûnû, lînû* ~ galvelė eguonų, linų, *klunkiejîmas pilwî* ~ kliunktelėjimas pilvi ‘pilve’, LL rasta pora pavyzdžių: *Dîdziokas* ~ didžiokas, *Gaspadîne* ~ gaspadinė. Sinonimiškai vartojami rašmenys <î> ir <ĩ>, nes jie žymi tą patį garsą.

Negausiuose *Žodrodžio* pavyzdžiuose (6×) rašmuo <î> žymi minkštumą, pvz.: *tėjisa wirîausioîe* ~ tiesa vyriausioji 22, *bliczkîoiû* ~ blykčioju 25, *biaurîoiû* ~ bjaurioju 30. Rašmuo su stogeliniu cirkumfleksu *Žodrodyje* taip pat (4×) žymi garsą [j], pvz.: *paskoliû* ~ paskoliju 8, *terioîû* ~ terioju 40. Vos vienas rašmuo žymi ilgąjį [i], pvz.: *môrînas* ~ morynos 17.

Žodrodyje rasta nedaug žodžių, turinčių rašmenį su graviu <î> (5×). Jis užfiksuotas priešdėlyje, žymintis garsą [i] (1×), pvz.: *îkwiepû* ~ įkvėpiu 13, jis taip pat žymi aukštaitišką [i] (atliepiantį siaurąjį neįtemptąjį žemaičių garsą [e]) antroje žodynėlio pusėje (3×), pvz.: *gîltîne* ~ giltinė 23, *mîstî îsz grobî* ~ misti iš grobio 33, *prasiszalinû* ~ prasišalinu 33; tokioje pat pozicijoje šis rašmuo vartotas ir LL (9×), pvz.: *Atgrîžtuwes* ~ atgrįžtuvės, *Atlîžtî* ~ atližti, *Atszaldîmas* ~ atšaldimas, *Bogînti* ~ boginti, *Bogînsîna* ~ boginsina, *Bókîntî* ~ bukinti, *Butasîs* ~ būtasis, *Gîžûs* ~ gižus, taip pat ir minkštumo ženklą: *Bodîetîjs* v *Bodzietîjs* ~ bodieties v *bodzéties* ‘bodėtis’. Pasitaikė ir rašmens [i] minkštumo ženklo pozicija (1×), pvz.: *sûdidiû prakaitû* ~ su didžiu prakaitu 23.

Pora pavienių rašmenų <ĩ> (3×) ir <î> (1×) žymi aukštaitišką [i] (atliepiantį siaurą neįtemptą žemaičių garsą [e]) (irgi antroje žodynėlio dalyje), pvz.: *giwenîm’s* ~ gyvenimas 41 ar *weitasnestipre’* užvertas ~ vietos nestipriai užtvertos 25, *têwîszkas* ~ tėviškas 28, *praszîm’s* ~ prašymas 31.

Rankraštiniuose žodynėliuose, palyginus su *Žodrodžiu* ir lietuviškomis *Epitome Historiae Sacrae* antraštėmis, atsiranda naujas rašmuo <ĩ>, kaip jau buvo minėta įvade, laikytinas *Abecielos* (1842) naujove, žr. 11 lent. Rašmenys įvairuoja tik kokybiškai, abiemis rankraštiniams žodynėliams bendri yra <î>, <ĩ>, <î>, <î>, <î>. Rašmenų <î>

ir <ĩ> (abu žymi žemaičių neįtemptąjį garsą [ɐ]) vartoseną LL rankraštiniam žodynelyje iliustruotina tokiais pavyzdžiais: *Abžignosīna* ~ apžignosina, *Betaniie pīle* ~ Betanija, pilė, *Cīnawada* ~ cinavada 'sinavadas', *Druskīne* ~ druskinė. Tik LL rasti pavieniai rašmenys <ĩ> (1×), <ī> (4×), pvz.: *nutīks* ~ nutiks, *Atkībūtī* ~ atkibyti, *Atskirīmas* ~ atskyrimas, *bilis* ~ bilys (lot. *orator*). Pirmasis žymi trumpąjį garsą, o rašmuo su brūkšneliu greičiausiai vartotas ilgajam garsui žymėti.

Žodrodyje pasitaikė keletas atvejų, kai aptariamasis rašmuo <i> žymi ilgąjį [i] veiksmažodyje, pvz.: *zībūrū* ~ žyburiu 19, *gīdau* ~ gydau 35, taip pat daiktavardyje, pvz.: *kniga* ~ knyga, kur žymi ir ilgąjį garsą [i].

3.3.3. Apibendrinimas.

Rankraštiniuose žodynėliuose šių rašmenų vartoseną daug siauresnė ir ne tokia gausi, kaip spausdintame ankstyvosios leksikografijos Daukanto darbe. Dažniausiai sudėtiniai rašmenys vartojami garsui [i] (jis atliepia žemaitišką [ɐ]) žymėti. Auštaitiškam garsui [i], o žemaitiškam [ɐ] žymėti *Žodrodyje* vartotas rašmuo <ī> rankraštiniuose žodynėliuose keičiamas <ĩ>.

Sudėtinių rašmenų vartosenos atvejai daugiau susiję su aukštaitiškąja fonetika, o diakritikai ant raidžių skirti žemaičių skaitytojui. Tam tikrais atvejais rašmenys su diakritikais taip pat žymi tarminio kirčio vietą (dažniausiai nukeltinio). Reikia pastebėti, kad dauguma rašmenų žymėjo trumpąjį aukštaitiškąjį [i] (<î, ï, í, î, î>), o tik kelios (<ī, ĩ, ī>) – ilgąjį [i]. Su ML diakritikų rašybos tradicija Daukanto rašmenų reikšmės nesiejamos. Žemaitiškam garsui [ɐ] žymėti Daukantas vartojo rašmenis <î>, <î>, <î>, <î>.

3.4. RAŠMUO <o>

3.4.1. Rašmenys be diakritikų.

Rašmenys žymi trumpuosius ir ilguosius garsus [õ], [o], kartais žymi tarminį garsą [o]. Vienas iš netikėtų <o> rašybos šaknyje pavyzdžių yra tik *Žodrodyje* rastasis, greičiausiai žymintis aukštaitišką garsą [a], pvz.: *Owīs* ~ avis 28. Kiti <o> vartojimo atvejai susiję su garsu [õ], kuris aukštaičių tarmėje atliepia [a], pvz.: *nu obems pusems* ~ nu abiems pusėms 42. Tiek *Žodrodyje*, tiek antraštėse rašmeniu <o> žymimas ir žemaitiškas siaurasis neįtemptasis [o] (1×), pvz.: *Jsrganitos muso* ~ Išganytojas mūsų 7, *karszinczios* ~ karšinčius 62₃, *ozmuszes* ~ užmušęs 30₂.

3.4.2. Rašmenys su diakritikais.

Daukanto rašmenų paaiškinimai, skirti šio tipo rašmenims paaiškinti, yra negausūs. Jie paaiškina tik sudėtinių rašmenų <ô> ir <ö> rašybą.

12 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų <o> vartoseną žodžio kamiene*

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
	Šaknis					
<ô> ⁸²		[oʔ]	-	-	<i>Jusòpats</i> ~ Juozapatas 49	1
<ò>		[o]	-	-	<i>Jusòpats Judeos Karalòs</i> ~ Juozapatas Judėjos karalius 49, <i>stebòklingas</i> ~ stebuklingas 51	5
<ô> ⁸³	Šaknis	[oʔ]	<i>Dôba</i> ~ doba 25, <i>gòding's</i> ~ godingas	20	<i>Žmògu</i> ~ žmogų 1 ₂ , <i>Isòk's</i> ~ Izaokas 9 ₁ , <i>žmògou</i> ~ žmogou 'žmogui' 1 ₃	7
<ō>	Šaknis	[oʔ]	<i>mōrînas</i> ~ morynos 17, <i>paklôte</i> ~ paklotė 3	2	-	-
<ö>	Šaknis	[oʔ]	-	-	<i>Žmōnos</i> ~ žmonos 54	1
			MLL		LL	
<ô>	Šaknis	[oʔ]	<i>gôda</i> ~ goda, <i>îshtarimas zòdiû</i> ~ ištarimas žodžių, <i>žmògélus</i> ~ žmogelius	15	<i>Apgòbtî</i> ~ apgobti, <i>Blògtî</i> ~ blogti, <i>Brôga</i> ~ broga, <i>Dôras</i> ~ doras, <i>Dôsnybe</i> ~ dosnybė	42
<ò>	Šaknis	[o]	<i>kunigajksztije Pròncîjoj*</i> ~ kunigaikštija Prancūzijoje	1	<i>Bròzdietî</i> ~ bruzdėti	1

⁸² ML ši raidė niekada nerašoma galūnėje ar paskutiniame skiemenyje, ji žymi žodžio kirtį (Šinkūnas 2010, 72).

⁸³ ML dažniausiai vartojama galūnėse ar vienskiemenėse formose. Vartojama kaip morfologinis rodiklis (kilmininko ir nekaitomų kalbos dalių) arba žodžio kirčio ženklas (Plačiau žr.: Šinkūnas 2010, 48).

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
<ó> ⁸⁴	Šaknis	[oʔ]	<i>žmógus piktiņs</i> ~ žmogus piktiņas, <i>twóra</i> ~ tvora	2	<i>dógnós</i> ~ dugnas, <i>Dólké</i> ~ dulkė	2
		[oʔ], bk [u]	-	-	<i>dógnós</i> ~ dugnas, <i>Dólké</i> ~ dulkė, <i>óssegimas</i> ~ užsegimas	35
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<ó>	šaknis	[oʔ]	<i>sùkóreis</i> ~ su kuriais 33	5	<i>apgól Jerosolimą o Dyw's</i> <i>stebóklingà išzgelb. ię</i> ~ apgula Jeruzalę, o Dievas stebuklingai išgelbėja ją (51)	130
			MLL		LL	
<ó>	Priesaga	[oʔ]			<i>Alasawójimas</i> ~ alasavojimas	1
			MLL		LL	
<ô>	Šaknis	[oʔ]	<i>kipszùs, jōdas</i> ~ kipšas, jodas 'kipšas'	1	-	-
			Iš viso	47		220

Viena iš ryškesnių *Žodrodžio* fonetinių ypatybių – minėtasis siaurasis neįtemptasis šiaurės žemaičių kretingiškių garsas tarp [u] ir [o] – [oʔ] – negalūniniuose žodžių skiemenyse ir prieš galūnes su siauruoju vokalizmu (Salys 1992, 37) – rašomas <ù> arba <ó>. Daukantas rašmenį <ù> vartojo iki 1838-ųjų, apie 1846-uosius ir maždaug po 1850 metų. Rašmuo <ó> trumpam buvo perimtas iš Pabrėžos ir vartotas su pertraukomis tarp 1838 ir 1850 metų⁸⁵, taigi rašant ir *Žodrodį*, ir lietuviškas *Epitome Historiae Sacrae* skyrelių antraštes. Ši rašmens <o> su diakritikais grupė yra negausi, žyminti beveik tik fonetines ypatybes, pvz., *Žodrodyje* ir EHS antraštėse sutampa rašmenų <ó>, <ô> vartoseną: *sótwierę* ~ sutvėrė 1, *dôba* ~ doba 25 ir *žmôgu* ~ žmogų 1. Tik *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse buvo rasti rašmenys <ò>, pvz.: *Jusòpats* ~ Juozapatas 49, ir <ö>, pvz.: *žmônos* ~ žmonos 54.

Žodrodyje rašmuo <ó> vartotas šaknyje (6×), pvz.: *ósnîs* ~ usnis 40 (plg. *ùsnie* ~ usnė 7), *kóriù keliù* ~ kuriu keliu 33, *kórs* ~ kurs 33 (plg., *kurs* ~ kurs 15).

⁸⁴ ML jis žymi žodžio kirtį – akūtą (Šinkūnas 2010, 109).

⁸⁵ Plačiau žr. (Subačius 1996, 87).

Pasitaiko, kad tas pats žodis rašomas skirtingai, pvz.: *kórs* ~ kurs 33 ir *kurs* ~ kurs 15. Tai galėjo lemti Daukanto noras pritaikyti tekstą žemaičių ir aukštaičių tarmių atstovams. Apie tai kalba ir Jonikas: „Kiekvienas skaitytojas Daukanto rašto lytis turi kaip mokėdamas ‘išsiversti’ į savo tarmę. Tačiau to Daukantas ilgai nesilaikė“ (Jonikas 1972, 62–63). *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse taip pat pasitaikė nevienodos rašybos atvejų dėl šiaurės žemaičių kretingiškių fonetikos: *nepaklusnùm’s* ~ nepaklusnumas 32 ir *nepaklónóm’s* ~ nepaklusnumas bei *stebòklingas* ~ stebuklingas 51 ir adv. *stebóklingá* ~ stebuklinga 51. Toks rašybos nevienodumas patvirtina, kad *Žodrodys* ir *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškos antraštės parašyti skirtingais laikotarpiais, nors išleisti kartu. Aptariamiosiose *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškų antraščių pozicijose beveik visur yra <ó> (129×), šis rašmuo žymi tą patį neįtemptąjį [o], pvz.: *dóktie* ~ duktė 23, *ógnęs* ~ ugnės ‘ugnies’ 24, *kórius* ~ kuriuos 24, *nuzódite* ~ nužudyti 35, *ózrusten* ~ užrūstina 41, *sórinkes* ~ surinkęs 28 ir kt.

Rankraštiniuose žodynuose rašmens vartoseną nesiskiria nuo *Žodrodžio*. LL jo rasta (349×), beveik visuomet jis žymi siaurąjį garsą [o], bk atliepantį [u], pvz.: *Adwer-niszkómas* ~ adverniškumas. MLL žodyne jo rasta tik pora atvejų, pvz.: *zmógus pikti-nas* ~ žmogus piktinąs, *twóra* ~ tvora.

Pagal pasiskirstymą puslapiams, rašmuo <ó> rastas jau antroje žodynėlio pusėje, nors pavieniai atvejai rasti ir darbo pradžioje, pvz.: *kórs* ~ kurs 33, *kóriù* kelių ~ *kuriu* keliu 33, *sùkóreis* ~ su kuriais 33, *kóri* ~ kuri 33, *óniſ* ~ usnis 40.

Rastas ir tvirtapraidiškai sukirčiuotas žodis *Alasawójimas* ~ alasavojimas ‘triukšmavimas’. To Nesselmanno žodyne nėra (1851) (Daukantas, rengdamas rankraštinį LL žodyną, naudojo Nesselmannu), o LKŽe su tvirtaprade priegaide *alasavóti* užrašytas Veiviržėnuose, Pilypo Ruigio žodyne (1747), Frydricho Kuršaičio žodyne (1870 I t., 1874 II t.).

Rašmuo su akūtu <ó> (29×) LL buvo negausiai vartotas, jis pasirinktas fonetinėms ypatybėms žymėti, pvz.: *Brózdesis* ~ bruzdesys su rašmeniu <ó> (dar plg. *Bròzdiētī* ~ bruzdėti). Tokiu būdu galima spręsti, kad šiais rašmenimis Daukantas žymi tą patį garsą.

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse rašmenų <ò> nėra daug (5×), pvz.: *Jusòpats* ~ Juzopatas 49, *Jusòpats Judeos Karalòs* ~ Juzopatas Judėjos karalius 49, *stebòklingas* ~ stebuklingas 51.

Gausiausias aptariamiosios grupelės rašmuo *Žodrodyje* yra <ô> (32×), žymintis aukštaitiškąjį [o], jis vartotas šaknyje (20×), pvz.: *zòdys* ~ žodis 42, *òžys* ~ ožys 19, *gòding’s* ~ godingas ‘garbingas’ 13. *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse rasta 5x, pvz.: *apie ôin sawo tautos* ~ apie oįį savo tautos ‘apie pavoįų savo tautos’ 54,

žmôgou ~ žmogui 1. Kiti rašybos pavyzdžiai yra tik pavieniai. Rašmenų su stogelinio cirkumfleksu <ô> LL žodyne rasta 42×, MLL – perpus mažiau, 14, jis vartojamas aukštaitiškajam garsui [o] žymėti, pavyzdžiai iš MLL ir LL: *skôbîmas* ~ skobimas, *skôlijous* ~ skoliuos, *lôbis* ~ lobis, *iki gywôs galwos* ~ iki gyvos galvos, *Apszôkti* ~ apšokti, *Bôksztas* ~ bokštas, *Dôras* ~ doras, *Dugnôtas* ~ dugnotas, *Gôbis* ~ gobis, bet *gobumas* ~ gobumas.

Žodrodyje ir EHS antraštėse rašmenys <ô> (2×) ir <ö> žymi atitinkamai ilgąjį [o] ir pusilgį [o.], *môrînas* ~ morynos 17, *paklôte* ~ paklotė 3, *Žmônos* ~ žmonos 54, kaip ir MLL *jôdas* ~ jodas ‘kipšas’, ar LL *Atimdinietôs* ~ atimdinėtojas.

Rankraštiniuose žodynuose rašmenų vartoseną labai panaši. Juos sieja <ô>, <ö>, <ó>, tik MLL yra rašmuo <ō>, o tik LL – <ö>. Pora MLL rašmenų <ô> ir <ō> sutampa su vartotais *Žodrodyje*, kiti du – su esančiais *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse (turimi omenyje lietuviški pavyzdžiai). Jų vartoseną negausi, kiekvienas rašmuo žymi tik po vieną fonetinę ypatybę, dalis ir taip negausių atvejų rasta dvigarsiuose. Sinonimiška vartoseną galima laikyti rašmenis <ô> ir <ō>, žyminčius žemaičių garsą [ou].

3.4.3. Apibendrinimas.

Akivaizdu, kad šie sudėtiniai rašmenys su pagrindu <o> žymi tiek žemaitišką, tiek aukštaitišką fonetiką, nors vyrauja aukštaitiškoji. Dažniausiai jie buvo vartoti šaknyje, visi žymėjo garsą [o], kai kurie iš jų – tarminį siaurąjį šiaurės žemaičių [o] (tai <ó> ir <ö>). Rašmenų vartoseną susijusi arba su senoviniu, arba žemaitiškuoju žodžio kirčiu (šiuo atveju, nukeltiniu). Rankraštiniuose žodynuose yra vartojama mažiau rašmenų.

3.5. RAŠMUO <u>

3.5.1. Rašmenys be diakritikų.

Toks rašmuo literatūroje mažai minimas. Jis žymi garsus [u], [ũ], taip pat ir [v], pvz.: *palenguai* ~ palengvai 36. Tai lėmė nenusistovėjusi to meto rašyba.

Dažniausiai rašmuo <u> be diakritikų vartotas šaknyje, juo žymėtas trumpasis garsas [ũ], taip pat ir ilgasis [u]. Žemaitiškoje žodžio formoje jis atliepia aukštaičių garsą [a], pvz.: *numai* ~ namai 35, *riedite numùs* ~ rėdyti namus 34. Rašmuo <u> rašomas greičiausiai tarpiniam garsui tarp [u] ir [v] – [u] – žymėti, pvz.: *palenguai* ~

palengvai 36⁸⁶, *peunùs* ~ *pevnas* ‘žinomas, tikras’ 7, taip yra ir *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse. Šie pavieniai rašybos atvejai yra negausūs.

3.5.2. Rašmenys su diakritikais.

Daukanto taisyklėse aiškinami keli sudėtiniai rašmenys – <ú>, <û>, <ù>. Sudėtiniai rašmenys labiau susiję su šaknies fonetika. Dažniausiai jie pasirinkti žymėti garsui [o], kiek rečiau [u] (žr. 13 lent.). Spausdintas ankstyvosios leksikografijos žodynėlis išsiskiria sudėtinių rašmenų įvairove.

13 lentelė. Žodrodžio sudėtinių rašmenų <u> vartoseną

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<ú>	Šaknis	[ũ]	<i>múnasis</i> ~ <i>manasis</i> 25	15	-	-
			MLL		LL	
		[ũ]	<i>dwílúznai</i> <i>kalbiete</i> ~ <i>dvilužnai</i> <i>kalbėti</i>	8	-	-
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<ù>	Priesaga	[ũ]	-	-	<i>Pîrmasis nepaklusnûm's</i> <i>Saulaus</i> ~ pirmasis nepa- klusnumas Sauliaus 32 ₂	1
			MLL		LL	
		[ũ]	<i>dùktie</i> ~ duktė	1	-	-
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<û>	Šaknis	[ũ]	<i>mîtûkay</i> ~ <i>mitukai</i> 30 <i>sûdijù</i> ~ sūdi ju 15	3	-	-
<Û>	Šaknis	[ũ]	-	-	<i>Asũeraus</i> ~ Ašero 54	1
			MLL		LL	
		[ũ]	-	-	<i>Dũris</i> ~ durys	1

⁸⁶ Plg.: *palengwai* 23. Raidė [v] *Žodrodyje* vartojama retkarčiais, pvz.: *vengiù* ~ vengiu 37_{2x}, *viloiù* ~ vilio-
ju 19.

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<ū> ⁸⁷	Šaknis	[u]	<i>smūgys</i> ~ <i>smūgis</i> 23, <i>trūkte</i> ~ <i>trūkti</i> 12, <i>rūkstūs</i> ~ <i>rūkstas</i> 18	7	-	-
			MLL		LL	
		[u]	-	-	<i>Atkūstī</i> ~ <i>atkūsti</i> , <i>Dūlys-gruszós</i> ~ <i>dūlys-grūšios</i> , <i>Dūris</i> ~ <i>dūris</i> , <i>Dūrīmas</i> ~ <i>dūrimas</i> , <i>Dūrintī</i> ~ <i>dūrinti</i>	5
			Iš viso	34		8

Vienas gausiausių – rašmuo su graviu <ū> (apie 400×). Dažniausiai jis žymi (303×) garsą [o], pvz.: *brūkte* ~ *brukti* 2, *brūsdū* ~ *bruzdu* 29, *aukūras* ~ *aukuras* 4, nors rašyta ir *aukuras* ~ *aukuras* 5. Rašmuo <ū> taip pat yra vartojamas abiejuose rankraštiniuose žodynėliuose, MLL pavyzdys: *dūktie* ~ *duktē*.

Vienas iš rašmenų <ú> vartojamas garsui [ũ] žymėti (19×). Jis rastas *Žodrodyje* bei MLL žodyne (8×), pvz.: *súsitinkū* ~ *susitinku* 9, *súrīszū* ~ *surišu* 9, *úzkėjkiejas* ~ už-keikėjas. Sudėtinis rašmuo <ū> taip pat vartojamas šiam garsui žymėti, pvz.: *mītūkay* ~ *mitukai* 30. Pasitaikė, kad šis rašmuo vartotas taip pat ilgajam garsui [u] reikšti, pvz.: *sūdijū* ~ *sūdiu* 15 (1×), kaip ir rašmuo <ū> (7×), kuris rastas tik *Žodrodyje*, pvz.: *brūsdū* ~ *brūzdu* ‘*bruzdu*’ 3, 8, 13, 29, *ūdiiū* ~ *ūdiu* 20, *smūgys* ~ *smūgis* 23.

Raidė <ŭ> *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse pavartota tik vieną sykį, pvz.: *Asūeraus* ~ *Asveraus* 54. Tik LL rasti rašmenys <ŭ> (1×), pvz.: *Dūris* ~ *durys* (lot. *ostium*), taip pat <ū> (5×), pvz.: *Atkūstī* ~ *atkūsti*, *Dūris* ~ *dūris*, *Dūrīmas* ~ *dūrimas*, *Dūrintī* ~ *dūrinti*. Jie abu vartojami atitinkamai trumpajam ir ilgajam garsui [u] žymėti.

3.5.3. Apibendrinimas.

Fonetinis rašybos principas toks pat, kaip ir kalbant apie kitus rašmenis – jį išreiškiant pasitelkiami diakritikai, įtakos turi rašmens vieta žodyje. Didžioji rašmenų dalis (<ū>, <ú>, <ŭ>, <û>) vartota fonetinėms ypatybėms žymėti. Net keturi rašmenys

⁸⁷ Šis rašmuo Vilento raštuose vartotas gen. pl. ir formoje 3 fut. *būs*, kai kuriuose įvardžio *jūs* linksniuose, 3 imp. *būk*, tariamosios nuosakos formose (pavyzdžius žr. toliau), taip pat pavienėse žodžių formose (Šinkūnas 2010, 25–26).

<û>, <ú>, <û> vartoti tam pačiam garsui [o] reikšti, o pora rašmenų <û>, <ū> vartoti ilgajam garsui [u] žymėti, tarminės ypatybės specialiai išskirtos nebuvo.

3.6. SUTAPTINIS DVIBALSIS [ie]

3.6.1. Vartosenos tendencijos.

Aptariamasis dvibalsis [ie] Daukanto vadintas netikruoju. Jam žymėti gana dėsningai *Žodrodyje* ir keliuose leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse Daukantas vartojo <(i)ei> ir <ij> tipo sudėtinius rašmenis su įvairiais diakritikais (žr. 14 lentelę).

14 lentelė. *Šiaurės žemaičių dvibalsio [ei] rašmenų variantai ir dažnumas Žodrodyje ir Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse*

Garsas	Rašmuo	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
[ei]	<ei>	<i>weita</i> ~ vieta 17, <i>sùeinù</i> ~ <i>sueinu</i> 10	28	–	–
	<éi>	<i>méigas</i> ~ miegas 37, <i>déina</i> ~ diena 26	11	–	–
	<êi>	<i>dêinû</i> ~ dienų 21, <i>dêiwabaimings</i> ~ dievobaimingas 34	2	–	–
	<ëi> / <Ëi>	<i>mëigas</i> ~ miegas 37, <i>niewëinas</i> ~ nėvienas 41, <i>mokitëis</i> ~ mokyties 13	40	<i>Ëiwa</i> ~ Ieva 2	2
	<(i)ey>	<i>gieydrùs</i> ~ giedrus 'giedras' 5, <i>kieymas</i> ~ kiemas 35, <i>skieyda</i> ⁸⁸ ~ <i>skieda</i> 'skydas' 7	9	–	–
	<iè>	<i>apièraou{i}u</i> ~ apiera-(v)oju 'aukoju' 20	1		
		Iš viso:	90		3
	<ij>	<i>pijmou</i> ~ piemu 28, <i>pijmininys</i> ~ piemeninis 29, <i>palijkù</i> ~ palieku 12	9	<i>Dijw's</i> ~ Dievas 25	1

⁸⁸ Kruopas (1998, 196) netiksliai yra nurodęs žodžio *skieda* 7 reikšmę 'skiedra', mat lotyniškai *clypeus*, a, um yra 'skydas'.

Garsas	Rašmuo	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
	<ij>	<i>mīgose</i> ~ miegose 4, <i>rījbūs</i> ~ riebus 28, <i>pasījkū</i> ~ pasieku 'pasiekiu' 2	30	<i>dījw's</i> ~ dievas 1	25
	<īj>	<i>lījsūs</i> ~ liesus 'liesas' 19	1	-	-
	<ij>	-	-	<i>palījkt</i> ~ paliekti 'palikti' 15	3
	<îi>	<i>wīszes</i> ~ viešės 19, <i>mīgtū</i> ~ miegtu 13, <i>dīinowīdiū</i> ~ dienovidžiu 21	34	<i>žuwīis</i> ~ žuvies 46	1
	<ii>	<i>diīna</i> ~ diena 35, <i>diīwinas</i> ~ dievinas 13	2	-	-
	<îy>	<i>artkîymys</i> ~ artkiemis 'kaimynas' 41, <i>sîykte</i> ~ siekti 41, <i>tîyk</i> ~ tiek 39	6	-	-
	<yi>	-	-	<i>yiwa</i> ~ Ieva 2	1
	<y>	-	-	<i>Dyw's</i> ~ Dievas 51	1
		Iš viso:	85		31

Žodrodyje vartoti šie dvibalsinio rašmens <ei> variantai: <ei>, <éi>, <êi>, <ëi>, <ey>, pvz.: *deiwmilei* ~ dievmyliai 30, *méigas* ~ miegas 37, *dêinû* ~ dienų 21, *mëigas* ~ miegas 37, *kieymas* ~ kiemas 35, o *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse rastas tik vienas atvejis su <Ėi> ir <ey>, pvz.: *Ėiwa* ~ Ieva 2.

Tą patį dvibalsį [ei] žymi ir <ij> sudėtinio rašmens variantai: <ij>, <īj>, <îj>, <íj>, <îi>, <ii>, <îy>, pvz.: *pījmou* ~ piemuo 28, *palījktū* ~ paliektu 'palieku' 34, *mīgose* ~ miegose 4, *lījsūs* ~ liesus 'liesas' 19, *wīszes* ~ viešės 'vaišės' 19, *diīna* ~ diena 35, *sîykte* ~ siekti 41.

Sudėtinis rašmuo <ij> ir jo variantai yra pagrindinis *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškų antraščių rašmuo dvibalsiui [ei] žymėti. Jis gana dėsniai vartojamas ir Žodrodyje, tačiau kai kurie iš jo variantų skiriasi. *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse rasti rašmenys: <ij>, <īj>, <īj>, <îi>, <yi>, <y>, pvz.: *Dijw's* ~ Dievas 25, *dījw's* ~ Dievas 1tt., *palījkt* ~ paliekt 'palikti' 15, *žuwīis* ~ žuvies 46, *yiwa* ~ Ieva 2, *Dyw's*⁸⁹ ~ Dievas 51.

⁸⁹ Tai pietų žemaičių raseinių fonetinė ypatybė – tarminis garsas [i], kuris atliepia aukštaičių [ie]. Plačiau žr. (Zinkevičius 1966, 85).

Bandant paaiškinti, kodėl Daukantas tam pačiam žemaitiškam sutaptiniam dvibalsiui [ei] iš pradžių vartojo du skirtingus rašmenų variantus, atkreiptinas dėmesys į šį Zinkevičiaus teiginį: „Grinaveckio duomenimis (PID XI 70), ir kai kur už [šiaurės žemaičių] pietryčių ribos vietoj *úo* (kaip su *íe*?) esą tariama *uū*: *dûrûna* ‘duona’, *bet jûrks* ‘juokas’. Dėl balsių asimiliacijos veikimo [tarmės] šiaurėje *oi*, *ei* gali būti kaitaliojami su *uū*, *ii* priklausomai nuo tolesnio skiemens vokalizmo“ (Zinkevičius 1966, 84). Tai siauriau paplitusi ir fakultatyviško pobūdžio kaita, labiau būdinga šiaurės žemaičiams telšiškiais⁹⁰. Prieš tolimesnio skiemens siauruosius garsus paprastai sakoma ir [ei] (Zinkevičius 1966, 62). Tik apie *ou* virtimą *uū* tirkšliškių tarmėje rašyta ir Girdenio (Girdenis 1962, 144). Jis teigia, kad šių garsų asimiliacija nėra iki galo nuosekli. Daukanto gimtieji Lenkimai yra netoli šiaurės žemaičių kretingiškių ribos su šiaurės žemaičiais telšiškiais, todėl galimas ir kai kurių tarminių ypatybių maišymasis⁹¹.

Žvelgiant į <ei> ir <ij> tipo rašmenų dažnumo duomenis leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse ir *Žodrodyje*, pirmiausia į akis krinta tai, kad juose sutampa <ij> rašmens vartosena (atitinkamai 30 ir 25×), taigi ji yra reguliaresnė, o didžioji dalis <ei> tipo rašmenų turimi tik *Žodrodyje*. Be to, *Žodrodyje* <ei> ir <ij> tipo rašmenys vartoti beveik po lygiai: 90 ir 85×. Tuo tarpu *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse jų santykis iš esmės skiriasi: atitinkamai 3× ir 32×.

Tačiau, kaip minėta, lieka neaiškos tą patį garsą [ei] išreiškiančių <ei> ir <ij> tipo rašmenų vartojimo priežastys. Toliau, 15-oje lentelėje, pateikiamas abiejų tipų rašmenų pasiskirstymas žodyne pagal puslapius. Pirmasis dėl rašmenų gausos aptariamas *Žodrodys*.

15 lentelė. Rašmenų <ei> ir <ij>, žyminčių [ei] atitikmenis, pasiskirstymas *Žodrodyje*

Puslapis	Rašmenys											
	<ei>	<éi>	<ęi>	<êi>	<ey>	<ij>	<îj>	<îj>	<íj>	<îi>	<ii>	<íy>
1.	ei		ęi					îj×4		îi×2		
2.		éi×3	ęi×3									
3.								îj		îi		
4.								îj×5		îi		

⁹⁰ Atkreiptinas dėmesys į sutaptinio dvibalsio [ou] žymėjimą <uu> telšiskio dounininko Klemento raštuose (Subačius 1998, 98).

⁹¹ Skiriamoji šiaurės žemaičių telšiškių ypatybė yra ta, kad jie trumpuosius balsius *u*, *i* labai platina, versdami *o*, *e*. Dvigarsių *un*, *um*, *in*, *im* pirmieji dėmenys išlieka siauri. Minėtų balsių platinimas telšiškių patarmėje ypatingas: kamieno *u*, *i* išlaikomi siauri, jei tolesniame skiemenyje (paprastai galūnėje) yra siauri garsai *u*, *u*, *uo*, *i*, *i*, *ie*. Tai reiškinys, vadinamas atgaliniu balsių supanašėjimu (regresyvinė asimiliacija), yra skiriamoji telšiškių ypatybė ir tuo skiriasi nuo kretingiškių (LKT 2004, 235–236). Svarbiausias kretingiškių bruožas – nėra balsių asimiliacijos, t. y. *i*, *u* paplatinti iki *e*, *o* tariami prieš skiemenis ir su siauraisiais, ir su plačiaisiais garsais (LKT 2004, 255).

Puslapis	Rašmenys											
5.					ey×2			îj				
6.			ëi		ey			îj				
7.					ey			îj		îi		
8.	ei×2		ëi					îj				
9.		éi	ëi					îj×2				
10.	ei							îj				
11.			ëi×2					îj				
12.			ëi			ij				îi		
13.			ëi×4							îi×5	ii	
14.						ij						
15.	ei×2							îj		îi		
16.								îj				
17.	ei×2		ëi					îj				
18.		éi	ëi×2					îj				
19.	ei							îj	íj	îi×3		
20.								îj		îi		
21.	ei	éi		êi						îi×2		
22.	ei		ëi×5					îj		îi×2		
23.	ei×2	éi	ëi×2									
24.												
25.	ei		ëi							îi		
26.	ei	éi				ij						
27.	ei											
28.		éi				ij×2		îj×2				
29.						ij						
30.	ei×2		ëi					îj				
31.						ij		îj×2		îi×2		
32.			ëi×2							îi		
33.	ei		ëi×2		ey×2					îi×3		îy
34.	eix6			êi		ij	ìj	îj×3				
35.					ey×2						ii	
36.										îi		
37.		éi	ëi×3									îy
38.	ei		ëi×2		ey	ij						
39.	ei ⁹²											îy×2
40.										îi×2		
41.		éi	ëi×2									îy×2
42.	ei×2		ëi							îi		

⁹² Daukantas pavartojo hipernormalizmą, pvz.: *weilūs* ~ vielus 'vėlus' 39 (lot. tardus, a, um). Žodžių reikšmės taip pat tikrintos pagal: Kuzavinis 2007 (¹1996).

15-oje lentelėje pateikta, kad *Žodrodyje* vyrauja sudėtinis rašmuo <ei> – 40x, pvz.: *parsiszlęiū* ~ persišlieju 1, *skręisîna* ~ skriesina 18, *węszkelys* ~ vieškelis 22, *tęisa* ~ tiesa 22, *grumtęis* ~ grumties 32, *węinas* ~ vienas 42. Jis vartotas nuo pirmųjų *Žodrodžio* puslapių, bet nelabai nuosekliai – kas 2–3 puslapius. Ten, kur jis nevartotas, vartoti kiti rašmenys <ei>, <éi>, <ey>, <êi>. Tačiau pagal gausumą jį galima laikyti vienu iš pagrindinių Daukanto rašmenų *Žodrodyje*, žyminčiu šiaurės žemaičių dvibalsį [ei].

Rašmuo <ei> (nors užfiksuotas jau ir pirmame puslapyje), nuosekliau imtas vartoti nuo žodynėlio antros dešimties puslapių, pvz.: *apskreibù* ~ apskriebu 7, *szesziomys deinomys* ~ šešiomis dienomis 22, *leizùwys* ~ liežuvis 23, *seijù* ~ sieju 23, *weiszpatiche* ~ viešpatybė 34, *weinouliktas* ~ vienuoliktas 42.

Paraleliai (11x) nuo pirmojo puslapio randamas ir rašmuo <éi>, pvz.: *rindo musztéis*, *kautéis* ~ rindoje mušties, kauties ‘muštis, kautis’ 2, *i wéinibę sùweste* ~ į vienybę suvesti 9, *wéita* ~ vieta 18, *nepatogio wéito* ~ nepatogio(je) vieto(je) 21, *péinas* ~ pienas 23, *wéita* ~ vieta 23, *déina* ~ diena 26, *Séina* ~ siena 28, *méigas* ~ miegas 37, *téisa* ~ tiesa 41.

Rasta keletas rašmens <éi> pavyzdžių: *użwéizu* ~ užveiziu 2, *géidù* ~ geidžiu 4, bet yra ir *geidù* ~ geidžiu 30, *netéising’s* ~ neteisingas 21 ir *teisingas* ~ teisingas 34, *téisdarys* ~ teisdarys 22.

Su rašmeniu <êi> užfiksuota pora pavyzdžių, greičiausiai atsitiktinių, žodyno pradžioje: *najaunû dêinû* ~ nuo jaunų dienų 21, *dêiwabaimings* ~ diewabaimingas 34.

Rasti 9 sudėtinio rašmens <ey> atvejai, visi žodžio šaknyje: *gieydrùs* ~ giedrus ‘giedras’ 5, *skieydnyszys* ~ skiednešys 5, *gieydu* ~ giedu 6, *skieyda* ~ skieda 7, *kîeyk-kartû* ~ 33, *kîeykwens* ~ kiekvienas 33, *kîeymas* ~ kiemas 35; *kîeymî* ~ kieme 35, *kîeyno* ~ kieno 38. Dalis pavyzdžių rasta *Žodrodžio* pradžioje, pirmoje dešimtyje puslapių, dalis – ketvirtoje.

Nelietuviškos kilmės žodyje dvibalsis išlaikomas ir rašomas <iè>, pvz.: *apièraou{i}u*⁹³ ~ apieravoju ‘aukoju’ 20.

Peržiūrėjus visus vartojimo atvejus galima konstatuoti, kad 68 <ei> tipo pavyzdžiai yra vartojami šaknyje, o 22 – žodžio gale. 68 žodžiai yra pirminiai, o 22 išvestiniai (9 priešdėliniai, 7 priesaginiai, o 6 dūriniai). Paprastai <ei> tipo rašmuo vartojamas, kai iš karto po jo einančiame skiemenyje eina balsis [a] (29x, pvz.: *wéita* ~ vieta 2, *péinas* ~ pienas 28, *dêiwabaimings* ~ diewabaimingas 34, *węinas* ~ vienas 42) arba žodžio gale (23x; uždaras skienu, galūnė nesutrumpėjusi, pvz.: *rupintęis* ~ rūpinties ‘rūpintis’ 11, *mokitęis* ~ mokyties ‘mokytis’ 13, *rengtęis* ~ rengties ‘rengtis’ 41), toli-

⁹³ Riestiniai skliaustai žymi numanomą raidę, kuri originale praleista.

mesniame skiemenyje po dvibalsinio rašmens rasta 10 garso [ũ] resp. [u] atvejų (pvz.: *dêinũ* ~ dienų 21, *kêikũ* ~ keikiu 24, *weilũs* ~ vielus 'vêlus' 39), 8 – [i] (pvz.: *Deiwibe* ~ dievybė 27, *weinibę* ~ vienybę 34), 6 – [o] (pvz.: *wêito* ~ vietoje 21), 6 – balsio [e] atvejai, iš kurių du dalyviai, ir 3 – [ou] atvejai, pvz.: *weinouleka* ~ vienuolika 42.

Žodrodyje vartoti šie <ij> rašmens variantai: <ij>, <ìj>, <îj>, <íj>, <îi>, <ii>, <îy>. Nuo pirmųjų Žodrodžio puslapių beveik nuosekliausiai iki dvidešimties, bet ne iki paskutiniųjų puslapių vartotas sudėtinis rašmuo <îj>. Iš viso jo rasta 30x. Pirmoje ir antroje dešimtyje puslapių yra gausiausia, trečioje ir ketvirtoje – po keletą: *pasîjktas* ~ pasiektas 2, *priplîjkũ* ~ pripliekiu 2, *prisîju* ~ prisieju 2, *szîjnas* ~ šienas 16, *žîjbai* ~ žiebai 18, *patîjkũ* ~ patiekiu 31, *tîjsiau* ~ tiesiau (adv.) 34.

Sudėtinis rašmuo <îi> (rasti 33x) vartojamas nuo pirmųjų žodyno puslapių kas antrame puslapyje. Ypač jis dažnas 13 puslapyje, pvz.: *dîina* ~ diena 13, *Dîiwingai* ~ dievingai 13, *Dîiwiszkai* ~ dieviškai 13, *mîgtũ* ~ miegtu 'miegu' 13, *kasdîina* ~ kasdieną 13. Jis ir rašmuo <ij> dažniausiai vartotas tuose puslapiuose, kur nebūta rašmens <îj>.

Sudėtinis rašmuo <ij> užfiksuotas tik 9-iose žodžiuose, jis įsivestas tik nuo antros dešimties puslapių, o pavyzdžių gausiausia trečioje dešimtyje: *palijktũ* ~ paliektu 'palieku' 12, 34, *lijpũ* ~ liepiu 14, tačiau yra *lîjpũ* ~ liepiu 22, 31, *arnetijsa* ~ ar ne tiesa 26, *pijmininys* ~ piemeninis 'piemens' 28, *pijmou* ~ piemuo 28, *pasijkte* ~ pasiekti 31, *pasijku* ~ pasiekiu 29, *lijktu giws* ~ liektu 'lieku' gyvas 38.

Sudėtinis rašmuo <ii> rastas tik poroje užrašymų: *diiuinas* ~ dievinas 'dieviškas' 13, *Sûbatôs diina* ~ Subatos diena 35. Po vieną kartą užrašyti šie rašmenys: <îj>, pvz.: *numei palijktũ* ~ namie paliektu 'palieku' 34 bei <íj>, pvz.: *lîjsũs* ~ liesas 19, rastas tik Žodrodyje.

Sudėtinis rašmuo <îy> pasitaikė tik paskutiniuose Žodrodžio puslapiuose, pvz.: *ont zôdiũ sîykte* ~ ant žodžių siekti 41, *artkîymys* ~ artkiemis 'kaimynas' 41, *kîyk* ~ kiek 33, *kîyk wen's* ~ kiek vienas 37, *tîyk* ~ tiek 39, *tîykgi* ~ tiek gi 39.

Rasti 85 pavyzdžiai su <ij> tipo rašmenimis. Visi jie vartojami tik šaknyje. 50 atvejų <ij> rasti pirminiuose, o 34 – išvestiniuose žodžiuose. Gausiausia priešdėlinių grupė – 20, dūrinių yra 8, priesaginių 7, o galūnių darybos 2; keli žodžiai turi dvi darybos priemones. Paprastai po <ij> tipo rašmens eina balsis [u] (31x, pvz.: *palijktũ* ~ paliektu 12, *prisîju* ~ prisieju 2, *lijktu* ~ liektu 'lieku' 38), kartais – [a] (12, pvz.: *žîjdas* ~ žiedas 4, *szîjnas* ~ šienas 16, *žîjbai* ~ žiebai 'žaibai' 18). Kitų balsių šioje pozicijoje rasta po keletą: [i] resp. [î] – 13, [e] resp. [ë] – 5, [ou] – 2, [ëi] – 1, taip pat ir [o] (pvz.: *aszwiinis* ~ ašvienis 25, *trimîjtys* ~ trimietis 'trimitas' 6, *sîykte* ~ siekti 41, *pijmou* ~ piemuo 28, *kîikwens* ~ kiekvienas 42, *tîjktëis* ~ tiekies 'tiekis' 8, *dîinowîdiũ* ~

dienovidžiu 21). Peržiūrėjus visą vartoseną paaiškėjo, kad dauguma <ij> pavartojimo atvejų *Žodrodyje* tikrai yra toje pozicijoje, kai tolimesniame skiemenyje yra siaurieji tarmės garsai [i], [r], [ie], [u], [u], [uo], pvz. *pijmininys* ~ piemeninis 28, *numei palįktū* ~ paliektu ‘palieku’ 34, *sįjtuwa* ~ 4, *wūszes* ~ viešės ‘viešėjimas, vaišės’ 19, *trimūtys* ~ trimietis ‘trimitas’ 40 ir kt.

Rašmuo <ij> vyrauja leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse. Čia jo vartoseną beveik tokia pati, kaip ir *Žodrodyje*. Žodžių su šio tipo rašmeniu nedaug, rasta po keletą iliustracijų su tolimesniame skiemenyje esančiomis raidėmis [a], [o] ar [e]. Pasitaikė nemažai žodžių, kai žemaitinama – nėra galūnės, arba galūnės balsis išmestas, pvz.: *lįp* ~ liepia 8, 18, *wįsz* ~ vieši 7, *wįto* ~ vietoje 9, *Dįw’s* ~ Dievas 1, 5, 31.

Tačiau rasta keletas atvejų, kai žodyje vartojamas <ij> tipo rašmuo, nors tolesniame skiemenyje yra užpakalinės eilės balsis, pvz.: *pūitai* ~ pietai ‘pietūs’ 31, *dīina* ~ diena 13, *žįjdas* ~ žiedas 4.

Lyginant <ei> ir <ij> tipo rašmenis pirmiausia reikia pasakyti, kad labai griežtų vieno ar kito rašmens vartojimo ribų nėra, tačiau akivaizdus kelių rašmenų vartojimas tame pačiame puslapyje. Sudėtinis rašmuo <îj> labai nuosekliai vartotas nuo 1–20 puslapio padarant pertrūkį nuo 12–13 puslapio. Šiuose puslapiuose vartoti sudėtiniai rašmenys <ëi>, <ij>, <îi>, <ii>. Atsitiktiniais rašmenimis galima laikyti sudėtinius rašmenis <êi>, <îj>, <ii>, <îj>, <îy>. Kartais *Žodrodyje* paraleliai vartojami <ei> ir <ij> tipo rašmenys arba to paties rašmens variantai, pvz.: *deinūnemetū* ~ dienos metu 21 ir *dūinowīdiū* ~ dienovidžiu 21, *mėigas* ~ miegas 33 ir *mėigas* ~ miegas 37, *deina* ~ diena 26 ir *déina* ~ diena 26, ir *dūwingai* ~ dievingai 13 ar *dēiwabaimings* ~ dievobaimingas 34.

Leidinyje esančių *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškų antraščių <ei> ir <ij> rašmenų pasiskirstymas pateiktas 16 lentelėje. Tai leis palyginti su *Žodrodyje* vartotais rašmenimis.

16 lentelė. Rašmenų <ei> ir <ij>, žyminčių [ei], pasiskirstymas *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse

Puslapis	Rašmenys								
	<ëi / Ėi>	<ey>	<ij>	<îj>	<îj>	<îi>	<ii>	<yi>	<y>
1.				îj×2					
2.	Ėi			îj				yi	
5.				îj×2					
6.				îj					
7.				îj					
8.				îj					

Puslapis	Rašmenys							
9.				îj				
15.				îj	īj			
18.				îj×2				
20.					īj			
24.				îj				
25.			ij		īj			
27.				îj				
31.				îj×2				
33.				îj				
34.	ęi							
35.				îj				
38.		ey						
40.				îj				
42.				îj				
46.						îi		
51.								y
56.				îj				
58.				îj				
60.				îj×2				
62.				îj				

Kaip matome iš 16 lentelės, *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse vyrauja <ij> tipo rašmenys. Jie žymi [ie] atliepinį kirčiuotoje pozicijoje: <ij>, pvz.: *Dijw's* ~ Dievas 25, <îj>, pvz.: *dîjw's* ~ Dievas 1, *lîjp* ~ liep 'liepia' 8, *wîjto* ~ vieto(je) 9, *atîjste* ~ at(i)tiesti 'ištesėti' 35, kartais <īj>, pvz.: *palijkt* ~ paliekti 'palikti' 15 ar <îi>, pvz.: *žuwiis* ~ žuvies 46. Rastas vienas pavyzdys su rašmeniu <y>, pvz.: *Dyw's* ~ Dievas 51.

Nekirčiuotoje pozicijoje yra <yi>⁹⁴, pvz.: *yiwa* ~ Ieva 2 ir <ei> tipo rašmuo <ęi>, *Ęiwa* ~ Ieva 2, taip pat <ey>, *Kieysta* ~ keista 38. Beveik visus vartojimo atvejus užima rašmuo <îj>, kuris čia laikytina pagrindiniu, kaip ir *Žodrodyje*. Visi pavieniai pavyzdžiai pavartoti ten, kur nėra <îj>.

Subačius (1990, 22) yra pastebėjęs, kad iki 24 *Žodrodžio* puslapio Daukantas yra palikęs tuščių vietų gramatinėms nuorodoms įrašyti, bet pamiršęs ar nespėjęs jų įrašyti, nuo 24 puslapio to jau nėra⁹⁵. Laikantis teiginio, kad antroji žodyno dalis yra

⁹⁴ Apie rašmenį <yi>, kurį Daukantas žymėjo pagal savo lenkimiškę tartį, užsiminta Subačiaus (1998, 410). Teigiama, kad nors „gerai žinomuose Daukanto tekstuose nerandama digrafo yi, dar nereiškia [...], kad Daukantas negalėjo jo nerašyti“. Kaip jau minėta, Daukantas kūrybinės veiklos pradžioje orientavosi į *Ziwaŭq*, kur jis buvo vartojamas.

⁹⁵ Plg. Subačius 1990, 22.

labiau sutvarkyta, o Daukantas buvo labiau apsisprendęs, ką rašys, galima kelti prielaidą, kad pagrindiniu rašmeniu Daukantas pasirinko <ei> tipo rašmenį, kuris gana nuosekliai su savo variantais vartotas iki žodyno pabaigos. Tuo tarpu <ij> tipo rašmenys, ypač iki 24 puslapio nuosekliai rašytas <îj>, gana menkai imti vartoti, o ketvirtoje dešimtyje įsivestas visiškai naujas rašmuo <îy>. Tačiau galimas ir atvirkščias variantas, jog pirmoji darbo dalis galėjo būti vienodinama ar tvarkoma parašius ar rašant *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškas antraštes.

Žodynyje vyrauja <ei> tipo rašmenys, tiek <ėi>, tiek <ei> (iš viso jų rasta 68), o bendras *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškų antraščių ir Žodrodžio rašmuo yra <îj>.

Pasak Joniko, „sunkiau buvo Daukantui rašyti aukštaitiškai *ie* <...> dvibalsius. Iš pradžių jis rašo dvibalsių atitikmenis iš savo tarmės“ (Jonikas 1972, 124). Po šio teiginio jis pateikė *Prasmos* (1837) pavyzdžius tik su rašmeniu <îj>. Tačiau, plačiau patyrinęs šio, ankstesniojo nei Žodrodys, Daukanto darbo rašybą, paaiškėjo, kad <ei> tipo sudėtinių rašmenų yra gerokai daugiau nei <ij>, žr. 17 lent.

17 lentelė. Šiaurės žemaičių dvibalsio [ei] rašmenų variantai ir dažnumas *Prasmoje*

Tipas	Rašmuo	Pavyzdžiai iš <i>Prasmos</i>	Dažnumas
<ei>	<ei>	<i>weito</i> ~ vietoje 122 (113)	37
	<ėi>	<i>wėini</i> ~ vieni 119	1
	<eî>	<i>aneîdwem</i> ~ aniedviems 56	1
	<ėi>	<i>węisnęs</i> ~ viešnės 124 (115); <i>dalęis</i> ~ dalies 124 (117)	161
	<ey>	<i>kieykwens</i> ~ kiekvienas 47	28
	<'ei>	<i>w'einą</i> ~ vieną 113	1
	<e> ⁹⁶	<i>teidwems</i> ~ tiedviems 18, <i>Letuwiu</i> ~ lietuvių 47	33
	<ë>	<i>Lėtuwee</i> ~ lietuviai 4	9
		Iš viso	272
<ij>	<îj>	<i>palîjkt</i> ~ paliekti 126, <i>tîj</i> ~ tie 113	34
	<iy>	<i>akiys</i> ~ akies 17	1
	<îi>	<i>nekurîi</i> ~ nekurie 113	24
	<ïi>	<i>nekurïi</i> ~ nekurie 120	1
	<i>	<i>kieykwinas</i> ~ kiekvienas 24	1
		Iš viso	60

⁹⁶ Kamieno *letuw-* formos su *e* dar Daukanto *Darby* nuoraše (1822 metai) perrašinėtojo Platerio išlaikytos iš [kitų] Daukanto [veikalų]. Žr. Subačius 1998, 410.

Iš labai įvairių ir gausių <ei> tipo rašmenų vartosenos *Prasmoje* tik keli rašmenys rasti metais vėliau išleistame *Žodrodyje* – <ei>, <éi> ir <ëi>. Kita vertus, <ij> tipo rašmenų čia yra jau žymiai daugiau ir įvairesnių negu *Prasmoje*. Panašiu metu parengtuose kituose Daukanto leksikografiniuose darbuose, t. y. nedidelės apimties *Lenkų-lietuvių kalbų žodyne* ir *Lietuvių-lotynų kalbų žodyne* rašomi tik <ij> tipo rašmenys, pvz.: <îj>, <ij>, <îj>, <îj>, <îi>.

Daukanto *Lenkų-lietuvių kalbų žodyne* rastas tik vienas atvejis su <ei> tipo rašmeniu <ëi>: *wieszpatëis* ~ wiespaties (le. *Gwardija*). Darbe *Abecioleje lietuvių-kalnienų ir žiamajtių kalbos* (1842 metai) irgi vyrauja <ij> tipo rašmenys, pvz.: <îj>, <ij>, <îi>, <ii>, <îi>, rastas tik vienas pavyzdys su <ej>, pvz.: *tejwasis* ~ tėvasis ‘minkštasis’ (apibūdina rusų abėcėlės *б*) 57.

Taigi *Žodrodį* galima laikyti tarpiniu Daukanto rašybos darbu, kuriame vartojami ir <ei>, ir <ij> tipo rašmenys. O leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškas antraštes Daukantas vertė, matyt, šiek tiek vėliau, kai šiaurės žemaičių [ëi] jau buvo nutaręs žymėti daugiausia sudėtinio rašmens <ij> tipo ženklais. Po 1838 metų <ei> tipo sudėtiniai rašmenys beveik apskritai išnyksta iš Daukanto raštų.

Subačiaus nuomone, kitos Daukanto tyrėjos Bončkutės (1993, 60) nurodyti Daukanto *Darų* (1822 metai) nuorašo dvibalsį [ëi] žymintys rašmenys <ei>, <ëi>, <ij>, <ey> – ne aptariamojo laiko – 1822-ųjų metų – kūryba, o jau tolesnių Daukanto ieškojimų ženklai (Subačius 1998, 410). Vadinasi, tokių rašmenų kūrybos pradžią galima laikyti po 1822-ųjų metų.

3.6.2. Apibendrinimas.

Daukantas *Žodrodyje* išlaikė vieną iš pagrindinių kretingiškių tarmės ypatybių: dvibalsį [ëi] kirčiuotoje ir nekirčiuotoje pozicijoje. Lyginant su sudėtinių rašmenų su pagrindu <e> pagrindine fonetine reikšme – neįtemptuoju garsu [ë], reikia pasakyti, kad šiame dvibalsyje ji yra tik viena ir sutampanti su dažniausia sudėtinių rašmenų su pagrindu <e> reikšme. Susisteminti dvibalsio [ëi] vartojimo duomenys iš *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškų antraščių ir *Žodrodžio*. Daukantas jam išreikšti vartojo <ei> ir <ij> tipo sudėtinius rašmenis (90 ir 85×). Keletas *Prasmoje* vartotų rašmenų rasta vėliau išleistame *Žodrodyje* – <ei>, <éi> ir <ëi>.

Nustatyta pagrindinė šių dviejų rašmenų vartojimo priežastis. Esant <ei> tipo rašmeniui, iškart po jo einančiame skiemenyje yra [a] (29×); šis rašmuo vartojamas ir žodžio gale (23×). <Ij> tipo rašmuo ir jo variantai dažniausiai vartojami, kai tolimesniame skiemenyje yra [u] (31×), taip pat [uo], [i], [i], [ie].

Daukantas kaip pagrindinį rašmenį visame *Žodrodyje* vartojo sudėtinį rašmenį <ëi> (40×), o kartu su *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškomis antraštėmis – sudėtinį rašme-

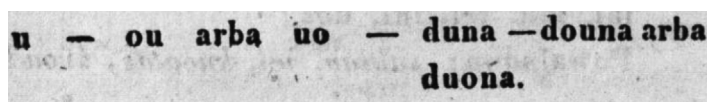
nį <ij> ir jo variantus (atitinkamai 30 ir 32×), šalia nuo pirmųjų žodyno puslapių įsivesdamas darbe retus <î>, <îj> ir <ëi>. Antrojoje dešimtyje papildomai buvo įvesti ar suklydus spaustuvininkams atsiradę rašmenys <ei>, <êi>, <ij>, <ii>, <îj>, o ketvirtojoje – <îy>. Sudėtinis rašmuo <êi> pirmoje dešimtyje *Žodrodžio* puslapių užfiksuotas vos porą kartų, jo daugiausiai rasta trečiojoje dešimtyje puslapių. Atsitiktiniais rašmenimis laikytini <êi>, <îj>, <ii>, <îj>. Tik *Žodrodyje* rasta <ei> tipo rašmenų <êi>, <ij> tipo – <îj>, <ii>, <îy>. *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse vyrauja <ij> tipo rašmenys <ij>, <îj>, <îj>, <îi>, taip pat rasta <yi>, <y>, <ëi> ir <ey>. Po 1838 metų (tikrinta iki 1842-ųjų metų) Daukanto darbuose rasta tik pavienių <ei> tipo rašmenų.

1837 metais išspausdintoje *Prasmoje* <ei> tipo sudėtinių rašmenų vartoseną gerokai įvairesnė ir dažnesnė nei po metų išleistame *Žodrodyje*, o po 1838 metų šio tipo sudėtinis rašmuo apskritai beveik išnyksta iš Daukanto žodynų. Taigi *Žodrodį* galima laikyti tarpiniu Daukanto rašybos darbu, kuriame vartojami ir <ei>, ir <ij> tipo rašmenys. Leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškas antraštes Daukantas, matyt, vertė šiek tiek vėliau, kai šiaurės žemaičių [ei] jau buvo nutaręs žymėti daugiausia sudėtinio rašmens <ij> tipo ženklais.

3.7. SUTAPTINIS DVIBALSIS [uo]

3.7.1. Vartosenos tendencijos.

Rašmeniu <u> reiškiamas aukštaitiškas dvibalsis [uo] arba žemaitiškasis [ou], pvz.:

10 pav. Rašmens <u> raiška (Daukantas 1842, 4).

Dvibalsis [uo] (kaip ir [ie]) lietuvių kalboje laikomas savarankiška fonema /uo/, priskiriama ilgųjų balsių klasei (Girdenis 2003, 103). Siūlymas įvesti tam tikrą žymėjimą – [uo] – /û/ komplikuočių fonologinę ir ypač fonetinę klasifikaciją, taigi galimas faktinis dvibalsinių fonemų posistemio išskyrimas (Степонавичюс 1982, 74).

Toliau esančioje lentelėje pateikiami žemaitiškojo dvibalsio vartosenos atvejai. Palyginimui (kaip ir kitose lentelėse) pateikiami ir *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškų antraščių duomenys.

18 lentelė. *Dvibalsio [uo] atliepinius žymintys rašmenys ankstyvojoje Daukanto leksikografijoje*

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
	Šaknis		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<ou>		[uo]	<i>žibùlouiù ~ žibuliuoju</i> 'žiburiuoju' 25, <i>mienou</i> ~ <i>mènuo</i> 24, <i>doumi</i> ~ <i>duomi</i> 'duodu' 40	275	<i>pardout's</i> ~ <i>parduotas</i> 12	25
<ou>		[a']	<i>drousi</i> ~ <i>drąsybė</i> 41, <i>wîrpous</i> ~ <i>virpās</i> 40, <i>drousei</i> ~ <i>drąsiai</i> 24	40	<i>kou</i> ~ <i>ką</i> 31	1
<óu>			<i>dedóus</i> ~ <i>deduosi</i> 36	–	–	–
			MLL	Dažnumas	LL	Dažnumas
<ũ> ⁹⁷			<i>sù kũmi kalb</i> ~ <i>su</i> <i>kuom kalba</i> , <i>szukũtas</i> ~ <i>šakuotas</i> , <i>koudũtas</i> ~ <i>kuoduotas</i> , <i>qzũlas</i> ~ <i>ąžuolas</i>	123	<i>Agũna</i> ~, <i>dũna</i> ~ <i>duona</i> , <i>Akmũ</i> ~ <i>akmuo</i> , <i>dejũti</i> ~ <i>dejuoti</i>	44
<ou>		[uo]	–	–	<i>akmou akũtas</i> ~ <i>akmuo</i> <i>akuotas</i> 'aštrus' , <i>Antpoulis</i> ~ <i>antpuolis</i> , <i>mienou nežibies</i> ~ <i>mènuo</i> <i>nežibės</i> , <i>Dejoutĩ</i> ~ <i>dejuoti</i>	80
			Iš viso	438		176

Daukantas, stengdamasis išreikšti vakarų aukštaičių rašmenų <ou> ir <ą> poziciją (Subačius 1998, 413), tą patį rašmenį vartoja abiem atvejais. *Žodrodyje* ji reiškia rašmeniu <ou> (275×), kuris vartojamas dvibalsiui [uo] žymėti, pvz.: *žibùlouiù* ~ *žibuliuoju* 25, *didiouious* ~ *didžiuojuosi* 38, *prisoukù* ~ *prisuoku* 2, *prisouktas* ~ *prisuoktas* 7, *Iokubou prasĩkraustim's* ~ *Jokubuo prasikraustymas* 9 yra hipernormalizmas, plg.: *Iokubo sapnós* ~ *Jokūbo sapnas* 10. Tuo pačiu rašmeniu (40×) reiškiamas ilgasis

⁹⁷ Rašmuo <ũ> spausdintuose Daukanto darbuose pastebimas būtent nuo 1846-ųjų, kai buvo išspausdintos *Pasakas Phedro* (rankraštis parašytas 1824-aisiais, ten šis rašmuo vartotas, tik iki 1846-ųjų Daukanto darbuose jo nerasta; šis darbas iki išleidimo daug taisytas). Taigi galima daryti prielaidą, kad būtent nuo 1846-ųjų galima spėti Daukantą grįžus prie šio rašmens ir pradėjus rašyti abu rankraštinius žodynus.

balsis [a], pvz.: *oužouls* ~ ąžuolas 33, *drousei* ~ drąsiai 17, *drousibe* ~ drąsybė 41, *drousùs* ~ drąsus 5.

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse vartojamas tik dvibalsį [uo] atliepiantis rašmuo <ou> (25×): *adoute* ~ atduoti 12, *pardout's* ~ parduotas 12. Tik vieną kartą garsą [a] žymi <ou>, pvz.: *kou* ~ ką 31. Svarbu priminti, kad tai Daukanto ankstyvosios rašybos (1822 metai) bruožas. Vadinasi, Daukantas neatsisakydavo vieno ar kito laikotarpio rašybos.

Atskirai paminėtinas morfologinės reikšmės pavyzdys – Daukanto rašmuo su diakritiku <ö>, kuris žymi aukštaitišką veiksmazodžio baigmenį <-vuoja>, pvz.: *ontrūs jau nebgio* ~ antras jau nebegyvuoja 'nėbegyvuoja' 38. Tai retas atvejis, kai vienas rašmuo žymi sutrumpėjusią žodžio galūnę.

Rankraštiniuose žodynėliuose aukštaitišką garsą [uo] žymintys rašmenys vartojami nevienodai. Išvien <û> (123×) rastas MLL žodyne, o LL vartotas dvigubai mažiau (44×) nei <ou> (80×). Pati <û> vartoseną reikalauja atskiros paaiškinimo. Jonikas (1972, 61) yra pastebėjęs, kad jau *Pasakų Phedro* rankraštyje Daukantas kalba apie rašmenį <û>, aiškina jo tarimą. Šis darbas buvo išspausdintas 1846 metais. Joniko (1972, 180) taip pat yra pastebėta, kad šį rašmenį Daukantas pateikia 1842-ųjų *Abe-ciolejoje*. Tačiau peržiūrėjus visą vadovėlį, to rašmens neužfiksuota. Jis spausdintuose Daukanto darbuose pastebimas būtent nuo 1846-ųjų.

3.7.2. Apibendrinimas.

Rašmuo <ou> ir jo variantai laikytini daugiau fonetinės vartosenos atveju, atspindinčiu dvibalsio [uo] atliepinį žemaičių tarmėje. Tai atsispindi ir statistikoje.

Remiantis anksčiau iškeltomis hipotezėmis ir naujais rankraštinių žodynėlių duomenimis galima spėti nuo 1846-ųjų⁹⁸ Daukantą pradėjus rašyti abu žodynų rankraščius.

⁹⁸ Šie metai, kaip ir visas dešimtmetis, Daukantui nebuvo lengvi. Apie tai jis rašo Teodorui Narbutui savo 1846-ųjų metų birželio 24-osios dienos laiške (pagal naująjį datavimą – liepos 6 d.): „Mano likimas buvo ir yra labai liūdnas, todėl ir atsakau taip sutrukęs. Sėdėdamas per dešimtį metų drėgnam ir šaltam archyve, po 8 arba 9 valandas beveik nesikeliant nuo vietos, taip baisiai nutirpdavau, kad paskui einant visą laiką nejausdavau kojų; taip gyvendamas gavau ligą, kurios patys daktarai neatspėja: Trijų Karalių vigilijoje šoko man kraujas į galvą taip baisiai, jog man rodėsi, kad aš pasiūsiu arba kitos dienos nebesulauksiu, ir vos ne vos, daktarų padedamas, per keturis mėnesius tiek pasitaisiau, kad galėjau vaikščioti; nuo tos ligos taip nusilpo nervai, kad žirnis krisdamas mane gąsdina, ir kojų sopulys, ypač vienos, toks didelis, kad negaliu toliau eiti per kelis šimtus žingsnių. Ir taip aš tebesikankinu lig šios dienos. Gydytojai sako, kad tai esanti podagra, bet savo gyvenime aš neišgėriau vyno nė pusės gorčiaus ir jokių ištaigų nemačiau; po kiekvienų mano pietų būčiau galėjęs suvalgyti dar kitus, jei būtų pasitaikę. Nei mano tėvas nei senelis, miške gyvendami, ne tik nematė, bet ir girdėti negirdėjo podagros ...“ (LTA 1996, 569–571).

3.8. DVIBALSIAI [ai], [ei]

3.8.1. Vartosenos tendencijos.

Dvibalsių [ai], [ei] rašymo raidą Daukanto darbuose (*Prasmoje*, *Abecioleje*, bet ne *Žodrodyje*) yra bendrais bruožais aptaręs Jonikas (1972, 119–121). Jis pastebėjo, kad *Prasmoje* (1837 metai) dar neretai buvo vienbalsinama, o vėlesniuose Daukanto raštuose (po 1842 metų) išigalėjo aukštaitiškai parašyti dvibalsiniai garsai [ai], [ei]. Tai aiškinama noru įtikti kitų tarmių žmonėms, svarbi ir ligtolinė raštų tradicija, ypač Daukšos ir Sirvydo raštai, Milkaus gramatika, minimos dar Giedraičio, Jono Jaknavičiaus, Kaliksto Kasakauskio, Kuršaičio, Gotfrydo Ostermejerio pavardės (Jonikas 1972, 120–121, 180).

Vieno iš ankstyvosios leksikografijos darbo – *Žodrodžio* – [ai], [ei] atliepinius žyminčių rašmenų kiekybinis pasiskirstymas pateikiamas 19-oje lentelėje, nes tai labiausiai išsiskiriantis savo rašyba darbas. Kadangi jis yra spausdintas, akivaizdus rašmenų pasiskirstymas pagal puslapius. Lentelėje pateikiami visi rašybos atvejai, įskaitant ir žyminčius vienbalsinimą, kuris aptariamas atskirai. Rankraštinių žodynų duomenys aptariami atskirai, nes šiuo atveju labai informatyvus rašmenų pasiskirstymas puslapiuose.

19 lentelė. *Dvibalsių [ai], [ei] atliepinius žyminčių rašmenų kiekybinis pasiskirstymas Žodrodyje*

Puslapis	Rašmuo														
	<aa>	<a>	<q>	<ai>	<ay>	<aj>	<ee>	<e> ⁹⁹	<e'>	<è>	<ē>	<ei>	<ey> ¹⁰⁰	<éy>	<éi>
1.				8			2[ei]				1[ei]	7[ei]			
2.	1			6			3[iai], 1 [ei]					6[ei]			1[ei]
3.				7			1 [iai]	1[ei]		1[iai]		1[iai], 3[ei]			
4.	2	1		4						1[iai]		5[ei]			1[ei]
5.	2			2								1[ei]		1[ei]	

⁹⁹ Šiuo rašmeniu žymimas ne tik dvibalsio [ei], bet ir [ai] po minkštojo priebalsio vienbalsinimas. Todėl greta dažnumą žyminčio skaitmens parašoma, koks dvibalsis vienu ar kitu atveju pažymėtas.

¹⁰⁰ Remiantis lenkų rašybos tradicija, prieš <e> Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje žymėtas priebalsių <g>, <k> minkštumas. Tokią rašybą vartojo ir Pabrėža (Subačius 1996, 15). Daukšos laikais buvo daugiau priebalsių, po kurių žymėtas minkštumas. Viena iš pagrindinių vidurinio raštų kalbos varianto ypatybių – aiškus *k*, *g*, *š*, *ž* ir afrikatų minkštinimas ir kietojo *l* žymėjimas prieš *e* tipo vokalizmą (Zinkevičius 1988, 172–173). Plg. Daukanto *skieyda* ~ skieda 'skyda' 7. Čia reikia pastebėti, kad Kruopas netiksliai nurodė žodžio reikšmę: 'skieda' atstatė 'skiedra' 7, nors lotyniškas žodis *clypeus* reiškia skydą (Kruopas 1995, 304). Dar pvz.: *gieydrūs* ~ giedrus 'giedras' 5.

Pusla- pis	Rašmuo														
	<aa>	<a>	<ą>	<ai>	<ay>	<aj>	<ee>	<e>	<e'>	<è>	<ē>	<ei>	<ey>	<éy>	<éi>
6.	2			16			2 [iai]	1 [iai]				1[iai], 3[ei]	1[iai]		
7.	1			4						1[iai]		2[iai], 4[ei]			
8.	1			4			1[ei]	1[ei]		2[iai]		4[ei]			
9.		1		5								5[ei]	1[ei]		
10.				5				1[ei]				2[iai], 3[ei]			
11.		1		8				3[ei]				5[ei]			
12.				6				2[ei]				1[iai], 5[ei]			
13.				14						1[iai]		2[iai], 3[ei]			
14.		4						2[ei]				1[iai], 3[ei]			
15.				6				1[ei]				7[ei]			
16.				7				2[ei]				5[ei]			
17.				11								5[iai], 1[ei]			
18.				9				1[ei]				3[iai], 6[ei]			
19.		1		4	1							1[iai]			
20.				9				1[ei]				1[iai], 3[ei]			
21.				11								2[ei]			
22.				6			2[ei]	1 [ei]				2[iai], 2[ei]			
23.		1		8		1						2[iai]			
24.				9				1 [ai]				3[iai], 4[ei]			
25.		1		7					1[iai]			3[ei]			
26.				3			2[ei]	4 [ei]				3[ei]			
27.		1		3								1[iai], 5[ei]			
28.				11			2[ei]			2[iai]		2[iai], 2[ei]			
29.				9				1 [ai]				6[iai], 7[ei]			

Pusla- pis	Rašmuo														
	<aa>	<a>	<ą>	<ai>	<ay>	<aj>	<ee>	<e>	<e'>	<è>	<ē>	<ei>	<ey>	<éy>	<éi>
30.		1		10	1		1[ei]					4[iai], 7[ei]	1[iai]		
31.				7								7[ei]			
32.		2		9				1 [ei]				2[iai], 8[ei]			
33.		3		7				1 [ei]				2[iai], 3[ei]			
34.		3	1	7								2[ei]			
35.		1		10				4[ei]				1[iai], 2[ei]			
36.		1		9			2[ei]			1[iai]		3[ei]			
37.				4			1[iai]	1 [iai]				4[iai], 8[ei]			
38.				4				1 [iai]				2[iai]			
39.		2		5			5[ei]					5[iai]			
40.		3		3	1			4[ei]				4[iai], 3[ei]			
41.				2								3[iai], 1[ei]			
42.		1										1[ei]	2[iai]		
Iš viso	9	28	1	279	3	1	25	35	1	9	1	215	4	1	2

Žodyroje Daukantas paprastai išlaikė aukštaitiškus dvibalsius [ai], [ei] (nevienbalsintų yra 495x, suvienbalsintų 107x), tačiau būta rašybos įvairavimų. Rašmenys <ei>, <éi>, <éy>, <ey> (iš viso 155x) vartoti tiek žodžio kamieno (pvz.: *orei einu* ~ oriai einu 20, *reikieje* ~ reikėjo 26, *eite prisz* ~ eiti prieš 27, *kareiwei* ~ kareiviai 29, *užwėizu* ~ užveizu ‘užveiziu’ 2, *séydok’s* ~ seidokas ‘strėlių ar akmenų svaidomasis lankas, kilpinis’ 5, *giedydù* ~ geidu ‘geidžiu’ 9¹⁰¹), tiek ir galūnėse, kur žymėtas dvibalsis [(i)ai] po minkštojo priebalsio (68x), pvz.: *aiszkei* ~ aiškiai 14, *narsei* ~ narsiai 17, *stiprei* ~ stipriai 17, *drousei* ~ drąsiai 17, *orei einu* ~ oriai einu 20, *krumalei* ~ krumaliai 40, *manelei* ~ maneliai 41, *widurei* ~ viduriai 41, *penkeriopei*¹⁰² ~ penkiariopiai ‘penkiariopai’ 33 tt. Rasta keletas pavyzdžių su <ey> (taip irgi žymėtas [ai] po minkštojo priebalsio), pvz.: *dwîgubey* ~ dvigubiai ‘dvigubai’ 6, *taikey* ~ taikiai 30, *wentiney* ~ vientiniai 42, *ipatey* ~ ypčiai 42.

¹⁰¹ Šis žodis rašomas nevienodai, plg. kitus atvejus: *gėidù* ~ geidu 4, *geidù* ~ geidu 30.

¹⁰² LKŽe (www.lkz.lt) nurodytas tikrieveiksmis *penkeriopiai*, vartotas Daukanto, Stanevičiaus.

Rašmenų <ai>, <ay>, <aj> (iš viso 283×) irgi galima rasti žodžių kamiene ir galūnėse, pvz.: *laimingai* ~ laimingai 16, *tenaigi* ~ tenaigi 19, *Žiamaitiszkai* ~ žemaitiškai 27, *waikelys* ~ vaikelis 32 (suvienbalsintos formos aptariamose atskirai), *waise* ~ vaisiai 38, *rumai* ~ rūmai 5, 34, *wargai* ~ vargai 6, *sakai* ~ sakai 6, *apmaudingai* ~ apmaudingai 20, *auskarai* ~ auskarai 20, *žabongai* ~ žabangai 21, *ženklai* ~ ženklai 21, *auksztai* ~ aukštai 38, *balđai* ~ baldai 38. Pasitaikė ir rašmens <ay> atvejų, pvz.: *tay* ~ tai 19, *žarinay* ~ žarynai 'krūmynai' 40, *mîtûkay* ~ mitukai (vns. mitukas) 'puošnūs arklių antkakčiai ir antkrūtiniai' 30.

Žodrodyje pastebėtas tik vienas pavyzdys su <aj> žodžio šaknyje: *lajstau* ~ laistau 23 leidžia patikslinti ir Subačiaus mintį, kad [ai] „1837 m. išleistoje lotynų kalbos gramatikoje „Prasmoje“ (Pras) ir 1838 „Žodrodyje“ (Ždr) jau abiejose pozicijose (žodžio viduryje ir gale) rašoma vienodai su i: kailis, palengwai, taikai“ (Subačius 1991, 58).

Su *Žodrodžiu* esančiose viename leidinyje, tačiau parengtose skirtingu metu *Epitome Historiae sacrae* lietuviškose antraštėse dvibalsius [ai], [ei] žyminčių rašmenų duomenys akivaizdžiai paprastesni, žr. 20 lent.

20 lentelė. *Dvibalsių [ai], [ei] atliepinius žyminčių rašmenų kiekybinis pasiskirstymas Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse*

Puslapis	Rašmenys								
	<a>	<a'>	<è>	<é>	<e'>	<ai>	<aj>	<ei>	<eî>
2.								1[ei]	1[ei]
3.						3	1		
4								2[ei]	
6.								1[ei]	
7.						1			
8.								1[ei]	
9.						2			
10.					1[iai]				
11.					1[iai]				
13.						1		2[ei]	
14.								1[ei]	
16.			1[iai]		1[iai]			1[ei]	
17.					1[iai]	1		1[ei]	
18.						1		1[ei]	
19.						1		1[ei]	
20.					1[iai]				
21.						2			

Puslapis	Rašmenys								
	<a>	<a'>	<è>	<é>	<e'>	<ai>	<aj>	<ei>	<eî>
22.						3			
25.						2			
31.	1							2[ei]	
32.								1[ei]	
34.									
38.								1[ei]	
39.						1			
41.						1			
43.						1			
44.									
47.								1[ei]	
48.						1			
51.						1			
52.						1			
53.				1[iai]		1			
54.	1							1[ei]	
56.		1							
58.						1			
59.						1	1		
61.						1	1	1[ei]	
Iš viso	2	1	1	1	5	27	3	19	1

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse vienbalsinimą žymintys ir aukštaitiški rašmenys pasiskirstę įvairiai (50–čia atvejų rašoma aukštaitiškai, o tik 10 žemaitiškai). Gausiausi ir beveik visame darbe aptinkami <ai>, <ei> (27 ir 19 kartų), o jų variantai <aj>, <eî> yra pavieniai (3 ir 1) (pvz.: *twanaj* ~ tvanai 3, *weikalaj* ~ veikalai 59, *Iudaj* ~ Judai ‘Judui’ 60, *teîsînas* ~ teisinasi 2)¹⁰³. Pastebėta tendencija rašmenis <ai> ir <ei> vartoti pakaitomis kas keli puslapiai. Svarbu pastebėti, kad dvibalsis [ei] čia rašomas <ei>, o *Žodrodyje* dvibalsiai [ei] ir [(i)ai] po minkštojo priebalsio rašomi rašmeniu <ei>.

Rankraštiniuose žodynuose dvibalsius [ai], [ei] žyminčių rašmenų inventorius labai supaprastėja. Dėl negausių rankraštinų žodinių duomenų prieš juos pateikiant dar pasiremama ir Daukanto vadovėlių duomenimis, nes jų parašymo laikotarpis artimes-

¹⁰³ Šio rašmens <eî> Daukantas nevarato nei *Žodrodyje*, nei *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse sutaptiniam dvibalsiui [ie] išreikšti. Plg. dar antraštėse rastą žodį *teisdayrs* ~ teisdayrs ‘teisėjas’ 32.

nis *Žodrodžiui*. Joniko minimi *Prasmos* pavyzdžiai *butinay, atkaley* ~ būtinai, atkaliai 12 rašomi su dvibalsiais <ay>, <ey>, *Abecieloje* dvibalsiai [ai], [ei] paprastai rašomi su <j>, pvz.: *wajkû* ~ vaikų 50, *reik* ~ reikia 26, *rejk* ~ reikia 26, 47, *ejk* ~ eik 48.

Lenkų–lietuvių kalbų žodyne (SD 13) visais atvejais taip pat rašoma tik <aj> ir <ej>, pvz.: *ajszkej* ~ aiškiai 30, *tejp* ~ teip ‘taip’ 41, *krejda* ~ kreida 45, *ej, ejgi* ~ ei, eigi 38, *skajsti* ~ skaisti 29, *priedaj* ~ priedai 29, *dumaj* ~ dūmai 35, MLL užfiksuotas vienas dvibalsio [ai] atvejis, rašomas <aj>, pvz.: *baldqjs mokû* ~ baldais moku. *Lietuvių–lotynų kalbų žodyne* (SD 14) taip pat beveik išvien rašoma <aj> ir <ej>, pvz.: *Abejej* ~ abejai, *Apynej* ~ apyniai, *Buwejne* ~ buveinė, *Didej* ~ didžiai, *Ajszkybe* ~ aiškybė, *Aj* ~ aj, *Bajsumas* ~ baisumas, *Gajda* ~ gaida ir kt. Rasti penki <ai> užrašymai, pvz.: *Ai* ~ ai, *Aiskėj* ~ aiškiai, *Aiskėsnis* ~ aiškesnis, *Daiginti* ~ daiginti, *Daine* ~ dainė ‘daina’ (greta yra *dajne* ~ dainė ‘daina’). Rasta pora atvejų su <ei>: *Eidine* ~ eidinė ‘žinginė’, *Eidinikas* ~ eidinykas ‘greitakojis, ristūnas; keliauninkas’. Šiame žodyne pasitaikė ir negausių rašmens <ėj> pavyzdžių, kurių dalis vartota [(i)ai] žymėti, pvz.: *Atũdogėj* ~ atuodogiai, *Aiskėj* ~ aiškiai; taip pat ir [ei], pvz.: *Gėjduľys* ~ geidulys, *Gėjđimas* ~ geidimas, *Gėjstĩ* ~ geisti, *mergelėj* ~ mergelei. Vienbalsinant rašoma <ā> tik žodyje *Dāktas* ~ daiktas, bet paraleliai pateikiamas ir <aj>, pvz.: *dajktas* ~ daiktas; dar rasta ir <è> (1×), pvz.: *Dwèta* (*wakû*) ~ dveita vaikų ‘dvejetas vaikų’.

Vienbalsinimą žymintys rašmenys ankstyvojoje Daukanto leksikografijoje verti atskiro aptarimo, žr. 21 lent., kur pateikiami spausdinto žodyno duomenys.

21 lentelė. *Dvibalsių [ai], [ei] vienbalsinimą žymintys rašmenys Žodrodžio ir Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse*

Dvibalsis	Rašmuo	Pavyzdžiai iš <i>Žodrodžio</i>	Dažnumas	Pavyzdžiai iš <i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	Dažnumas
[ai]	<a>	<i>apwaksczioiũ</i> ~ apvaikščioju 11, <i>kasmeta</i> ~ kasmetai 33, <i>wakai</i> ~ vaikai 23	28	<i>Weikała</i> ~ veikalai 54, <i>wakû</i> ~ vaikų 31	2
	<ą>	<i>pałaką giwibôs</i> ~ palaikai gyvybos ‘palaikai gyvybės’ 34	1	–	–
	<a’>	–	–	<i>weikała’</i> ~ veikalai 56	1
	<aa>	<i>plaukaa</i> ~ plaukai 2, <i>bendringaa</i> ~ bendringai 4, <i>Arabaa</i> ~ arabai 5	9	–	–

Dvibalsis	Rašmuo	Pavyzdžiai iš <i>Žodrodžio</i>	Dažnumas	Pavyzdžiai iš <i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	Dažnumas
[(i)ai]	<e>	<i>kleie</i> ~ klijai 6, <i>galwije</i> ~ galvijai 29, <i>waise</i> ~ vaisiai 38	5	–	–
	<e'>	<i>weitasnestipre'</i> užvertas ~ vietos nestipriai užvertos 25	1	<i>Brolė'</i> ~ broliai 11, 16, 20, <i>taikė'</i> ~ taikiai 10, <i>ligė'</i> ~ lygiai 17	5
	<è>	<i>ligè</i> ~ lygiai 3, <i>aiszkè</i> ~ aiškiai 4	9	<i>ligè</i> ~ lygiai 16	1
	<é>	–	–	<i>jaunîkaité</i> ~ jaunikaičiai 53	1
	<ee>	<i>kareiwee</i> ~ kareiviai 2, <i>rùmee</i> ~ ramiai 3, <i>blisgontee</i> ~ blizgančiai 37	7	–	–
		<i>Iš viso</i>	60		10
[ei]	<e>	<i>atkrepù</i> ~ atkreipiu 11, <i>swek's</i> ~ sveikas 20, <i>rekalus</i> ~ reikalus 8	30	–	–
	<ē>	<i>krēpù</i> ~ kreipiu 1	1	–	–
	<ee>	<i>reek</i> ~ reikia 26, 28, <i>teep</i> ~ teip 'taip' 1, 22	18	–	–
		<i>Iš viso</i>	49	–	–

Dvibalsio [ai] vienbalsinimą žyminčių rašmenų *Žodrodyje* inventorius susideda iš rašmenų <a> (28×), <ą> (1×) ir <aa> (9×), pvz.: *apwaksczioiù* ~ apvaikščioju 11, *pałaką giwibôs* ~ palaikai gyvybos 'gyvybės palaikai, likučiai' 34, *plaukaa* ~ plaukai 2. Vienbalsinamas dvibalsis [ai] po minkštojo priebalsio Daukanto yra rašomas <e>, pvz.: *kleie* ~ klijai 6, *galwije* ~ galvijai 29, *waise* ~ vaisiai 38 (5×), o 30 rašybos pavyzdžių traktuojama kaip [ei] (Zinkevičius 1966, 90), pvz.: *atkrepù* ~ atkreipiu 11, *swek's* ~ sveikas 20, *rekalus* ~ reikalus 8. Rasta ir daugiau rašybos atvejų: <è> (9×), <e'> (1×), <ee> (7×), pvz.: *ligè* ~ lygiai 3, *weitasnestipre'* užvertas ~ vietos nestipriai užvertos 25, *kareiwee* ~ kareiviai 2.

Leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse šiam reikalui vartojamas rašmuo <a> (2×) ir tik čia esanti <a'> (1×), pvz.: *Weikała* ~ veikalai 54, *wakû* ~ vaikų 31, *weikała'* ~ veikalai 56. Čia taip pat rasti rašmenys su diakritikais <é> (1×) ir

<è> (1×), pvz.: *ligè* ~ lygiai 16, *jaunîkaité* ~ jaunikaičiai 53, taip pat bendras su *Žodrodžiu* rašmuo <e'> (5×), pvz.: *Brole'* ~ broliai 11, 16, 20.

Žodrodyje 34 kartus suvienbalsinti [ai], [ei] žodžių kamienė ir galūnėse žymimi dviem raidėmis <aa> arba <ee>. Tokia rašyba perimta iš Pabrėžos, vartota ir Daukanto knygoje *Prasmą Lotinų kalbôs* (1837).¹⁰⁴ Taip tiksliausiai, be jokių diakritinių ženklų nusakoma žemaitiškoji galūnės fonetika (Girdenis, Girdenienė 1997, 11). Palyginimui aktualūs *Žodrodyje* rasti pavyzdžiai *reek* ~ reikia 26(2×), 28(2×), 30 ir *teep* ~ taip (1, 2, 22(2×), 36, 39(3×)), kurie rasti ir *Prasmoje*, pvz., *reek* ~ reikia 3 (30×), *teep* ~ taip 3 (125×). Patikrinus kitus *Žodrodyje* pavartotus žodžius su <aa>, <ee>, paaiškėjo, kad tik pora *Prasmos* žodžių savo rašyba sutampa su rastais *Žodrodyje*: *didee* ~ didžiai 3, *turtaa* ~ turtai 10, 25.

Žodrodyje Daukantas iš viso pavartojo 25 dvigubo rašmens <ee> (iš jų 18 atvejų vienbalsinant dvibalsį [ei] ir 7 vienbalsinant [ai] po minkštojo priebalsio) ir 9 rašmens <aa> pavyzdžius. Abiejų tipų rašmenų pavyzdžių rasta pirmoje dešimtyje puslapių (ketvirtadalyje darbo), dvibalsinis rašmuo <ee> dar pavartotas ir žodynėlio pabaigoje, nors paraleliai vartojami rašmenys <e> ir <a> bei <ei> ir <ai>. Rašmens <ee> (reiškiančio suvienbalsintą [ei] ir [ai] po minkštojo priebalsio) pavartota dvigubai daugiau nei <aa> (žr. 21 lentelę). Pirmuose 6-uose puslapiuose rasti 8, darbui įpusėjus (p. 22–30) – 7, žodynėlio pabaigoje (p. 36–39) – 8 pavyzdžiai. Pastebėta tik pora MLL <e> rašmenų, žyminčių vienbalsinimą, pvz.: *rekalauju* ~ reikalauju 30, *išsiterauju* ~ išsiteirauju 31.

Abecieloje... rasti trys balsių dvigubavimo atvejai, pvz.: <aa>, *óz géraa* ~ gerai 4 (šalia pateikiami rašmenys <á>, <aj>, pvz.: *gérá*¹⁰⁵, *gérāj* ~ gerai 4); <ee>, pvz.: *stīpreē* ~ stipriai 4 (su rašmenimis <è>, <ej>, pvz.: *stīprè*, *stīprej* ~ stipriai 4); <oo>, pvz.: *pa-waisdon* <...> *doortī* ~ pavaizdon <...> durti 4 (su <ó>, pvz.: *pawaisdon dórtī* ~ pavaizdon durti 4). Čia pastebėta ir vienbalsinimo su rašmenimis <a'>, pvz.: *wa'ks* ~ vaikas 51, *wa'kū* ~ vaikų 43, *wa'ku* ~ vaikų 43, *wa'kalej* ~ vaikeliai 45, <a>, pvz.: *dakto* ~ daikto 16, *wakaj*¹⁰⁶ ~ vaikai 43, *wakqms* ~ vaikams 44, *wakali* ~ vaikeliai 56, <e'>: *re'k* ~ reikia 1(2×), 5(2×), 7, 19(2×), 25, 26(3×), <e>, pvz.: *rekalq* ~ reikalą 34, *swekatq* ~ sveikatą 48, *swekatôs* ~ sveikatos 49, *ek* ~ eik 56×3. Galima paminėti ir

¹⁰⁴ Subačiaus (1998, 48) nuomone, taip rašyta todėl, kad „žemaitiškai rašant vieną balsį, atsirasdavo nepageidautinų to paties žodžio homografų.“

¹⁰⁵ *Brieželis ont à ir è i kairėje pusę swīrstus, roda, jog a arba e reek pawelkinaa sakite, it but essū aa arba ee* (Daukantas 1837, 5). Daukanto suklysta *Abecielo*s (1842) pavyzdyje nurodant diakritinį ženklą ne į tą pusę. Tai rodo *Prasmoje* pateikti teiginiai.

¹⁰⁶ Aukštaitiškasis galūnės rašymas /dvibalsiai/ skiriasi nuo žemaitiškos šaknies (plg. Jonikas 1972, 120).

porą analogiškos rašybos atvejų *Prasmoje* su dvigubu rašmeniu <oo>, pvz.: *doo*¹⁰⁷ ~ du 5, *wiroo* ~ vyru 5, nors tai ir nėra dvibalsiai.

3.8.2. Apibendrinimas.

Aukštaitiškų rašmenų tradicija perimta iš *ZIWATO*. Rašydamas dvibalsius [ai], [ei] vienbalsinimą žyminčiais rašmenimis Daukantas laikėsi *Kozoniaus* tradicijos, o dvigubi <aa> ir <ee> rašyti sekant Pabrėžos rašyba.

Žodrodyje dvibalsiai [ai], [ei] rašomi rašmenimis <ai>, <ay>, <aj>, <ei>, <ey>, <éy>, <iey> ir <éi>, suvienbalsintas dvibalsis [ai] rašytas <a>, <ȧ>, <e>, <è>, <e'>, <ē>, taip pat <aa> ir <ee>. Suvienbalsintas dvibalsis [ei] žymėtas rašmenimis <e>, <ē> ir <ee>. Dvigubi rašmenys <ee> ir <aa> gausiausi pirmoje dešimtyje *Žodrodžio* puslapių, tai leidžia spėti Daukantą ėmus rašyti *Žodrodį* bebaigiant *Prasmą*.

Leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse vartoti rašmenys <ai>, <aj>, <ei>, <eî>, vienbalsinant juos rašyta <a>, <a'>, <è>, <é>, <e'>. Dvigubų rašmenų <aa> ir <ee> nerasta.

Ankstyvosios leksikografijos rašybai įtakos turėjo pirmiausia *Prasmos* rašyba. Vėlesniuose darbuose (iki 1842-ųjų) išliko tik suvienbalsintų [ai], [ei] rašmenų <a>, <e> perimamumas, nors *Abecioleje*.. dar pasitaikė ir pavienių dvigubos <aa> atvejų.

Nustatyta, kad *Žodrodyje* dvibalsiai [ai], [ei] rašomi sudėtiniais rašmenimis <ai>, <ay>, <aj>, <ei>, <ey>, <éy>, <iey> ir <éi>, suvienbalsintas dvibalsis [ai] čia išreikštas rašmenimis <a>, <ȧ>, <e>, <è>, <e'>, <ē> ir dvigubais rašmenimis <aa> ir <ee>. Suvienbalsintas dvibalsis [ei] žymėtas rašmenimis <e>, <ē> ir <ee>.

Leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse vartoti sudėtiniai rašmenys <ai>, <aj>, <ei>, <eî>, vienbalsinant jie rašyti <a>, <a'>, <è>, <é>, <e'>.

Dvibalsių [ai], [ei] vienbalsinimas ir ypač jų žymėjimas dvigubais rašmenimis <aa>, <ee> (gausiausiai jų rasta pirmoje dešimtyje *Žodrodžio* puslapių, nors yra ir tolimesniuose) leidžia manyti, kad *Žodrodys* pradėtas rašyti bebaigiant *Prasmą*. O leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškos antraštės išverstos vėliau, kai labiau įsigalėjo aukštaitiškų dvibalsių [ai], [ei] rašyba.

Rašmens <a> rašyba *Žodrodyje* atspindi ir fonetinius procesus. Jis rašomas suvienbalsinus dvibalsį [ai] tiek galūnėje, tiek šaknyje, pvz.: *onta* ~ antai 14_{2x}, 19, *apwaksczioù* ~ apvaikščioju 11, galūnėje vartojamos ir dvi <aa>, pvz.: *plaukaa* ~ plaukai 2, *bendringaa* ~ bendringai 4, *Arabaa* ~ arabai 5. *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse rasta pora vienbalsinimo pavyzdžių minėtose pozicijose, pvz.: *Weikala* ~ veikalai 54, *wakû* ~ vaikų 31. Vienbalsinimui žymėti čia pavartotas ir rašmuo su apostrofu

¹⁰⁷ „Kaipogi žodiusî dù wirù, ù yra isztaremas itbut essù, parasyta doo wiroo“ (Daukantas 1837, 5).

<a'>, pvz.: *weikala'* ~ veikalai 56. Rašmuo <ē> *Žodrodyje* žymi ir suvienbalsintą dvi-
balsį [ei], pvz.: *krēpù* ~ kreipiu 1.

3.9. DVIBALSAI [au], [ui], [oi]

3.9.1. Vartosenos tendencijos.

Daukantas rašydamas dvibalsį <au> greičiausiai rėmėsi ne *ZIWATU* ar *Kozoniumi*, bet rašė pagal vieną iš to meto vyravusių tradicijų, galbūt labiau linkdamas į dūnininkų rašybą. Sudėtinis rašmuo <au> labiau būdingas žemaičiams dūnininkams, <aw> – dūnininkams.

Toliau lentelėje pateikiami ankstyvosios leksikografijos dvibalsių duomenys. Dvibalsis [au] rašybos įvairove išsiskiria šioje grupelėje, o kiti du – patys negausiausi.

22 lentelė. *Dvibalsių [au], [ui], [oi] atliepinius žymintys rašmenys Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje*

Dvibalsis	Rašmuo	Pavyzdžiai iš <i>Žodrodžio</i>	Dažnumas	Pavyzdžiai iš <i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	Dažnumas
[au]	<au>	<i>gausumas</i> ~ gausumas 1, <i>girdau</i> ~ girdau 2	680	<i>Iaunibe Iusópo</i> ~ jaunybė Juozapo 11 ₁ , <i>Josuè staba saulę</i> ~ Jozuė staba saulę 27 ₃ , <i>Dowid's nukaun Galiiotą</i> ~ Dovydas nukauna Galijotą 34 ₃	102
	<áu>	<i>žáudūs</i> ~ žaudus 'žiaurus; aštrus' 2, <i>száurūs</i> ~ šaurus 'šiurkštus, žiaurus' 2 <i>karáuiù</i> ~ karauju 'kariauju' 25	6	–	–
	<aù>	<i>gaudaù</i> ~ gaudau 6, <i>barstaù</i> ~ barstau 13	2		
	<aw>	<i>sawgoté</i> ~ saugoti 11	1	–	–
	<äü>	<i>mažăussis</i> ~ mažiausias 'mažiausias' 25	1	–	–
[ui]	<ui>	<i>muitas</i> ~ muitas 40, <i>súcziuižù</i> ~ sučiuizu 9	9	–	–

Dvibalsis	Rašmuo	Pavyzdžiai iš <i>Žodrodžio</i>	Dažnumas	Pavyzdžiai iš <i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	Dažnumas
[oi]	<oi>	<i>szukteriejem's tep kap Žiamaitiszkaĩ, ai, oi ~ šūkterėjimas teip kaip žemaitiškai ai, oi 27</i>	1	-	-
		MLL		LL	
<Āu>	<Āu>	-	-	<i>Āusztĩ ~ aušti 'nušvisti'</i>	1
<Ău>	<Ău>	-	-	<i>Ăusztĩ ~ aušti 'vesti', Ăuszintĩ ~ aušinti, Ăuszĩmas ~ aušimas, Ăuszĩnis ~ aušinis</i>	4
<aũ>	<aũ>	-	-	<i>taũ ~ tau</i>	1
		Iš viso	700		108

Dvibalsis [au] *Žodrodyje* dažniausiai rašomas sudėtinio rašmeniu <au> (680×), pvz.: *girdau ~ girdau 2*, pavieniai atvejai rasti su sudėtiniais rašmenimis <áu> (6×), pvz.: *száurũs ~ šiaurus 2*, <aũ> (2×), pvz.: *gaudaũ ~ gaudau 6*, <aw> (1×), pvz.: *sawgotė ~ saugoti 11*.

Sudėtinis rašmuo <au> be diakritikų įprastai vartojamas tiek kirčiuotam, tiek nekirčiuotam dvibalsiui [au] žymėti, pvz.: *gaunũ ~ gaunu 2*, *gausus ~ gausus 4*, *ausis ~ ausis 5*, *szaukũ ~ šaukiu 7*, *nutraukũ ~ nutraukiu 12*, *snaudũ ~ snaudžiu 13*, *tauta ~ tauta 18*, *rauda ~ rauda 23*.

Rašmuo <áu> *Žodrodyje* išsiskiria rašmeniu su akūtu <á>, kuris (6×) rastas dvibalsių pirmajame dėmenyje, kur yra galimai pabrėžiamas: *karáuĩũ ~ kariauju 25*, *mažáuse ~ mažiausia 25*, *száurũs ~ šiaurus 2*, *záudũ ~ žiaudu 2*, *záudum's ~ žiaudumas 2*, *záudũs ~ žiaudus 2*. Čia šliejasi ir vieną kartą pasitaikęs rašmuo <ă> dvibalsyje <ăũ>, pvz.: *mažăussis ~ mažiausis 25*. Dauguma šių pavyzdžių rasta antrame ir dvidešimt penktame puslapiuose. Rasta vos pora dvibalsio <aũ> pavyzdžių, kur rašmuo su diakritiku yra antrajame dėmenyje, pvz.: *gaudaũ ~ gaudau 6*, *barstaũ ~ bars-tau 13*¹⁰⁸.

Žodrodyje aptartieji sudėtiniai rašmenys pasiskirstę pradžioje, 25-iose puslapiuose. Toks pasiskirstymas būdingas ne visiems rašmenims. Tai rodo Daukanto svarstymą dėl jų pasirinkimo.

¹⁰⁸ Dažniausiai *Clavyje* graviu kirčiuojamos esamojo ir būtojo kartinio laiko 1 asmens galūnės, rečiau prieveiksmai ir jungtukai, daiktavardžiai labai retai (Šinkūnas 2010, 130–131).

Reti dvibalsiai [ui] ir [oi] rašomi sudėtiniais rašmenimis <ui> (9×) ir <oi> (1×), pvz.: *puikùs* ~ puikus 31, 32, *szukteriejem's tep kap Žiamaitiszkaì, ai, oi* ~ šukterėjimas teip kaip žemaitiškai ai, oi 27. Šie dvibalsiai vartojami tik be diakritikų, žymi aukštaitiškus garsus.

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse rastas tik dvibalsį [au] žymintis rašmuo <au>, pvz.: *Roboam's ózrusten tautq* ~ Roboamas užrūstina tautą (41₃), *Notŭs Tabŭjosziaus* ~ notis Tobijaus (42₃), *Adom's rengas sunu aukaute* ~ Adomas rengiasi sūnų aukauti (5₃).

Tik LL žodyno dvibalsio pirmajame skiemenyje yra aptikti niekur nepaminėti negausūs dviejų tipų rašmenys <Ā> (1×) ir <Ă> (4×), pvz.: *Āuszti* ~ aušti 'nušvisti' (lot. *illucescere*) ir *Āuszti* ~ aušti 'vesti' (lot. *refrigere*), *Āuszintĩ* ~ aušinti (lot. *refrigescere*), *Āuszimas* ~ aušimas (lot. *refrigeratio*), *Āuszinis* ~ aušinis 'kaminas; orlaidė' (lot. *caminus, spiraculum*). Daukantas greičiausiai sąmoningai pasirinko skirtingus diakritikus, norėdamas pabrėžti skirtingas šių žodžių reikšmes ir dvibalsio prozodines ypatybes¹⁰⁹. Tai išskirtinė šio žodynėlio ypatybė, nes *Žodrodyje* tokio prozodinio skirtumo nepasitaikė (išskyrus atvejį su tokiu pat sudėtinio rašmeniu <ău>, pvz.: *mažăussis* ~ mažiausias 'mažiausias' 25). Tai prozodinio lauko žymekliai – rašmenys, kurie atsiranda norint pabrėžti kirtį ir priegaidę.

Toks pat retas ir niekieno nepaminėtas sudėtinis rašmuo, rastas LL rankraštiniame žodyne, yra <aũ>, pvz.: *taũ* ~ tau, kai diakritikas rastas antrajame dėmenyje.

3.9.2. Apibendrinimas.

Priešingai nei sudėtiniai rašmenys, dvibalsiniai rašmenys labiau žemaitiški, tai atsispindi ir rašyboje. Žemaitiškai rašomi dvibalsiai [ie], [uo], [ai], [ei], aukštaitiškai [oi], [ui].

Šis rašybos principas reiškiamas remiantis lingvistiniais veiksniais – vienas iš jų vienbalsinimo procesas. Su tuo susiję gausūs rašybos variantai. Tai pasakytina apie dvibalsius [ai], [ei].

Kiekvieno dvibalsio rašyba išsiskiria savitumu:

[ie]: Daukantas kaip pagrindinį rašmenį visame *Žodrodyje* vartojo sudėtinį rašmenį <ęi> (40×), o kartu su *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškomis antraštėmis – <îj> ir jo variantus (atitinkamai 30 ir 32×), šalia nuo pirmųjų žodyno puslapių įsivesdamas darbe ne ką mažiau retus <îi>, <îj> ir <ęi>. Nustatyta pagrindinė ši dvibalsį žymin-

¹⁰⁹ Tokios minimaliosios žodžių, besiskiriančių reikšme ir kirčiuoto skiemens priegaide, poros vadinamos heterotonais arba kvazihomonimais (Grīse 1972, 73; 1996–1997, 83tt.; Zinkevičius 1980, 54).

čių dviejų rašmenų <ij> ir <ei> su diakritikais ir be jų vartojimo priežastis. Esant <ei> tipo rašmeniui, iškart po jo einančiame skiemenyje yra [a] (29×); šis rašmuo vartojamas ir žodžio gale (23×). <Ij> tipo rašmuo ir jo variantai dažniausiai vartojami, kai tolimesniame skiemenyje yra [u] (31×), taip pat [uo], [i], [ir], [ie].

1837 metais išspausdintoje *Prasmoje* <ei> tipo sudėtinių rašmenų vartosena gerokai įvairesnė ir dažnesnė nei po metų išleistame *Žodrodyje*, o po 1838 metų šio tipo rašmuo apskritai beveik išnyksta iš Daukanto žodynų. Taigi *Žodrodį* galima laikyti tarpiniu Daukanto rašybos darbu, kuriame vartojami ir <ei>, ir <ij> tipo rašmenys. Leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškas antraštes Daukantas, matyt, vertė šiek tiek vėliau, kai šiaurės žemaičių [ei] jau buvo nutaręs žymėti daugiausia sudėtinio rašmens <ij> tipo ženklais.

[uo]: nuo rašmens <ou> rankraštiniuose žodynuose jau pereinama prie <û>, jis vartojama beveik po lygiai su <ou>.

[ai], [ei]: dvibalsių [ai], [ei] vienbalsinimas ir ypač jų žymėjimas dvigubais rašmenimis <aa>, <ee> (giausiausiai jų rasta pirmoje dešimtyje *Žodrodžio* puslapių, nors yra ir tolimesniuose) leidžia manyti, kad *Žodrodys* pradėtas rašyti bebaigiant *Prasmą*. O leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškos antraštės išverstos vėliau, kai labiau įsigalėjo aukštaitiškų dvibalsių [ai], [ei] rašyba.

Dvibalsio [au] rašybos variantai vartojami pirmoje spausdinto žodynėlio pusėje, tai sietina su Daukanto kūrybiniais ieškojimais arba, greičiau, su noru išryškinti prozodią, nes žymimas antrasis dvibalsio sandas, ko kituose dvibalsiuose nepasitaikė: <aù>, <aũ>, <ău>, <áu>, <aw>. Čia dar išsiskiria rankraštinis LL žodynas, kur rasta niekur nepaminėta minimalioji pora, kada rašmenų <Āu> ir <Āu> diakritikai skiriasi, kaip ir reikšmė, pvz.: *Āusztī* ~ aušti 'nušvisti' ir *Āusztī* ~ aušti 'vėsti'.

3.10. MIŠRIEJI DVIGARSIAI

3.10.1. Dvigarsius [an], [am], [al], [ar] žymintys rašmenys.

Kaip matyti iš 23 lentelės, *Žodrodžio* mišrieji dvigarsiai Daukanto perteikiami keleto tipų rašmenimis. Dalis jų rašoma pagal aukštaitiškąją, dalis – pagal žemaitiškąją fonetiką, ir labiau orientuojamasi į rašmenis su diakritikais.

23 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos dvigarsius [an], [am], [al], [ar] žyminčių sudėtinių rašmenų vartoseną

Dvigarsis	Rašmuo	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[an]	<an>	<i>Brieksztqnt</i> ~ brėkštant	95	<i>Walqnda</i> ~ valanda, <i>gałqnsti</i> ~ galansti, <i>dqntkalis</i> , <i>Brqnda</i> ~ branda, <i>kožna tarp jū</i> <i>apsigłqmžę</i> ~ kožna tarp jų apsiglamžė, <i>Amžauti</i> ~ amžauti, <i>Apkamszyti</i> ~ apkamšyti	165
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
	<on>	<i>ontrus</i> ~ antras 38, <i>łongas</i> ~ langas 16, <i>żwonginu</i> ~ žvanginu 39	157	<i>konczes</i> ~ kančės 56 ₄ , <i>paskonden</i> ~ paskandina 25 ₂ , <i>sondarinęs</i> ~ sandininės 26 ₂	7
	<ón>	<i>sóndarine</i> ~ sandarynė 39	1	-	-
	<un>	<i>sprund's</i> ¹¹⁰ ~ sprandas 7, <i>undou</i> ~ vanduo 4	3	-	-
	<ùn>	<i>sùndara</i> ~ sandara 17	1	-	-
		MLL		LL	
[am]	<om>	<i>omžinas</i> ~ amžinas 36	18	-	-
	<um>	<i>ilgumžius</i> ~ ilgamžius 13, <i>umžin's</i> ~ amžinas 3	4	-	-
	<ùm>	<i>ùmžius</i> ~ amžius 3	1	-	-
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[al]	<ał>	<i>kałwa</i> ~ kalva 14	68	<i>Jokub's malđau Jusopq,</i> <i>kad pałaidotu i kapuse</i> <i>iotiewû</i> (corr.) ~ Jokūbas malđauja Juozapq, kad pałaidotų jį kapuose jo tėvų 21 ₄	7
	<ǎł>	<i>ǎłga</i> ~ alga 24, 31	2	-	-

¹¹⁰ Čia ir kitur analogiškais atvejais: visiška galūnės balsio redukcija po priebalsių žymima apostrofu (LKA II 1982, 18). Vadinasi Daukantas tarmės ypatybę žymėjo intuityviai teisingai.

Dvigarsis	Rašmuo	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
		MLL		LL	
[ar]	<ār>	-	-	<i>Gārbintī</i> ~ garbinti	1
	<ār>	-	-	<i>Dabār</i> ~ dabar	1
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
	<ār>	<i>wārnas</i> ~ varnas 10	1	-	-
	<ār>	<i>wārpa</i> ~ varpa 37	1	-	-
[on]	<ón>	<i>sóndarine</i> ~ sandarinė 39	1	-	-
		MLL		LL	
	<òn>	<i>kunigajksztīje</i> <i>Pròncījoj</i> ~ kunigaikštija Prancūzijoje	1	-	-
	Iš viso		354		179

Aukštaitišką dvigarsių fonetiką atspindi rašmenys be diakritikų <an>, <am>, <al>, <ar>, pvz.: *stangumas* ~ stangumas 10, *gamta* ~ gamta 41, *baltimė* ~ baltymė 3, *arba* ~ arba 5, o žemaitiškuosius mišriųjų dvigarsių [an], [am] atliepinius žymi sudėtiniai rašmenys su diakritikais: <on>, <ón>, <un>, <ùn>, <om>, <um>, <ùm>. Kiti rašybos pavyzdžiai su diakritikais dažniausiai parodo tam tikro balsio ar priebalsio fonetinę ypatybę: <ał>, <āl>, <ār>, <ār>, pvz.: *apžwałgau* ~ apžvalgau 32, *ālga* ~ alga 24, 31, *wārnas* ~ varnas 10, *wārpa* ~ varpa 37. Vieno iš dvigarsio grafinių elementų – <ā>, <ā> ar <à> – fonetika sutampa su to pat sudėtinio rašmens fonetika, tik dvigarsyje žymi pusilgį garsą.

Žemaitiškąją fonetiką atspindintis dvigarsis [an] dažniausiai reiškiamas rašmeniu <on> (157×), retai <ón> (1×) (siaurąjį žemaičių dvigarsį [on] išreiškiantis rašmuo *Žodrodyje* vartojamas dažniausiai), pvz.: *nusukùs sprondą* ~ nusukus sprandą 7, *nu trukùs sprondą* ~ nutrūkus sprandą 17, *skonbiejemas* ~ skambėjimas 37, *sóndarine* ~ sandarinė 39, taip pat rašomas sudėtinio rašmeniu <an> (16×), pvz.: *atwanga* ~ atvanga 29, 39, ir <a> (2×), pvz.: *ronka* ~ ranka 24, *rąka* ~ ranka 37, *rąkù* ~ rankų 38, <un> (3×), pvz.: *sprund's* ~ sprandas 7, bei <ùn> (1×), pvz.: *sùndara* ~ sandara 17.

Rankraštinuose žodynuose gausiausia rasta sudėtinių rašmenų, žyminčių garsą [on]. Daugiausiai atvejų LL žodyne (165×) sudaro sudėtinis rašmuo <ąn>, pvz.: *Bałąnda* ~ balanda, *Bąndtakis* ~ bandtakis, *Bedąntis* ~ bedantis, *Brąngej* ~ brangiai, rasta ir <ąm>

(12×), žyminčio tarminį garsą [ɔm], pvz.: *Dqmbrelis* ~ dambrelis, *Gélqambe* ~ gelambė ‘gelumbė’, *apsigłqmžę* ~ apsiglamžė, *Amžinumas* ~ amžinumas. MLL žodyne sudėtiniai rašmenys <an> (11×) ir <am> (4×) vartojami tiems pat garsams reikšti, kaip ir LL žodyne, pvz.: *qntpīlas* ~ antpilas, *brqngėj*¹¹¹ ~ brangiai, *mąndagūs* ~ mandagus, *dąntū smaginis* ~ dantų smaginis ‘smegenys’, *stqmb rūs* ~ stambrus, *stqmb rinas* ~ stambrinas, *kqmsza* ~ kamša, *kqmsztis* ~ kamštis.

Daukanto MLL žodyne rasta ir rašybos dubletų (14/15×), pvz.: *tqnkėj* ~ tankiai ir *tąkybe* ~ tankybė, *mądagumas* ~ mandagumas ir *mandagybe* ~ mandagybė, *brqgūmas* ~ brangumas ir *brangumas*, *brqgīnū* ~ branginu ir *branginū* ~ branginu, *qtras* ~ antras ir *antras*, *mądagūs* ir *mąndagūs*, *qga* ~ *anga* ir *anga*, *žqsis* ir *žūsis* ~ *žqsis*, *už kq*, *arba kou* ~ *kq*. Čia galima išskirti rytų Lietuvos, tai yra, sirvydiškąją rašybą, perteiktus žodžius, pvz.: *sunprotauju* ~ sanprotauju ‘samprotauju’, *žūsis* ~ *žqsis*, *bruntaj* ~ brantai. Paskutinieji tikrai pateikti Sirvydo žodyne (1979, ²1997).

Mišrusis dvigarsis [am] (siauras žemaičių dvigarsis [ɔm]) taip pat rašomas įvairiai: <om> (18×), <am> (6×), <um> (4×) ir <ūm> (1×), pvz.: *skombijem’s* ~ skambijemas ‘skambėjimas’ 7, *gamta* ~ gamta 41, *omžin’s* ~ amžinas 29, *umžin’s* ~ amžinas 3, *ūmžius* ~ amžius 3. Pastarieji gali žymėti ir paribio su telšiškais fonetiką.

Mišrusis dvigarsis [al] turi tik kelis rašmenų variantus: <al> (29×), pvz.: *kaltibe* ~ kaltybė 10, *malkīne* ~ malkinė 38, <ał> (68×), pvz.: *kaltas* ~ kaltas 33, *al kan’s* ~ alkanas 19, <āl> (2×), pvz.: *ālga* ~ alga 24, 31. Kalbant apie dvigarsį [al] reikia paminėti, kad čia akivaizdi kietumo: minkštumo opozicija, pvz.: *kalte* ~ kaltė 29 ir *kaltas* ~ kaltas 33. Dauguma [al] ir [ał] vartojami tradiciškai, bet pasitaikė, kai tas pats dvigarsis rašomas abiem variantais, pvz.: *waldau* ~ valdau 34 ir *waldau* ~ valdau 34, *žwalgaus* ~ žvalgaus 15 ir *žwalgaus* ~ žvalgaus 22, *Altorius* ~ altorius 4 ir *altorius* ~ altorius 5, *kalba* ~ kalba ‘pasakymas įsakymas’ 13 ir *kalba* ~ kalba ‘pokalbis, kalbos, pamokslas’ 36, *išzmaldauiu* ~ išmaldauju 20, *skalbū* ~ skalbu ‘skalbiu’ 23.

Mišrusis dvigarsis [ar] žymimas beveik tik sudėtinio rašmeniu <ar> (140×), pvz.: *arka* ~ arka 5, šalia pasitaikė pavieniai <ār> (1×), <àr> (1×) atvejai, pvz.: *wārnas* ~ varnas 10, *wārpa* ~ varpa 37. LL žodyne taip pat rasti pavieniai sudėtiniai rašmenys <ār> (1×) ir <ār> (1×), kur rašmeniu <ā> pabrėžiamas kirčiuotas pusilgis garsas [a], pvz.: *Gārbintī* ~ garbinti, o segmentas <ā> žymi nekirčiuotą pusilgį [a], pvz.: *Dabār* ~ dabar.

Palyginus Žodrodžio duomenis su *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškomis antraštėmis akivaizdu, kad pirmajame darbe dvigarsis [an] reiškiamas šiais sudėtiniais rašmenimis: <an> (7×), <on> (7×), plg.: *idant* ~ idant 6, *qtra* ~ antra 61, *kątribe* ~ kantrybė 38,

¹¹¹ Rankraštyje <n> nubraukta.

pabąga ~ pabanga ‘pabaiga’ 42, pvz.: *konczes* ~ kančios 56, *paskonden* ~ paskandina 25, *sondarîņes* ~ sandarynės ‘palapinės’ 26. Dvigarsis [am] rašomas rašmenimis <am> (10×) ir <am’> (2×), pvz.: *Samson’s* ~ Samsonas 30, *gundînam’s* ~ gundinamas 33. Mišrusis dvigarsis [al] žymimas rašmenimis <al> (5×) ir <ał> (7×), pvz.: *walgite* ~ valgyti 8, *Jokub’s maldau* ~ Jokūbas maldauja 21. Rastas tik vienas rašmens <ar> variantas, pvz.: *parsikeł par Jórdoną* ~ persikelia per Jordoną 26, *arba* ~ arba 32.

Neretai Daukantas *Žodrodyje* ir lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse vartojo aukštaitiškus dvigarsius [an] ir [am], rašomus <an> ir <am>, pvz.: *atwanga* 39 ir *stangóm’s* ~ stangumas ‘tvirtumas’ 56 bei *kam* ~ kam 11, *Samsons* ~ Samsonas 35. Žemaitiškąją vartosena patvirtina *Ziuate* vartojama balsė <ą>: ir viena pati ar kaip junginio <ąn> (kartais <ąm>) dalis. Dabartinėje Kretingos tarmėje jai atliepia balsis [ɔ] arba dvigarsio [ɔn] bei jo pozicinio varianto [ɔŋ] pirmasis sandas [ɔ] (Girdenis, Girdenienė 1997, 23).

3.10.2. Dvigarsius [en], [em], [el], [er] žymintys rašmenys.

Šiuos garsus reiškiančių Daukanto rašmenų įvairovė nėra niekada ne mažesnė nei prieš tai esančiame skyrelyje, tačiau rašmenys su diakritikais yra labai negausūs ir vartojami pirmoje *Žodrodžio* dalyje (žr. 24 lentelę).

24 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos dvigarsius [en], [em], [el], [er] žyminčių sudėtinių rašmenų vartosena

Dvigarsis	Rašmuo	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[en]	<ę>	<i>szwęta deina</i> ~ šventa diena 17	1	-	-
	<ęn>	<i>apdęngù</i> ~ apdengu 7	1	-	-
		MLL		LL	
		-	-	<i>Apdęngtas</i> ~ apdengtas, <i>Aptęmptĩ</i> ~ aptempti, <i>Blędis</i> ~ blendis, <i>Bręnstĩ</i> ~ brensti	22
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
	<én>	<i>kénkinù</i> ~ kenkinu 25	3	-	-
	<èn>	<i>îszzèngù</i> ~ išžengu 14	2	-	-
	<ên>	<i>zênklingas</i> ~ ženklingas 21	1	-	-

Dvigarsis	Rašmuo	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
	<ien>	<i>sunkù kientiete ~ sunku kentėti</i> 3	1	-	-
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[em]	<ém>	<i>ont stalq onsikwémpte ~ ant stalo antsikvempti</i> 2	1	-	-
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[el]	<él>	<i>gélbite ~ gelbėti</i> 10	2	-	-
		MLL		LL	
		-	-	<i>kélnes ~ kelnės, skélbintĩ ~ skelbinti, Gémbe ~ gembė, Gélbietos ~ gelbėtojas, Apskélbti ~ apskelbti</i>	42
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
	<ęł>	<i>įszkęłstù ~ iškelstu</i> 15	2	<i>Eliezers jautoies Rebekos, ape iôs kęłti ~ Eliezeris jautojasi Rebekos apė jos keltĩ</i> 6 ₃	1
	<ęł>	<i>kęłstù ~ kelstu</i> 10	1	-	-
	<él'>	<i>žmogaus kél'tis ~ žmogaus keltis</i> 18	1	-	-
	<eł>	<i>praskelbù ~ praskelbu</i> 31	34	<i>Eliezers meld Dįwq, idant pažintum Izoko noutakq ~ Eliezeris meldžia Dievą, idant pažintum Izaoko nuotaką</i> 6 ₂ , <i>parsikel par Jórdonq ~ parsikel par Jordoną</i> 26 ₃	8
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[er]	<ér>	<i>kérdius ~ kerdžius</i> 28	3	-	-
		MLL		LL	
	<ēr>	-	-	<i>Bėrnauti ~ bernauti</i>	1
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
	<ier>	<i>kierdiaus lasda ~ kerdžiaus lazda</i> 29	1	-	-
	Iš viso		44		74

Mišrieji dvigarsiai [el], [em], [en], [er] ankstyvojoje leksikografijoje žymimi rašmenimis <el>, , <en>, <er>, pvz.: *eldije* ~ eldija 'laivas' 26, *lempa* ~ lempa 23, *szwentas* ~ šventas 35, *aptenkù* ~ aptenku 1, *werdù* ~ verdu 10. Gausesni yra rašmenys su diakritikais ir kietąja <ł>: <él>, <ęł>, <él>, <eł>, <ęn>, <én>, <èn>, <ên>, <(i)en>, <ér>, <ier>, <èm>. Dvigarsiai <en> ir *Žodrodyje* bei lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse išlaikyti aukštaitiški, pavyzdžiui, *aptenkù* ~ aptenku 1, *rengas* ~ rengiasi 5, *tempous* ~ tempiuosi 1.

Gausiausia rašmenų grupė – žyminti mišrųjį dvigarsį [en]: <en> (140×), pvz.: *szwentas* ~ šventas 35, <ę> (1×), pvz.: *szwęta* ~ šventa 17, <ęn> (1×), pvz.: *apdęngù* ~ apdengiu 7, <én> (3×). Rasta pavyzdžių su mišriuoju dvigarsiu <en>, kuris rašomas su graviu: *zènkłou* ~ ženkluo 'ženklui' 13, *iszszèngù* ~ išžengiu 14; su akūtu, pvz.: *ont stalą onsikwémpte* ~ ant stalo antsikvempti 2, *Apténkù* ~ aptenku 3, *sawi głobte arba gėlbite* ~ save globti arba gelbėti 10, *gėlżis* ~ gelžis 17, *gentīs* (*géntys* *tiewo wadinas agnati*) ~ gentis (gentys tėvo vadinasi *agnati*) 8, *zmogaus kėł tīs* ~ žmogaus keltis 18, *kėltēs wirs* ~ keltės vyras 18, *kénkinù* ~ kenkinu 25, *kėrdius* ~ kerdžius 28, *kérnoiù* ~ kernoju 10; tokia pati vartosena rasta ir LL rankraštiniam žodynėlyje (42×), pvz.: *Gértī* ~ gerti, *Apskėlbī* ~ apskelbti, *Gėlbietī* ~ gelbėti, *Gérwe* ~ gervė. Pabrėžiamas ir mišriojo dvigarsio pirmasis dėmuo <ên>, pvz.: *žėnklingas* ~ ženklingas 21; <ien> (1×), pvz.: *kientiete* ~ kentėti 3.

Dalis LL rankraštinio žodyno sudėtinių rašmenų su diakritikais <ęm>, <ęn> (22×) rašomi su nosinėmis, pvz.: *Apdęngtas* ~ apdengtas, *Aptęmptī* ~ aptempti, *Blędis* ~ blendis, *Bręnstī* ~ brensti. Vos vienas rašmens <ēr> atvejis pavyzdyje *Bėrnauti* ~ bernauti greičiausiai žymi pabrėžiamą pirmąjį mišriojo dvigarsio dėmenį. Be to, rašmenys su diakritikais rasti tik šiame žodynėlyje.

Nemažai *Žodrodyje* mišrųjį dvigarsį [el] žyminčių rašmenų: <el> (24×), pvz.: *pelke* ~ pelkė, <él> (2×), pvz.: *gėlżis* ~ gelžis 'geležis' 17, *gėlbite* ~ gelbėti 10, <ęł> (1×), pvz.: *kėłstù* ~ kelstu 'keliu' 10, <él> (1×), pvz.: *kėł tīs* ~ keltis 18, <eł> (34×), pvz.: *swėl-nūs* ~ svelnus 'švelnus' 18, <ęł> (2×), pvz.: *iszskėłstù* ~ iškelstu 'iškeliu' 15.

Svarbus [el]: [eł] rašymo santykis: *karę paskėlbù* ~ karę paskelbu 21 ir *karę apskėlbte* ~ karę apskelbte 6, *mėldu* ~ meldu 4 ir *mėldù* ~ meldu 12, *żwėlgù* ~ žvelgu 5 ir *skėlbù* ~ skelbu 31. Kietoji <ł> rašoma žodyje *głemżte* ~ glemžti 17, tačiau plg.: *głem-žu* ~ glemžu 2. Analogiškai yra su [g]: [g'], pvz.: *wengù* ~ vengiu 13, 31, *vengių* ~ vengiu 41.

Dvigarsis [er] žymimas rašmenimis <er> (100×), <ér> (3×) ir <ier> (1×), pvz.: *wertie* ~ vertė 31, *kėrdius* ~ kerdžius 28, *kierdiaus* ~ kerdžiaus 29. Dvigarsis [em] reiškiamas rašmenimis (14×) ir <ém> (1×), pvz.: *tempù* ~ tempiu 29, *ont stalą onsikwémpte* ~ ant stalo antsikvempti 2.

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse mišriųjų dvigarsių rašybos variantų nėra daug. Rasta sudėtinių rašmenų <en> (10×), <el> (7×), <el> (8×), <el> (1×), <er> (31×), pvz.: *kent tą nelaimą* ~ kenčia tą nelaimą 43, *gelbiete* ~ gelbėti 11, *meldas óz sunaus swetaką* ~ meldžias už sūnaus svetaką 'sveikatą' 37, *ape iós kelti* ~ apie jos keltį 6, *wergînîm's* ~ verginimas 23. Akūtu pabrėžiamas ir mišriojo dvigarsio pirmasis dėmuo, pvz.: *ont stalą onsikwémpte* ~ ant stalo antsikvempti 2, *Apténkù* ~ aptenku 3, *gélbite* ~ gelbėti 10, *gélzis* ~ gelžis 'geležis' 17, *géntys* ~ gentys 8, *žmogaus kél'tis* ~ žmogaus keltis 18, *kéltės wirs* ~ keltės vyras 18, *kénkinù* ~ kenkinu 'kankinu' 25, *kérdius* ~ kerdžius 28, *kérnoiù* ~ kernoju 10. Be to, *Žodrodyje* dar rasti du pavyzdžiai mišriajame dvigarsyje su graviu, pvz.: *žènkłou* ~ ženkluo 'ženklui' 13, *iszszèngù* ~ išžengiu 14.

3.10.3. Dvigarsius [in], [im], [il], [ir] žymintys rašmenys.

Didžioji dalis Daukanto rašmenų, žyminčių aptariamuosius dvigarsius, vartojami be diakritikų, ypač rankraštiniuose žodynėliuose (žr. 25 lent.).

25 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos dvigarsius [in], [im], [il], [ir] žyminčių sudėtinių rašmenų vartoseną*

Dvigarsis	Rašmuo	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[in]	<ín>	-	-	<i>Sanson's ózrakín'ts pîlie</i> ~ Samsonas užrakintas pilėje 29	1
	<în>	<i>spîndous</i> ~ spindas 37	3	-	-
		MLL		LL	
	<îñ>	<i>purîntuwe</i> ~ purintuvė	1	<i>Bogînti</i> ~ boginti, <i>Bogînsîna</i> ~ boginsina, <i>Bókîntî</i> ~ bukinti	3
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[im]	<èm>	<i>gèmtuwiù deina</i> ~ gimtųjų diena 26	1	-	-
	<îm>	-	-	<i>Žalî prakeikîm's</i> , <i>Prautîm's ape</i> <i>Iszganitoui</i> ~ žalčio prakeikimas. Prajautimas apė Išganytoją 2	5

Dvigarsis	Rašmuo	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[il]	<îl>	<i>îlgas</i> ~ <i>ilgas</i> 23	10	<i>Issîpîldim's sapnawîmo</i> ~ išsipildymas sapnavimo 13, <i>Iszkîlîm's Izraelitû</i> iš Egipto, kórius <i>wed ógnęs stolpas</i> ~ iškilimas izraelitų iš Egipto, kuriuos veda ugnės stulpas 24	3
	<îł>	<i>papîldau</i> ~ papildau 20	19	-	-
	<ił>	<i>dîldau</i> ~ dildau 9	13	-	-
	<ył>	<i>pyłwas</i> ~ pilvas 42	1	-	-
		MLL		LL	
	<îl>	-	-	<i>Gwîlbis</i> ~ gvilbis	342
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[ir]	<îr>	<i>mîrkau</i> ~ mirkau 22	44	<i>Ezaus pardoud Iokubou sawą pîrmgîmîbę</i> ~ Ezavas parduoda savo pirmgimybę 8	21
	<îr>	<i>pakîrptas</i> ~ pakirptas 1	1	-	-
	Iš viso		93		375

Kai kurie iš pateiktųjų dvigarsių buvo dažniau rašomi rašmenimis be diakritikų, pvz.: dvigarsis [in] reiškiamas sudėtinio rašmeniu <in> (206×), pvz.: *krintû* ~ krintu 35; rasta labai nedaug rašmens <în> (3×) atvejų, pvz.: *mîkînte* ~ mukinti 41. Čia rašmuo <î> vartojamas siaurajam neįtemptajam žemaitiškam garsui [ę] reikšti. Mišrusis dvigarsis [im] daugiausiai reiškiamas <im> (31×), pvz.: *kimbû* ~ kimbu 2, *tolim's* ~ tolimas 23, taip pat <èm> (1×), pvz.: *gèmtuwiû deina* ~ gimtųjų diena 26. Paskutiniame pavyzdyje rašmuo <è> žymi siaurąjį neįtemptąjį garsą [ę]. Mišrusis dvigarsis [ir] reiškiamas – rašmeniu <ir> (36×), pvz.: *swirnas* ~ svirnas 19, <îr> (44×), pvz.: *dîrwa* ~ dirva 3, <îr> (1×), pvz.: *pakîrptas* ~ pakirptas 1, *nepakîrptas* ~ nepakirptas 21. Vienintelis šios grupės rašmuo <îr> vartojamas gausiau nei be diakritikų, o rašmenys <î> ir <ì> vartojami siaurajam žemaitiškam garsui [ę] reikšti. Dvigarsis [il] žymimas rašmenimis <il> (14×), <îl> (10×), <îł> (19×), <ił> (13×), <ył> (1×), pvz.: *swîłksnîs* ~ svilksnis, *pîłnas* ~ pilnas, *pożwîłga* ~ požvilga, *pyłwas* ~ pilvas 42.

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse vartota nedaug rašmenų variantų: <in> (16×), pvz.: *Ragintos* ~ ragintojas 14, <ín> (1×), pvz.: *óžrakín's* ~ užrakintas 29, <im> (5×), pvz.: *Amans išskrimt* ~ Amanas iškrimta 'iškrinta' 55, *deszimti talentu iskolîę* ~ dešimtį talentų iskolijo 45, <ím'> (5×), pvz.: *Iszkîlîm's* ~ iškilimas 24, <îr> (21×), pvz.: *Dîrbsîna sondarîņes* ~ dirbsina 26, <îl> (3×), pvz.: *Issîpîldim's sapnawîmo* ~ išsipildymas sapnavimo 13.

Kaip jau buvo minėta įvade, Daukanto darbuose įsivestas naujas rašmuo <ĩ>, kuris vartojamas ir mišriuosiuose dvigarsiuose. Dvibalsinis rašmuo <îl> yra dažniausiai vartojamas LL rankraštiniame žodyne (342×). Abiejuose žodynuose rasti vos keli dvibalsiniai rašmenys <în>, tačiau tiek rašmuo <ĩ>, tiek <î> vartoti garsui [ę] žymėti. Pritaikantys pavieniai rašmens <î> atvejai rodo rašyboje Daukantą perėjus nuo vieno rašmens vartosenos prie kitos.

Sudėtiniai rašmenys žymi aukštaitiškąją fonetiką, o tam tikri diakritikai pritaikyti žemaičių skaitytojams. Žodrodyje gausiau vartoti dvibalsiniai rašmenys su diakritikais rankraštiniuose žodynuose jau nepasitaikė.

3.10.4. Dvigarsius [un], [um], [ul], [ur] žymintys rašmenys.

Daukanto rašmenų grupė tiek kiekybiškai, tiek kokybiškai pati negausiausia. Dauguma pirmųjų rašmens dėmenų žymi aukštaitiškąją garsą [u], kai kurie sudėtiniai rašmenys parodo žemaitiškąją fonetiką, pvz.: <ó> ar <ù>.

26 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos dvigarsius [un], [um], [ul], [ur] žyminčių sudėtinių rašmenų vartoseną*

Dvigarsis	Rašmuo	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[ul]	<ùl>	<i>tùlžis</i> ~ tulžis 16	1	–	–
	<uł>	<i>stułpas</i> ~ stulpas 8	5	–	–
		MLL		LL	
	<ôl>	<i>môlkis</i> ~ mulkis	15	–	–
	<ól>	–	–	<i>Dólké</i> ~ dulkė	1
		MLL		LL	
[um]	<ùm>	<i>nùmbuwis</i> ~ nambuvis	1	–	–
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[un]	<ùn>	<i>sùjüngù</i> ~ sujungiu 9	2	–	–

Dvigarsis	Rašmuo	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
[u.r]	<ur>	<i>turtingas</i> ~ <i>turtingas</i> 13	20	-	-
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
[ur]	<ūr>	<i>gūrstu</i> ~ <i>gurstu</i> 11 <i>geidū</i> ~ <i>geidu</i> 31	1 1	-	-
		MLL		LL	
		-	-	<i>Būrnōtintī</i> ~ <i>burnotinti</i>	1
	<ōr>	-	-	<i>Bōrniotī</i> ~ <i>burnioti</i> , <i>Bōlbine</i> ~ <i>bulbinė</i> , <i>Bōrti</i> ~ <i>burti</i>	10
		<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i>	
	<ūr>	<i>tūrtinte</i> ~ <i>turtinti</i> 34	9	-	-
	Iš viso		54		12

Gana negausi mišriųjų dvigarsių rašmenų grupė (3×), <uļ> (5×), <ūl> (1×), <ur> (20×), <ūr> (9×), <un> (49×), <ùn> (2×), <um> (5×), pvz.: *išsguldimas* ~ *išguldymas* 21, *tulžtū* ~ *tulžtu* 2, *tūlžis* ~ 16, *šziurpulys* ~ *šiurpulys* 17, *ūrdinte* ~ *urdinti* 1, *gūrstu* ~ *gurstu* 11, *sunkinū* ~ *sunkinu* 21, *gūndinū* ~ *gundinu* 37, *undou* ~ *vanduo* 4, *suwarę undenys* ~ *suvarė vandenys* 8, *dumblas* ~ *dumblas* 23. *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse rasta tik <um> (4×), pvz.: *istumtas* ~ *įstumtas* 12, <un> (5×), pvz.: *siunt* ~ *siunčia* 15. Rankraštiniuose žodynuose sudėtiniai rašmenys <ùm> (1×) ir <ūr> (1×) rasti pavieniuose pavyzdžiuose *nūmbuwis* ~ *numbuvis* 'nambuvis' ir *Būrnōtintī* ~ *burnotinti*.

Rankraštinių žodynų sudėtinuose rašmenyse vartoti keli rašmenys su diakritikais <ô> (15×), <ò> (11×), <ó> (1×) tačiau visi jie žymi vieną garsą [o], pvz.: *môlkis* ~ *mulkis*, *Bōrti* ~ *burti*, *Dólké* ~ *dulkė*. Tik MLL rasti sudėtiniai rašmenys <ôl>, LL žodyne – <ól> ir <òr>. Toks rašmenų pasiskirstymas rankraštiniuose žodynuose vis dar rodo nenusistovėjusią rašybą.

3.10.5. Apibendrinimas.

Mišrieji dvigarsiai beveik išvien rašomi aukštaitiškai. Žemaitiškąją fonetiką parodo dvigarsiai [am], [an], rašomi <om>, <on>, <ón>, <um>, <ùm>, <un>, <ùn>. Kretingiškių tarmės ypatybes parodo rašmenys <òr>, <óm>, <ôl>, <ól>, žymintys žemaičių dvigarsius [om], [or], [ol], kurie aukštaičių tarmėje atliepia [um], [ur], [ul]. Priė

jų šliejasi rašmuo <əm>, žymintis siaurąjį žemaičių garsą [ɐm], pvz.: *gèmtuwiû deina* ~ gimtųjų diena 26.

Kiti rašmenys su diakritikais yra negausūs ir statistiškai nereikšmingi, žymi aukštaitišką fonetiką.

3.11. PRIEBALSIAI

3.11.1. Vartosenos tendencijos.

Dalis ankstyvosios leksikografijos priebalsių yra pritaikyti lietuviškai fonetikai, tai pasakytina apie jau minėtus <ch>, <h>, <f>, kurių *Žodrodyje* lietuviškuose žodžiuose rasti pavieniai atvejai. Minėtasis rašmuo *Žodrodyje* žymi garsą [x], kuris bendrinėje kalboje atliepia [k], pvz.: *Machabeje. Giminės, tautos ward's* ~ makabiejai, giminės, tautos vardas 24. Rašmuo <Kk>, žymintis žemaičių [k], buvo rašomas tose pozicijose, kur atstatant į bendrinę kalbą jau yra [ch], pvz.: *Kam's ward's* ~ Chamas, vardas 7, *Ieriko pîle* ~ Jericho pilė 19, jų rasta ir lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse pvz.: *Akaz Judeos karalós* ~ Achazas Judėjos karalius (51₁), *Estera apreiszka Mardoki apie ...* ~ Estera apreiškia Mardochajui apė ... (54₃); taip pat ir LL žodyne, pvz.: *Bakanalije* ~ bakanalijė 'bakchanalijos'.

Nelietuviškos kilmės rašmuo <Hh>, žymintis garsą [h] *Žodrodyje* rastas tik vietovardyje *Harans ward's weitôs* ~ Haranas, vardas vietos 19.

Nelietuviškos kilmės rašmens <f> Daukantas nevartojo, jį rašė raide <p>, pvz.: *dalís pasaulês, Aprika* ~ dalis pasaulės, Aprika 'Afrika' 3, *Iapet's. ward's* ~ Jafetas, vardas 19, *Paraons* ~ paraonas 'faraonas' 30, *Putipar's ward's* ~ Potifaras, vardas 33. Taip rašoma ir lietuviškose antraštėse, pvz.: *Iusóp's wiel pardouf's Putiparou* ~ Juozapas vėl parduotas Potifarui (12₃), *Sapnawem's dóms wiresniums karalaus Paraono* ~ sapnavimas dums vyresniams 'dviems vyresniams' karaliaus paraono 'faraono' (13₁), taip pat ir LL rankraštiniame žodyne, pvz.: *Apicierius* ~ apicierius 'valdininkas'. Didžiąja <P> rašomi ir tautų pavadinimai, pvz.: *Samson's pauges kaun Pilistinus* ~ Samsonas paaugęs kauna pilistinus 'filistinus' (29₂). Taigi pora nelietuviškos kilmės rašmenų keičiama pagal lietuviškąją fonetiką, Daukanto adaptuojama prie kalbinės sistemos.

Kelios rašmenų pozicijos pasitaikė tik po vieną kartą. Raidė <C> Daukanto vartojama *Žodrodyje* ir lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse, asmenvardyje *Cyrus*¹¹², *ward's* ~ Kyras, vardas 11; *Cyrós* ~ Kyras (55₂) (atstatyti asmenvardžiai pateikiami sunorminti). Bendriniame nelietuviškos kilmės žodyje šis rašmuo žymi garsą

¹¹² Taip asmenvardis Daukanto rašytas greičiausia remiantis originalu, lot. *Cyrus i, m.* 11.

[ts], pvz.: *rumuse arba palociuse* ~ rūmuose arba palociuose (53₅). Rašmuo <c>, greičiausiai dėl spaustuvės klaidos, pavartotas ir afrikatai <č> žymėti, pvz.: *Auksciause wiresmibe* ~ aukščiausia vyresnybė 38, plg. LL žodyno pavyzdžius *Ciagimis* vide *Ciabuvis* ~ čiagimis, yra ir mažąja rašomų žodžių, pvz.: *ciagimis* ~ čiagimis, *ciaudulys* ~ čiaudulys, *cion* ~ čion.

Retai LL žodyne vartojami rašmenys <Cc>, kur didžioji raidė žymi garsą [k], pvz.: *Carsiejas wilnû* ~ karšėjas vilnų. Tam pačiam garsui žymėti LL rastas vienas rašmuo <ć>, skirtas afrikatai [tš] žymėti, pvz.: *Apćiupoti* ~ apčiupoti ‘apčiupinėti’.

Rankraštiniame LL žodyne pasitaikė pavienių kitokios rašybos atvejų. Kartais didžioji raidė pavyzdžiuose kaitaliojasi su <G> žodžio pradžioje, pvz.: *Bude* vide *Gude* ~ budė vide gudė ‘dalgio pustyklė’, šaknyje kaitosi su mažąja , pvz.: *Cziöldieti* v *Cziöldietĩ* ~ čiuldėti v čiulbėti, o kartais tokie pavyzdžiai skiriasi ir leksiškai, pvz.: *Gierdinikas* vide *Brąžós* ~ Gerdininkas vide Branžas ‘juokdarys’. LL pasitaikė tik vienas pavyzdys, kur vartojama , tai tarminės vartosenos atvejis, pvz.: *Ānkstybas* ~ ankstybas¹¹³ ‘ankstyvas’.

Žodrodyje rastas pavienis sudėtinio rašmens <sz> atvejis, pvz.: *szarža turiù* ~ šaržą turiu ‘aukštas pareigas turiu’ 18. Pavienė <m> raidė greičiausiai susijusi su spaustuvės klaida, kur rašmuo bendrinėje kalboje turėtų žymėti garsą [n], pvz.: *Auksciause wiresmibe* ~ aukščiausia vyresnybė 38. Lietuviškose antraštėse sudėtinis rašmuo <sz> vartojamas garsui [š] žymėti, pvz.: *kauszą i Beniomîną maiszą ikîszte* ~ kaušą į Benjamino maišą įkišti (18₂), *Jusóp's pranesz* ~ Juozapas praneša (21₂), *só szejimínó i Egiptą* ~ su šeimyna į Egiptą (21₁).

Šaknyje rašmuo <p> žymi garsą [p] ir taip pat rašomas fonetiškai, pvz.: *dripsau* ~ drybsau 19, kaip ir rašmuo <k>, kuris LL žymi garsą [k], kuris atliepia garsą [g], pvz.: *dektine* ~ degtinė.

Fonetiniai reiškiniai. Vienas iš fonetinių reiškinių, atspindinčių rašyboje – *asimiliacija*. Rašmuo priešdėlyje rašomas suskardėjus garsui [p] prieš skardžiuosius priebalsius (5×), pvz.: *abgaunù* ~ apgaunu 32, *abdaritas* ~ apdarytas 41, *abdar's* ~ apdaras ‘gyvenimo būdas; apranga’ 10, *abdowinoiù* ~ apdovinoju ‘apdovanoju’ 11, *abdowin{o}ts* ~ apdovinotas ‘apdovanotas’ 31; pavyzdžiai iš LL: *Abgižis* ~ apgižęs,

¹¹³ Senovinę priesagą *-yvas* (<ī+* -yo-) žemaičių tarmėje atliepia priesaga *-ybas*. Kai kuriose lietuvių tarmėse vartojama būdvardinė priesaga *-ybas(-a)* veikiausiai atsiradusi iš senesnės *-yvas(-a)* dėl priebalsių *v: b* kaitos (Ambrazas 2000, 16). Kleino gramatikoje, kuria rėmėsi ir Daukantas, teigiama: „apie tokį raidžių skirstymą reikia žinoti šią taisyklę: homogeniškos, arba vieno padargo, raidės lengvai tarp savęs pakeičiamos. Ši taisyklė rytiečių kalboms yra bendra ir pasirodo plačiai vartojama ne tik vienos kalbos raidžių pasikeitime, bet taip pat ir žodžius verčiant į kitą kalbą. Tokiu būdu lygiagrečiai vartojama *ankštibas* ir *ankštiwas*, *wiežlibas* ir *wiežliwas*, keičiantis tarp savęs *b* ir *w*“ (Kleinas 1957, 426).

Abgraibó ~ apgraibu ‘apgraiбомis’, *Abdąga* ~ apdanga, *Abstinas* vide *abstós* ~ apstinas vide apstus, *Abžignosīna* ~ apžignosina ‘apžegnošena, peržegnojimas’, *absegte v óssegte* ~ apsegti vide užsegti.

Priešdėlyje *at-* garsas [t] taip pat suskardėja ir LL rankraštiniame žodyne, pvz.: *Adbulas* ~ atbulas.

Rašmuo <d> *Žodrodyje* žymi ir priebalsių *kontrakciją* (7×), pvz.: *adar’s* ~ a(t)daras 28_{2x}, *smertion adoute* ~ smerčion a(t)duoti 26, *adoudù* ~ 34_{2x}, 39. Greičiausiai kaip etimologinio priebalsių rašymo hipernormalizmas gali būti traktuojamas rašmens <g> rašymas šiame pavyzdyje: *mîrgstu* ~ mirkstu 2 (plg. *Būdo* pavyzdį *slengstī* ~ slenksti, kurį pateikia Jonikas 1972, 238). Palyginimui pateikiamas sinonimiškos vartosenos pavyzdys: *ongstaus* ~ ankstausi ‘vengiu darbo, ožiuojuosi’ 1 ir *onkstaus* ~ ankstausi 1.

*Tarmės fonetika*¹¹⁴. Ankstyvojoje leksikografijoje pasitaikė keli pavyzdžiai su rašmeniu <s>, bendrinėje kalboje atliepiančiu [š], pvz.: *swiezūs*¹¹⁵ ~ sviežus ‘šviežias; žvalus; grynas, geras’ 33, *swelnūs* ~ svelnus ‘gražus, patrauklus’ 4, *swelnūs*¹¹⁶ ~ svelnus ‘mėgstamas, mylimas’ 18.

Rašmuo <z> vartojamas šiaurės žemaičių kretingiškių tarmės garsui žymėti, kuris bendrinėje kalboje atliepia garsą [ž], pvz.: *zala* ~ zala ‘žala’ 11, *zaliū*¹¹⁷ ~ zalyju ‘kenkiu’ 26. Dalis pavyzdžių yra greičiausiai spaustuvės klaidos, nes LKŽe jų nepateikia, pvz.: didžioji <Z>: *Zīds* ~ žiedas ‘gėlė’ 17, mažoji <z>, pvz.: *zibūrū* (corr.) ~ žyburu 19, *zīnys* (corr.) ~ žinys ‘sapnų aiškintojas’ 9, *zōdys* (corr.) ~ žodis 42, *zudine* (corr.) ~ žudynė 39, *zwīlkeriejem’s* (corr.) ~ žvilkterėjimas 5.

Rašmenų <I, i> / <J, j> rašymas. <J> rašyba buvo nevienoda nuo Mažvydo laikų. Jis buvo pasirinkęs keletą rašmenų: dažniausia raide <i>, rečiau <g>, <j>, <gh> (prieš <i>). Vėlesniuose jo raštuose, be šių rašmenų dar būdavo pavartojami ir rašmenys <y>, <ij>, <ih> (Palionis 1967, 21).

¹¹⁴ Daugelyje žemaičių šnektų, ypač šiaurės žemaičiuose (dounininkų plote yra užrašyta įvairių žodžių, kur matyti šių priebalsių svyravimas tam tikruose žodžiuose ir formose; tokių atvejų pasitaiko ir skolinuose, pvz.: *sīlkas* ~ silkas ‘šilkas’ (Vitkauskas 1999, 115–116). Vitkauskas pateikia daug pavyzdžių iš rytų varniškių tarmės, bet priduria, kad tų žodžių užfiksuota ir gretimose vad. dounininkų tarmėse – Papilėje, Raudėnuose, Tryškiuose, Lučkėje, Eigirdžiuose (Vitkauskas 1999, 115). Tokios vartosenos priežastys įvairios: kitų kalbų įtaka, vidinė fonetinių dėsnių sistema, kuršių–žemaičių dvikalbystės buvimo tikimybė (ten pat, 118).

¹¹⁵ *Lietuvių kalbos žodyne* šis žodis užrašytas iš Daukanto raštų ir iš LRKŽ. Zinkevičiaus knygoje toks reiškinys žemaičių tarmėje neminimas, tačiau jis būdingas vakarų aukštaičių šiauliškių šnektai, esančiai tarp Žagarės ir Skaistgirio. Kaip teigia Zinkevičius, Aldona Jonaitytė linkusi šlekiavimą sieti su senųjų žiemgalių substratu (Zinkevičius 1966, 148).

¹¹⁶ *Lietuvių kalbos žodyne* šis žodis užrašytas iš Daukanto raštų ir iš LRKŽ.

¹¹⁷ *Lietuvių kalbos žodyne* šis žodis užrašytas iš Daukanto raštų. Žodis kilęs iš lenkų *zalić*.

Kleinas suvienodino iki tol įvairavusį joto rašymą, palikdamas tik <j> raidę, visai atmesdamas <gh> (Zinkevičius 1988, 92)¹¹⁸. Didžiojoje Lietuvoje Daukša irgi painiojo raides <i>, <j>, <y>, kaip buvo daroma pirmuosiuose Prūsijos lietuvių raštuose, o raide <i> lenkams įprastu būdu minkštino priebalsius (Zinkevičius 1988, 184).

Lenkų rašyboje, kuria labai rėmėsi lietuvių kūrėjai, XIX amžiuje būta įvairavimų, tai pasakytina apie dvibalsinių rašmenų <ij>, <yj> realizaciją prieš balsius. Po <c>, <z>, <s> buvo rašoma <y>, vėliau buvo pereita prie <j>, pvz.: *armia-racya*, remiantis Janu Karlovičiumi, Brukneriu ir kitais (Sawaniewska-Mochova 2002, 87–88). Daukantas savo lenkiškuose tekstuose <J> rašydavo prieš priebalsius, pvz.: *Jkra, Jgra, Jle*, tačiau buvo ir sunormintų rašybos atvejų: *Interes, Imienny, Inaki* (ten pat).

Žemaičiuose rašmens <j> rašybos modernizavimo atveju laikytinas 1823-ųjų darbas *WYIĄTEK Z KAZAŃ...*, kur nevartota mažoji <j>; ten kartais atspausdinta tik didžioji. *Sakime ant dienos Diewo Užgimimo* jau dominuoja <j>. Panašiai *j* buvo rašoma ir Stanevičiaus raštuose (Subačius 1998, 349).

Pats Daukantas šį rašmenį rašė įvairiai. Subačius yra nustatęs, kad jei „Daukanto rašytame lietuviškame tekste *i* dvibalsiai rašomi su *i*, *y*, vadinasi tas tekstas sukurtas prieš 1842 m., o jei su *j* – po 1838m.“ (Subačius 1990, 59).

Vienas iš jų – rašmuo <J>, vartojamas <i> žymėti *Žodrodžio* pavyzdyje: *Kristus, Jszganitos muso* ~ Kristus, Išganytojas mūsų 7 (1×), o mažoji <j> forma pavyzdyje *girieis* ~ gyrėjis ‘gyrėjas’ 10. Daug dažniau jau minėtasis <I> rašomas vietoj <J> (19×), pvz.: *Iordons, uppîs* ~ Jordanas, upis ‘upė’ 22, *Iudea žiame* ~ Judėja, žemė 22. Remiantis Daukanto lenkiškosios rašybos tendencijomis, rašmuo <j> tikrai rašomas prieš priebalsius, o <i> – prieš balsius.

Rašmuo <i> taip pat rašomas vietoj <j> (6×), pvz.: *paoiūs* ~ pa(v)ojus 29, *paoiūmas* ~ pa(v)ojumas 29, *paoiūs* ~ pa(v)ojus 29, *piutîs* ~ pjūtis ‘žudynės’ 6, *piuwa* ~ pjūtis ‘žudynės’ 21, *prabaoiū* ~ praba(v)ojas ‘bandau’ 39. Pasitaikė nemažai dvejopos rašybos, kai <i> žymi [j], ir <j> netolimuose puslapiuose, pvz.: *dalių* ~ dalių 13 ir *daliū* ~ dalių 13; *stîrweliejū* ~ stirvelėju ‘atsakau’ 1 ir *stîrwelieiu* ~ stirvelėju ‘atsakau’ 3; *îszleiū* 14 ir *îszlejū* 32. Analogiškas atvejis yra su <j> vartoseną vietoj rašmens <i>, pvz.: *imjgys* ~ įmigys 37 ir *imigis* ~ įmygis 18.

Sudėtinis rašmuo <î> žymi garsą [j], pvz.: *paskoliū* ~ paskolijau 8.

¹¹⁸ Kleinas pateikia tris raidės <i> tipus: pirmoji tiek forma, tiek tarimo būdu sutampa su lotynų arba vokiečių <i>; antroji pasisavino priebalsio prigimtį ir tariama kaip lotynų jotą; ji rašoma tai žodžio pradžioje, tai viduryje. Čia svarbu įsidėmėti, kur žodžio pradžioje rašoma <j>, ten ir viduryje negalima rašyti <i> mažosios; tarp dviejų balsių reikia rašyti <j>. Trečioji <i> yra pailginta arba dviguba (Kleinas 1957, 421–422).

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse <I> žymi <J> tikriniuose žodžiuose (20×), pvz.: *Eupators karalós só dīdī karaunó arba waískó trauk i Iudeię* ~ Eupatoras karalius su didžia kariauna arba vaisku traukia į Judėją (61₂), *Iusóp's aptartas* ~ Juozapas aptartas (12₄), *Ionatas Saulaus sunós pargal Pilistinus* ~ Jonatas Sauliaus sūnus pargali pilistinus (32₃), *Žmona io pardoud i Pilistinams* ~ žmona jo parduoda jį pilistinams (30₁), *Iuda pargal Nikanodoriu* ~ Juda pargali Nikanorą (59₂). Varduose jis vartojamas paraleliai su <J> (5×), pvz.: *Iusóp's aptartas žmônó Putiparo ír i kalīniczę istumtas* ~ Juozapas aptartas žmona Potifaro ir į kalinyčę įstumtas (12₄) ir *Jusóp's līj sawq sīdabrīni kauszq i Beniomīnq maiszq ikīszte* ~ Juozapas liep savo sidabrinį kaušą į Benjomino maišą įkišti (18₂), *Iuda pargal Nikanodoriu* ~ Juda pargal Nikanorą (59₂) ir *Juda anou bažniczę sómaitotq nu pagoniū* ~ Juda anuoja bažnyčią nu pagonių (59₄), kartais – rasta tik viena forma, pvz.: *Iaunibe Iusópo* ~ jaunybė Juozapo (11₁).

Daukša vartojo lenkams įprastą raidę <w> priebalsiui <v> žymėti, o raide <v> žodžio pradžioje kartais žymėjo balsį <u> (Zinkevičius 1988, 184).

Rašmuo <u> Daukanto buvo vartojamas garsui [u] žymėti, pvz.: *tieuai* ~ tėvai 28, *nulaužūs galuq* ~ nulaužus galvą 17, *galuoczius* ~ galvočius 7, *pernakuojū* ~ pernakvoju 29, *uôš giw's* ~ vos gyvas 15, *uôš* ~ vos 41.

Garsui [v] žymėti labai retai vartojamas rašmuo <v> (2×), pvz.: *viloiū* ~ vilioju 19, *vilūs* 'apgaulė, klaida' 17, tačiau dažniausia <w>, pvz.: *wiloiū* ~ vilioju 29, *werdū* ~ verdu 10, *winkrūs* ~ vinkrus 'įgudęs' 6, *winametuge* ~ vynametūgė 'vynuogienojas' 41.

Lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse garsui [v] žymėti vartojamas rašmuo <Ww>, rasta tik didžiąja arba mažąja raide rašomų bendrinių žodžių, pvz.: *Weikala Esteres* ~ veikalai 'darbai' Esterės 'Esteros' (54₂), *Joaso waldim's* ~ Joaso valdymas (49₄), *Iusóp's wiel pardouf's Putiparou* ~ Juozapas vėl parduotas Potifaruo 'Potifarui' (12₃), *werd walgite Izokou* ~ verda valgyti Izaokuo 'Izaokui' (8₄). Šaknyje garsą [v] taip pat žymi rašmuo <w>, pvz.: *Sapnawem's* ~ sapnavimas (13₁), *twanaj* ~ tvanai (3₅), *ukwaisdé* ~ ūkvaizdė 'jaunikio ar jaunosios namų apžiūrėjimas prieš vestuves, pražvalgos' (7₂), *Dijw's sótwierę* ~ Dievas sutvėrė (1₂).

Rašmuo <l> lenkų rašyboje priklausė nuo tolimesnio garso – prieš užpakalinės eilės balsius buvo rašoma kietoji, prieš priešakinės – minkštoji raidė. Žemaitiškoje Jono Čiuldos gramatikoje, jos skirtingų metų gramatikos leidimuose buvo rašoma *kościółek* || *kościólek* (Sawaniewska-Mochowa 2002, 85).

Daukša lenkų pavyzdžiu grafiškai skyrė kietąją priebalsį <l> nuo minkštojo. Jis vartojo veliarinį <l> prieš e tipo vokalizmą, ko neturėjo Prūsijos lietuvių tarmės (Zinkevičius 1988, 184–185).

Daukantas išskiria kietosios [t] rašymą. Čia vartotos didžioji ir mažoji rašmens <Ł> formos. Rasta keletas pavyzdžių, kur žymimas kietumas: *Lurpum's* ~ lurpumas 'tingumas, ištižimas' 19; *akłum's* ~ aklumas 37, *oužoułs* ~ užuolas 33, *maławim's* ~ malavimas 24. Pasitaikė dvejojo žymėjimo, pvz.: *Altorius* ~ altorius 4 ir *altorius* ~ altorius 5, *klaunous* ~ kliaunuosi 10 ir *neklāunous* ~ neklaunuosi 13, *ilgai* ~ ilgai 13 ir *ilgai* ~ ilgai 23, *dielko* ~ dėlko 11 ir *dielko* ~ dėlko 33, *diel* ~ dėl 27 ir *diel* ~ dėl 32, *meilauīū* ~ meilauju 20 ir *meilauīū* ~ meilauju 27, *pakelū* ~ pakelu 15 ir *pakelū* ~ pakeliu 38, *žwalgaus* ~ žvalgausi 15 ir *žwalgaus* ~ žvalgausi 22. Pasitaiko nevienodumų, kai kietoji <ł> rašoma prieš priešakinės ir užpakalinės eilės balsius, pvz.: *karę apskelbte* ~ karę apskelbte 6 ir *apskelbu* ~ apskelbu 11, *žênklingas* ~ ženklingas 21 ir *ženklinū* ~ ženklinu 36; nevienodai rašoma ir tik prieš priešakinės eilės balsius: *plik's* ~ plikas 23 ir *plik's* ~ plikas 27.

Rašmenų rašyba lenkiškuose XIX amžiaus lietuvių darbuose įvairuoja. Zofia Sawaniewska-Mochowa aptaria Juškos, Sirvydo, Ivinskio rašybą, kurie vartoja po kelis rašmens variantus (Sawaniewska-Mochova 2002, 79–83).

Keli rašmenys, pvz.: <Ż>, <ż>¹¹⁹, <ź>, <Ź> pasirinkti garsui [ž] žymėti, paskutiniai du pavieniai, pvz.: *Żyds* ~ žydas 19, *szukteriejem's tep kap Żiamaitiszkaī, ai, oi* ~ šukterėjimas taip kaip žemaitiškai, ai, oi 27, *żibūrys* ~ žiburys 23, *żibous* ~ žibąs 26, *Żodrodys* ~ žodrodys (titulinis psl.). Digrafas <dz> greičiausiai rašomas pagal lenkišką tradiciją¹²⁰, pvz.: *goudzioīū* ~ guodžioju 'guodžioju' 9, *tink medziote* ~ tinka medžio-ti 12, *išdzioīwinū* ~ išdžiovinu 16, *dziaugsmū* ~ džiaugsmas 18. Lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse rašmuo <z> vartojamas tik mažąja forma, žymi garsą [z], pvz.: *tarnós weiz Izokou žmônôs* ~ tarnas veizi Izaokuo 'Izaokui' žmonos (6₁). Greičiausiai dėl spaustuvės klaidos prieš jį neliko raidės <s>, pvz.: *Aniols Rapals apsīreiezk* (corr.) *Tabīiosziou* ~ Aniolas 'angelas' Rapolas apsireiškė Tobijui (48₂). Didžioji rašmens <Ż> forma vartojama įprastai to meto seniesiems raštams, pvz.: *Żmona* ~ žmona (30₁), *Żida* ~ žydai (55₃), *Żaltī prakeikīm's* ~ žalčio prakeikimas (2₃). Mažoji raidės forma <ż> rasta žodžio pradžioje, pvz.: *Saulós nenor atījste sawo žadieemo* ~ Saulius nenori attiesti savo žadėjimo (35₂), *nu baisios zuwūis* ~ nu 'nuo' baisios žuvies (46₁), *zmôgu išzámęs* ~ žmogų iš žemės [nulipdė] (1₂). Žodžio šaknyje rašmuo žymi garsą [ž], pvz.: *ózem Babylonīę* ~ užima Babiloną (55₂), *Żida pargrižósis išz newalęs* ~ žydai pargrižusis iš nevalės 'pargrižę iš nevalės' (55₃), *óz bótq* ~ už butą (1₃). Pasitaikė korektūros

¹¹⁹ Rašmuo <ż> buvo vartojamas prieš užpakalinės eilės balsius, t. y. buvo kietas (Subačius 1998, 100).

¹²⁰ Lenkiškuose raštuose šie dviženkliai [rašmenys] reguliariai buvo vartojami nuo XIV a. pradžios. Seniausiam lietuviškų poterių tekste lenkiškųjų raštų įtaką rodo vartojami dviženkliai <c3>, <d3> dzūkiškoms afrikatoms žymėti (Palionis 1979, 20).

klaida, kur rašmuo žymi garsą [z], pvz.: *Izraelitû* (corr.) *wergînim's* (23₂). Užfiksuotas ir pavienis rašmuo <ž>, pvz.: *Jusóp's monio ius žwalgitoieis essontius* ~ Juozapas monioja 'apgaudinėja, pramano' juos žvalgytojais esančius (16₁). *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse dvejopai rašomi [ž] rašmenys tarpusavyje nekonkuruoja, vyrauja rašmuo <Žž>.

3.11.2. Apibendrinimas.

Priebalsių rašyba iš esmės buvo fonetinė, joje atsispindėjo fonetiniai reiškiniai – asimiliacija, kontrakcija, jai būdingi ir specifiniai diakritiniai ženklai – varnelės, taškeliai. Dalis rašybos susijusi tik su žemaitiška fonetika (pvz. *svelnus*), kiti rašybos atvejai perimti iš lenkų.

3.12. SKYRIAUS IŠVADOS

Fonetinis rašybos principas pirmiausia reiškiamas diakritiniais ženklais – jie nurodo tiek aukštaitišką, tiek žemaitišką fonetinę ypatybę, pvz.: *twóra* ~ tvora ar *dawēna* ~ davena 'dovana'. Didelės įtakos turi žodžio vieta spausdintame žodyne *Žodrodyje* – pirmoji darbo dalis yra labiau sutvarkyta nei antroji.

Fonetiniai tarmės reiškiniai atsispindi šaknies ir galūnių rašyboje. Dažniausiai vienas rašmuo žymi vieną garsą, neretai ir porą (pvz., ilgąjį ir trumpąjį), tačiau kartais vienam garsui reikšti vartojami keli rašmenys.

Patys diakritiniai ženkleliai šiuose Daukanto darbuose kirčiui žymėti specialiai nenaudoti, tačiau sutampa su pabrėžiamu skiemeniu. Neretai diakritiniai ženklai parškina garso ilgumą arba trumpumą (gravis arba akūtas).

Grafiškai tam tikras rašmuo su diakritikais dažniausiai žymi garsą, adekvatų raiškai, pvz.: <à> žymi garsą [ã] ir pan. Kito pakilimo garsai, žymimi tuo pačiu rašmeniu, yra vartojami dėsningai arba dėl balsių kaitos, pakilimo (žymi įvairius garso kokybinius atvejus) fonetinių reiškinių, tarminių dalykų.

Tarp žemaičių autorių Daukantas išsiskyrė rašmenų įvairove. Tarimo principai ir duomenų analizė parodė, kad Daukanto pateiktos vadinamosios taisyklės pritaikomos tik ¼ tam tikrų rašmenų pavyzdžių.

Vadovėliuose aptartieji rašmenys su nurodytomis reikšmėmis vartojami ir žodynėliuose, tačiau nustatyta, kad juose, ypač *Žodrodyje*, vartojami dar keliomis naujomis reikšmėmis. Rašmenys nuo ankstyvosios leksikografijos darbų iki tarpinio tarp anks-

tyvosios ir vėlyvosios leksikografijos žodyno linksta paprastėti. Priešingai, nei balsiniai, priebalsiniai rašmenys ankstyvojoje leksikografijoje nekito.

Kiekvienas žodynėlis be bendros rašmenų bazės yra unikalus¹²¹ tam tikrais sudėtiniais rašmenimis, svarbus ir jo parašymo laikas: tik *Žodrodyje* rasta <ē>, <ī>, <ı>, <û>, MLL – <ę>, <ę>, <ę> + (<ē>, <ī>, <û>), LL – <ỹ>, <ĩ>, <ũ>. Visi sudėtiniai rašmenys tikrai vartoti paprastinti fonetikai ir nusakyti tarminius garsus, kaip buvo išdėstyta Daukanto vadovėliuose.

Šaknyje (nors pasitaiko ir galūnėje) rašomi šie rašmenys: <á>, <ă>, <â>, <à>, <ą>, <é>, <è>, <ê>, <ē>, <ë>, <ę>, <ẽ>, <ì>, <ĩ>, <î>, <î>, <í>, <î>, <î>, <ỹ>, <ó>, <ò>, <ô>, <ō>, <ö>, <ú>, <ù>, <û>, <ü>, <ũ>, <ū>. Tik šaknyje rasti šie rašmenys: <á>, <ă>, <â>, <ō>, <ū>.

Galūnėje rašomos: <ā>, <à>, <ą>, <ē>, <ě>, <é>, <è>, <ê>, <ẽ>, <ę>, <ę>, <ĩ>, <î>, <î>, <í>, <ó>, <ò>, <ô>, <ö>, <ú>, <ù>, <û>. Tik galūnėje rasti rašmenys: <ā>, <ě>, <ẽ>, <ę>, <ę>.

Išskirtinai žemaitišką fonetiką žymi šie rašmenys: <á>, <ă>, <â>, <à>, <ą> (galūnė), <é>, <è>, <ê>, <ē>, <ë>, <ę>, <ó>, <ò>, <ú>, <ù>, pvz.: *onžiāmęs* ~ ant žemės 20, *zâmin* ~ žemyn 35, *zâmin* ~ žemyn 19, *isz senà* ~ iš seno, *ont stalą* ~ ant stalo 2, *teep dédei* ~ teip didžiai 22, *nuzèminimas* ~ nužeminimas 20, *Jusòpats* ~ Juozapatas 49, *griztùs* ~ grįžtąs 34, *dawēna* ~ davena 'dovana', *knebiniejėms* ~ *knebinėjimas*, *spęglelis* ~ spęglelis, *dógnós* ~ dugnas, *stebòklingas* ~ stebuklingas 51, *essús* ~ esąs 31, *dziaugsmùs* ~ dziaugsmas 'džiaugsmas' 18.

Šie sudėtiniai rašmenys žymi garsą pagal savo grafinę išraišką, pvz., garsą [a] žymi rašmenys <a> su diakritikais ir pan., tai pasakytina ir apie tarminius garsus (išskyrus <á>, <ă>, <â>, pvz.: *onžiāmęs* ~ ant žemės 20, *zâmin* ~ žemyn 35, *zâmin* ~ žemyn 19), pvz.: garsą [ę] žymi rašmenys <é>, <è>, <ê>, <ē>, <ë>, garsą [i] – <î>, <î>, garsą [o] žymi rašmenys <ó>, <ò>, <ú>, <ù>: *atémù* ~ atimu 2, *wèriszkas* ~ vyriškas 36, *dawēna* ~ davena 'dovana', *knebiniejėms* ~ *knebinėjimas*, *spęglelis* ~ spęglelis, *Rqd maiszì kauszq* ~ randa maiše kaušą 19, *siuboute orî* ~ siūbuoti ore 4, *Dólké* ~ dulkė, *óssegimas* ~ užsegimas, *stebòklingas* ~ stebuklingas 51, *nežinús* ~ nežinąs 26, *dziaugsmùs* ~ dziaugsmas 'džiaugsmas' 18.

Daukantas, rašydamas *dvibalsius*, laikėsi įvairesnių tradicijų – dalį rašmenų, žyminčių dvibalsius [ai], [ei] rašė pagal *Kozoniaus* tradiciją, o <aa>, <ee> – laikydamasis Pabrėžos rašybos. Šių dvibalsių rašybai didesnės įtakos nei sudėtinių rašmenų rašybai turėjo vienbalsinimas.

¹²¹ Unikalo mo sąvoka šiame darbe pasirinkta vertinant rašmenis, vartotus ankstyvosios leksikografijos darbuose.

Dvibalsio [ie] rašyba leido paaiškinti pagrindinę rašmenų su diakritikais <ei> ir <ij> priežastį – tolesnio skiemens vokalizmą. To iki šiol niekas nebuvo paaiškinęs.

Dvibalsių rašyba nuo kitų rašmenų išsiskiria glaudžiu *Žodrodžio* ryšiu su *Prasma*. Ji laikytina atskaitos tašku <ei> tipo sudėtinių rašmenų bei <aa>, <ee> dvigubų rašmenų rašybos kaitai. *Žodrodį* galima laikyti pereinamuoju darbu, kuriame vartojami ir <ei>, ir <ij> tipo rašmenys. Leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškas antraštes Daukantas, matyt, vertė šiek tiek vėliau, kai šiaurės žemaičių [ei] jau buvo nutaręs žymėti daugiausia sudėtinio rašmens <ij> tipo ženklais. Gausiausiai dvigubų rašmenų <aa>, <ee> (Subačiaus buvo konstatuota, kad šių rašmenų Daukantas jau po *Prasmos* neberašė) rasta pirmoje dešimtyje *Žodrodžio* puslapių, nors yra ir tolimesniuose) leidžia manyti, kad *Žodrodys* pradėtas rašyti bebaigiant *Prasmą*. O leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškos antraštės išverstos vėliau, kai labiau įsigalėjo aukštaitiškų dvibalsių [ai], [ei] rašyba.

Dvibalsių rašyba dar išsiskiria tuo, kad nuo rašmens <ou> rankraštiniuose žodynuose jau pereinama prie rašmens <û>, ji vartojama beveik po lygiai su <ou>. Pagal šį rašmenį būtent nuo 1846-ųjų galima spėti Daukantą grįžus prie šio rašmens ir pradėjus rašyti abu rankraštinius žodynus.

Dvibalsis [au] ir jo rašybos variantai leidžia kalbėti apie negausios prozodijos atvejus Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje, kurių mokslininkai iki šiol neaptarė. Turimi omenyje rašmenys <áu>, <aù>, <aw>, <ău>, <aũ>, ypač su pabrėžtu antruoju dvibalsio sandu, ir niekur nepaminėta minimalioji pora su besiskiriančiais rašmenų <Āu> ir <Āu> diakritikais, pvz.: *Āusztī* ~ aušti 'nušvisti' ir *Āusztī* ~ aušti 'vėsti' (rankraštiniam LL žodyne).

Mišriųjų dvigarsių [am], [an] rašyba <om>, <on>, <ón>, <um>, <ùm>, <un>, <ùn> ankstyvojoje Daukanto leksikografijoje padeda nusakyti vieną iš pagrindinių kretingiškių ir telšiškių tarmių skirtumų.

Fonetinė priebalsių rašyba specifiniais diakritiniais ženklais – varnelėmis, taškeliais – atspindi fonetinius reiškinius – asimiliaciją, kontrakciją. Dalis rašybos susijusi tik su žemaitiška fonetika (pvz. *svelnus*).

4. DIFERENCINIS IR KITI RAŠYBOS PRINCIPAI

4.1. RAŠMUO <a>

4.1.1. Rašmenys be diakritikų.

Galūnėje rašmuo <a> be diakritikų kaip ir šaknyje žymi trumpąjį garsą [ǎ], kartais ilgąjį [a], šis rašmuo diferencijuoja aukštaitišką ir žemaitišką fonetiką ir rašytas vyriškosios giminės galininke,rieveiksmiuose, žemaitiškajame kilmininke.

4.1.2. Rašmenys su diakritikais.

Sudėtiniai rašmenys galūnėse vartojami negausiai (žr. 27 lent). Su diakritiku jie žymi ilgąjį [a], taip pat dalis rašmenų „par nosi yra isztaremi“ (Daukantas 1842, 5), taip išryškinami skirtumai tarp žemaitiškos ir aukštaitiškos fonetikos (plg. Zinkevičius 1966, 208, 222; Vanagienė 1979, 735). Tai galėjo lemti Daukanto siekis pritaikyti *Žodrodžio* rašybą abiejų tarmių (aukštaičių ir žemaičių) atstovams.

27 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų su pagrindu <a> vartoseną galūnėje*¹²²

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
	Galūnė					
<à>	sí. acc. pl.	[ǎ]	<i>nauinàs ~ naujienas</i> 4	1	-	-
			MLL		LL	
	adv.	[ǎ]	<i>isz senà ~ iš seno, ganà ~ gana, pozàs darau ~ pozas darau, isz tolà ~ iš tolo</i>	11	-	-
<ā>		[a]	<i>wakā ~ vaka</i> ‘karvė’	1	-	-
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<ą>	acc. sg.	[a] ¹²²	<i>galą ~ galą 38, swekatą głobte ~ sveikatą globti 35, I maldą igùdes ~ į maldą įgudęs 11</i>	37	<i>sapną ~ sapną 13₂</i>	55

¹²² Nekirčiuotose galūnėse kretingiškiai balsius ą, ę, į, ū trumpina (LKT 2004, 256).

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			MLL		LL	
<ą>	acc.	[aʼ]	<i>ùž gaspadą ~ už gaspadą, už stebuklą tą ~ už stebuklą tą, už wergybę ~ už vergybą</i>	25	-	-
			Žodrodžio		EHS lietuviškų antraščių	
<ą>	gen.	[ã]	<i>pridibą ~ pry dybo ‘prie baslio’ 38, ont stalą ~ ant stalo 2, eitù už wirą ~ eitu už vyro ‘einu, teku už vyro’ 27</i>	8	<i>maiten gîrrie [tautą] sawą ~ maitina girioje tautą savo (25₃), pardoud Iokubou sawą pîrmgîmîbę ~ parduoda Jokubui savo pirmgimybę (8₁), wîsz pas Ragueli sawą genti ~ vieši pas Raguelį savo gentį (46₃)</i>	11
			MLL		LL	
	gen.	[ã]	<i>už wirą noriù tekietì ~ už vyro noriu tekėti, lizdą neszîmas ~ lizdo nešimas</i>	2	-	-
			Žodrodžio		EHS lietuviškų antraščių	
<ą>	nom. sg.	[ã]	<i>kruwą ~ krūva 38¹²³</i>	1	-	-
<ą>	inst. sg.	[ã]	<i>po galuą ~ po galva 38</i>	1	-	-
<ą>	num. card.	[ã]	<i>penkioliką deinû îsztrukęs ~ penkiolika dienų ištrukęs ‘užtrukęs’ 10</i>	1	-	-
			MLL		LL	
<ą>	partic.	[aʼ]	<i>juntąs ~ juntąs, stebąs ~ stebąs, žmógus piktinąs ~ žmogus piktinąs</i>	20	-	-
			Iš viso	108		66

¹²³ Tai gali būti ir spaustuvės klaida, plg. kitus pavyzdžius iš Žodrodžio: *mal̃ka* ~ malka 38 (lot. strues, is, f.).

Žemaitiškoji fonetika, kai garsas [ã] aukštaičių tarmėje atliepia [o], atsispindi var-
dažodžių kilmininke (9×), pvz.: *apmauda ne nugūžęs pakrīto* ~ apmaudo nenugiežęs
pakrito 2¹²⁴, *prasta, buda* ~ prasto būdo 25, daugiskaitos vardininke (9×), pvz.: *kozas*
(corr.) ~ kozos ‘vestuvės’ 27, *Madianitas* ~ madianitos ‘madianitai’ 24, *mōrīnas* ~ mo-
rinos ‘laidotuvių neštuvai’ 17, *weitasnestipre’ užwertas* ~ vietos nestipriai užvertos 25,
mījgas išszdziuwuses ~ miegos ‘upių vagos’ išdžiūvusios 5, taip pat esamojo laiko veiks-
mažodžio (1×) bei prieveiksmių (3×) galūnėse, pvz.: *Koutas roda* ~ ką tas rodo 37,
porita ~ poryto(j) 31, *ongala* ~ an(t) galo 39 (lot. *Tandem*), *ongalugala* ~ an(t)galų
galo 31 (lot. *Postremo*). *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse rašmuo <a>
taip pat vartotas žemaitiškame vienaskaitos kilmininko linksnyje (1×), pvz.: *Samsona*
gīmīms ~ Samsono gimimas (29₁). Rasta pavyzdžių ir daugiskaitos vardininke (1×),
pvz.: *Sījnas sōgriautas* ~ sienos sugriautos (27₂). *Žodrodyje* vartojamos tik aukštaitiškos
vienaskaitos ir daugiskaitos galininkų galūnės, pvz.: *i weita* ~ į vietą 38, *dowinas sius-*
te ~ dovinas ‘dovanas’ siųsti 13. Vienaskaitos galininko galūnė taip rašyta ir *Epitome*
Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse (1×), pvz.: *qtra atwei* ~ antrą atvejį (61₁). Šie
apartantieji galūnėje vartojami rašmenys žymi trumpąjį [ã].

Paminėtinas dar vienas rašmens <a> vartosenos galūnėje pavyzdys. Viena iš bū-
dingiausių žemaičių tarmės ypatybių yra o kamieno vardažodžių galūnės -as trumpi-
nimas (plačiau žr. Aleksandravičius 1967, 78, Salys 1992, 46). Daukantas čia elgėsi
nevienodai. *Žodrodyje* pastebėta daugiau kaip 200 nesutrumpintų, t. y. apaukštaitintų
formų, pvz.: daiktavardžių: *abažas* ~ abažas 7, *aicziojemas* ~ aičiojimas 18, *krasztas* ~
kraštas 23, *kunegas* ~ kunigas 35, *mėigas* ~ miegas 37, *paikas* ~ paikas 31, *paiumas* ~
pavojumas 29, *stangumas* ~ stangumas 10, *ublas* ~ ublas 17, *žombas* ~ žambas 28;
būdvardžių: *abelnas* ~ abelnas 42, *akminingas* ~ akminingas 23, *omžīnas* ~ amžinas 36,
drungas ~ drungas 6, *išzmingas* ~ išmintingas 35, *kiauliszkas* ~ kiauliškas 38, *rikin-*
gas ~ rykingas 34; skaitvardžių: *wėinas* ~ vienas 42, *weinouliktas* ~ vienuoliktas 42;
keletas neveikiamųjų dalyvių: *išzrinktas* ~ išrinktas 12, *išskīrtas* ~ išskirtas 12, *nutwo-*
tas ~ nutvotas 41 ir kt.

Daugiau kaip 200-e žodžių vietoj iškritusio balsio <a> rašomas apostrofas. Taip
Daukanto žymimas vienas iš galūnės trumpėjimo būdų (Aleksandravičius 1967, 78;
Salys 1992, 46), pvz.: daiktavardžių: *aklum’s* ~ aklumas 37, *Aniol’s* ~ aniolas 4, *ap-*
maud’s ~ apmaudas 18, *apsikabinim’s* ~ apsikabinimas 4, *atmon’s* ~ atmonas ‘keršyto-
jas’ 41, *eržel’s* ~ eržilas 15, *kaikar’s* ~ kaikaras 35, *rag’s* ~ ragas 10, *szimtinik’s* ~
šimtinukas 7, *tarim’s* ~ tarimas 9, *ukinik’s* ~ ūkinykas 7, *zwīlgteriejem’s* ~ žvilgterėjimas

¹²⁴ Palyginimui pateiksime ir kitokią *Žodrodyje* (1838) pasitaikiusią vartoseną: *nu abstoieimo* ~ nu abstoji-
mo 37, *isz džiaugsmo* ~ iš džiaugsmo 18, *negeisket swetimo dakto* ~ negeiskit svetimo daikto 9.

5 ir kt.; būdvardžių: *alkan's* ~ alkanas 19, *umžin's* ~ amžinas 3, *omžin's* ~ amžinas 29, *kudikin's* ~ kūdikinis 32, *raudon's* ~ raudonas 35, *Rimioniszķ's* ~ rymioniškas 35 ir kt.; įvardžių: *kîyk wen's* ~ kiekvienas 37, *kit's* ~ kitas 3; skaitvardžių: *wén's* ~ vienas 42; neveikiamųjų dalyvių: *nujukint's* ~ nujaukintas 25, *nenulabînam's* ~ nenulabinamas 20 ir kt. pusdalyvių: *siediedam's* ~ sėdėdamas 13. Tarp šių pavyzdžių išsiskiria *laiminga's* ~ laimingas 32, kur apostrofas greičiausiai yra korektūros klaida. Kartais įvairuoja net tų pačių formų rašymas, pvz.: daiktavardžių: *kuneg's* 30 ir *kunegas* 35, *męig's* 33 ir *mėigas* 37, *stangum's* 4 ir *stangumas* 10, būdvardžių: *omžin's* 29 ir *omžînas* 36, *teisîng's* 22 ir *teisingas* 34, *węinas* 42 ir *wén's* 42. Apostrofu ir MLL žymimas praleistas rašmuo: *Abejet's* ~ abejetas.

Rasta apie 40 žodžių, kai iškritęs balsis nežymimas apostrofu. Tai daiktavardžiai: *aiczioiems* ~ aikčiojimas 18, *amars* ~ amaras 'mana' 24, *ludiejs* ~ liudėjas 'liudytojas' 39, *mediejs* ~ medėjas 40, *paskaninims* ~ paskaninimas 32, *prots* ~ protas 24, *tîkiejems* ~ tikėjimas 17, *ums* ~ ūmas 17 ir kt.; būdvardžiai: *dēiwabaimings* ~ dievabaimingas 34, *giws* ~ gyvas 20, *tuszt's* ~ tuščias 19; įvardžiai: *nieks* ~ niekas 33, *kieykwens* ~ kiekvienas 33; neveikiamieji dalyviai: *supainiots* ~ supainiotas 20. Tokiu pat būdu *Žodrodyje* rašomos jame palyginti retos pusdalyvių formos, pvz.: *paeidams* ~ paeidamas 1, *skûbîedams* ~ skubėdamas 17.

Sudėtinis rašmuo <ą> galūnėje vartotas aukštaitiškai morfologijai žymėti¹²⁵. Pasiremiant Daukanto itin vertintu Milkumi, akivaizdu, kad jo darbuose šis rašmuo irgi vartotas. Nosinės, rašytos <ą, a,> vartotos nuo XVI a.¹²⁶ Dabartinė forma <ą> yra užfiksuota *Universitas linguarum Litvaniae* (1737)¹²⁷. *Žodrodyje* šis rašmuo rastas 49x ir beveik visada žymi aukštaitiškąjį vienaskaitos galininko linksnį (37x), taigi žymi morfologinę ypatybę bei ilgąjį garsą [a]. Pavyzdžiui, *darbą atlikte* ~ darbą atlikti 28, *swekatą gľobte* ~ sveikatą gľobti 35, *istatimą paržengû* ~ įstatymą paržengiu 13, *apleido Adomą mėigû* ~ apleido Adomą miegu 37 ir kt. Beveik visi rašmens <ą> (55x) atvejai EHS taip pat vartoti vienaskaitos galininko linksniui žymėti: *pawedę žmôgou roiû óz bótą* ~ pavedė žmoguo 'žmogui' rojų už butą 1₃, *nutwer Abromo rąką* ~ nutveria Abromo ranką 5₄, *apie Jusópą* ~ apie Juzopą 14₂, *pawed iem sudą* ~ paveda jiems sūdą 'teismą' 37₂. Remiantis Daukanto tyrėjų pateiktomis jo rašybos tendencijomis, rasta daugiausiai galininko atvejų. Šalia šio rašmens vartojamas ir rašmuo <a>, taip pat

¹²⁵ Daukantas ją vadina *netikrąja dvibalse* (Daukantas 1842, 3).

¹²⁶ Stanislovo Zaborowskio knygoje *Orthographia* raidė su tašku apačioje <ą> žymi siauresnį balsį negu raidė <a> (Zaborowskis 1514, 18). Apie tai ir apie kitus rašybos atvejus išsamiai rašo Gelumbeckaitė (2009, 17–27).

¹²⁷ Naujausią informaciją apie *Universitas*.. autorystę žr.: (Vanagas 2012, 268–269).

žymint vienaskaitos galininką, jų vartosenos santykis 37: 7 (*Žodrodyje*) ir 55: 1 (EHS), taigi čia vyrauja rašmuo su nosine. MLL 25 pavyzdžiai rasti įprastoje Daukanto vartojamoje pozicijoje – aukštaitiškame vienaskaitos galininke, pvz.: *majstą renkù* ~ mais-tą renku, *kaklą plaunù* ~ kaklą planu, *ùž gaspadą* ~ už gaspadą.

Žodrodyje rasta rašmenų, žyminčių po vieną ar kelis kitus linksnius. Tokiu būdu rašmuo <ą> čia įgyja įvairių morfologinių reikšmių. Po vieną kartą rasta vardininko ir įnagininko linksnių, pvz.: *kruwą* ~ krūva 38, *po galuą* ~ po galva 38, taip pat ir kiekiniam skaitvardyje, pvz.: *penkioliką deinų išstrukęs* ~ penkiolika dienų išstrukęs ‘užstrukęs’ 10. Dalis (20×) atvejų ir MLL pavartota esamojo laiko vyriškos giminės dalyvio galūnėje, pvz.: *prisįkęs* ~ prisiekęs, *prigaunęs* ~ prigaunąs, *plieskęs* ~ plėšąs. Taigi galima pastebėti, kad rašmenys ankstyvojoje leksikografijoje žymi tas pačias žemaitiškas ir aukštaitiškas ypatybes, tik spausdintame žodynelyje pasitaikė įvairesnės vartosenos.

Rašmens <ą> vartoseną *Žodrodyje* dar buvo išskaidyta pagal puslapius ir yra pateikiama lentelėje (žr. 28 lentelę):

28 lentelė. Rašmenų <a> su diakritikais, žyminčių garsą [a:], kiekybinis pasiskirstymas *Žodrodyje*

Rašmuo					Puslapis
<ą> (acc.)	<ą> (gen.)	<ą> (kiti atv.)	<à>	<a>	
2				1	1
1	1				2
1					3
			1		4
2					7
1					8
3					9
		1 (adv.)			10
1					11
				1	12
1					13
2	1				14
2	2				17
			1	1	18
1					25
1					26

Rašmuo					Puslapis
<ą> (acc.)	<ą> (gen.)	<ą> (kiti atv.)	<à>	<a>	
	1				27
1					28
1					29
2					31
2					32
2			1		34
3					35
				1	36
7					37
1	3	1 (nom.), 1 (instr.)		1	38
37	8	3	3	5	Iš viso

Dauguma atvejų rašmenys be nosinės <a> žymi galininką. Kelias morfologines reikšmes (taip pat ir anksčiau aptartas fonetines) turi <ą>. Kaip jau buvo minėta, šis rašmuo žymi nemažai vardažodžio linksnių, gausiausiai – galininką.

Rašmuo *Žodrodyje* ir *EHS* <ą> taip pat žymi žemaitiškąjį kilmininką (8×) ir (11×), pvz.: *ont stalą onsikwémpte* ~ ant stalo antsikvempti 2, *pridibą pririszù* ~ pry dybo pririšu ‘prie baslio pririšu’ 38, *eitù už wirq* ~ eitu ‘einu’ už vyro 27, *glēmzte po sauq sparną* ~ glemžti po savo sparno ‘sparnu’ 17; *maiten gîrrie tautą sawą* ~ maitina girioje tautą savo 25, *pardoud Iokubou sawą pîrmgîmîbę* ~ parduoda Jokubui savo pirmgimybę 8₁, *wîsz pas Ragueli sawą genti* ~ vieši pas Raguelį savo gentį 46₃, jis vartotas ir MLL (2×), pvz.: *už wirq noriù tekieti* ~ už vyro noriu tekėti, *lizdq neszîmas* ~ lizdo nešimas¹²⁸. Šis rašmuo taip pat sinonimiškai vartojamas su <a>, o nosinė <ą> žymi ir dvibalsio [ai] vienbalsinimą (žr. § 3.8).

Ankstyvojoje leksikografijoje pasitaikė ir keletas pavienių sudėtinių rašmenų. MLL vartotas rašmuo su graviu <à> (10×), žymintis trumpąjį žemaičių garsą [ă] žemaitiškoje prieveiksmių galūnėje, pvz.: *isz tolà* ~ iš tolo¹²⁹, *isz senà* ~ iš seno¹³⁰. LL šis rašmuo taip pat vartotas ir daugiskaitos galininke, pvz.: *pozàs darau* ~ pozas darau (1×), kaip ir *Žodrodyje*, pvz.: *nauinàs milys* ~ naujienas mylys ‘mylintis’ 4. MLL rašmuo <ā> galūnėje žymi pusilgį garsą vardininko galūnėje, pvz.: *wakā* ~ vaka ‘karvė’.

¹²⁸ Žemaitiškasis kilmininkas.

¹²⁹ Prv., *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, interneto prieiga: <http://dz.lki.lt/search/>.

¹³⁰ Prv., *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, interneto prieiga: <http://dz.lki.lt/search/>.

4.1.3. Apibendrinimas.

Diferencinis rašybos principas reiškiamas konkrečiais linksniais, fonetinėmis ypatybėmis, apostrofais. Daugiausia informacijos pateikia sudėtiniai rašmenys, jie leidžia ryškiau diferencijuoti, kurie linksniai rašomi aukštaitiškai, o kurie – žemaitiškai.

4.2. RAŠMUO <e>

4.2.1. Rašmenys be diakritikų.

Jų fonetinė vertė galūnėje nesiskiria nuo vartosenos žodžių šaknyje, rašmenys žymi ilguosius arba trumpuosius [e] ar [ė]. Rašmuo vartotas žemaitiškoje bendratyje, moteriškosios giminės daiktavardžio vardininke, būtojo kartinio laiko galūnėje.

4.2.2. Rašmenys su diakritikais.

Šiuos rašmenis sąlygiškai galima suskirstyti į porą grupių – tai įvairūs rašmenys, žymintys keletą pastovių linksnų bei vienas <ę>, turintis daug įvairių reikšmių (žr. 29 lent.). Pastarasis rašmuo dažnai vartojamas šiaurės žemaičių tarmėje (Subačius 1998).

29 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų su pagrindu <e> vartosena galūnėje

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	
<é>	part. praet. act.	[eː]	<i>nenuweikės</i> ~ <i>nenuveikęs</i> 24, <i>nuludės</i> ~ <i>nuliūdęs</i> 25	2	–	–
	nom. sg.	[eː]	–	–	<i>Rebekôs ukwaisdé</i> ~ <i>Rebekos ūkvaizdė</i> 7 ₂	1
			MLL		LL	
<é>		[eː]	<i>dwejoké kaltybe</i> ~ <i>dvejokia kaltybė</i> , <i>Dewinspieké</i> ~ <i>devynspėkė</i> , <i>gégé</i> ~ <i>gegė</i>	1	<i>Abejutinė</i> ~ <i>abejutinė</i> , <i>abejutinė</i> ~ <i>abejutinė</i> , <i>Wizgé</i> ~ <i>vizgė</i> ‘aviža’, <i>Dólké</i> ~ <i>dulkė</i> , <i>dólké</i> ~ <i>dulkė</i> , <i>Erké</i> ~ <i>erkė</i> , <i>płostaké</i> ~ <i>plostakė</i>	

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
		[ɛ]	-	-	<i>Bedrós-kés</i> ~ bedruskis	1
			<i>Žodrodžio</i>		<i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	
<è>	part. praet. act.	[ɛ]	<i>daĩlee pasikalbiejės</i> ~ dailiai pasikalbėjęs 6	1	-	1
	nom. pl.	[ɛ]	-	-	<i>pĩrmĩiē weikalaj Judos Makabeiaus</i> ~ pirmieji veikalai Judos Makabėjaus 59 ₁	1
			MLL		LL	
	nom. sg.	[ɛ]	-	-	<i>Ertès</i> ~ ertès, <i>Dulkè</i> vide <i>dólké</i> ~ dulkè	2
	acc. pl.	[ɛ]	<i>łajdau karwès</i> ~ laidau karves	1	-	-
			<i>Žodrodžio</i>		<i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	
	nom. sg.	[ɛ]	<i>kabès</i> ~ kabès 35	1	<i>Josuè dĩrben mĩnaonę</i> ~ Jozuè dirbina minavonę 27 ₁ , <i>Josuè staba saulę</i> ~ Jozuè steba saulę 27 ₃	2
			<i>Žodrodžio</i>		<i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	
<ê>	gen. sg.	[ɛ]	<i>giminês</i> ~ giminės 24, <i>karês padarga</i> ~ karės padarga 5, <i>parautas piktibês</i> ~ parautas piktybės 29	9	-	-
	loc. sg.	[ɛ]	<i>orê</i> ~ ore 4 _{2x}	2	-	-
	part. praet. act.	[ɛ]	<i>netĩkês</i> ~ netikės 26	1	-	-

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			MLL		LL	
<ė>		[ɛ]	<i>qta pĩrtiejē peramojĩ arba anta ~ anta pirtēje peramoji, dwē wasarĩ ~ dvi vasari</i>	2	<i>Attartē ~ atarti, Galuóžgalietē ~ galuužgalėti, abbó albē abbūdù ~ abu arba abudu, Apejēmas ~ apėjimas, Apsiejēmas ~ apsiėjimas</i>	5
<ë>		[ɛ], [ẽ]			<i>Bitēs ~ bitēs, Gyžtē ~ gyžti, akys dajriesē niekingos pagalbos ~ akys dairēsi niekingos 'menkos' pagalbos</i>	3
<ę> ¹³¹	part. praet. act.	[e']	<i>prieaugęs ~ prėaugęs</i>	1	-	-
<ę> ¹³²	gen. sg.	[e'], žem. [e']	<i>kĩltēs ~ kiltēs</i>	1	-	-

¹³¹ Tamara Buch pateikia pavyzdį su tokiu pat kirčiuotu rašmeniu <ę> (autorė nenurodo, iš kurio amžiaus šis pavyzdys, žr. LKŽe), pvz.: *męsti* 'mėler, mélanger', tik čia jis pavartotas šaknyje (Buch 1998, 1). Šis rašmuo buvo vartotas Kuršaičio gramatikoje (*Grammatik der litauischen Sprache*, 1876 metai) (dar plg. Šinkūnas 2010, 70). Kuršaitis, rinkdamas lietuvių kalbos žodžius, bendravo ir su Daukantu, kuris tą rašmenį galėjo perimti anksčiau.

Daukanto pateikiamas pavyzdys dabartinėje bendrinėje kalboje galūnėje nekirčiuojamas, taigi šiuo atveju cirkumfleksas žymi ilgumą.

¹³² Šis rašmuo buvo vartotas Augusto Šleicherio *Lituanicoj* ir pakeista į <ę> (Drotvinas 1979, 43). Nemažai kas iš šio darbo buvo perkelta į lietuvių kalbos gramatiką (*Litauische Grammatik* 1979, 170). Gramatiką Šleicheris pradėjo rašyti 1848, baigė 1855 viduryje. Daukantas su kitu Šleicherio darbu – gramatika – buvo susipažinęs dar 1857 metais (Palionis 1979, 171).

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
<ę> ¹³³	gen. sg.	[e']	<i>mokslūs irbos arba gaspadorystės ~ mokslas irbos arba gaspadorystės, attįjsiejas testamento arba paskūjės walės ~ at(i)tiesėjas testamento arba paskujės valės, dalis lajwinės ~ dalis laivinės, dalis eldynės ~ dalis eldynės</i>	5	-	-
<ė>	part. praet. act.	[e']	<i>iszdurbės ~ išdurbęs</i>	1	-	-
			Iš viso	28	-	16

Sudėtiniai rašmenys su diakritikais dažniausiai vartojami būtojo kartinio laiko dalyvio galūnei žymėti. Šoje galūnėje vartojamas ilgasis garsas [e'], pvz.: <é>: *niekomîniêtîno nenuweikės* ~ nieko minėtino nenuveikęs 24, *nuludės* ~ nuliūdęs 25 (plg., *neloubonte nuludes* ~ neliuobančiai 'nepratusiai' nuliūdęs 37). Šiai galūnei žymėti Žodrodyje vartojamas ir <è>, pvz.: *dailee pasikalbiejės* ~ dailiai pasikalbėjęs 6. Tai morfologinės reikšmės pavyzdys kaip ir moteriškosios giminės daugiskaitos vardininke, kur <è> žymi garsą [e'], pvz.: *kabės* ~ kabės 'kopėčios' 35 arba *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse *Rebekôs ukwaisdė* ~ Rebekos ūkvaizdė 'jaunikio ar jaunosios namų apžiūrėjimas prieš vestuves, pražvalgos' 7₂. MLL rašmuo <é> (15×) žymi garsą [e'] vienskaitos vardininko galūnėje, pvz.: *metugė* ~ metūgė, *bungė* ~ bungė, *skauragė* ~ skauragė, *dwīakė* ~ dviakė, *dwejokė kaltybe* ~ dvejokia kaltybė. Kaip ir MLL, LL šis rašmuo rašomas vienskaitos ir daugiskaitos vardininkų galūnėse (7×), pvz.: *Abejutinė* ~ abejutinė, *abejutinė* ~ abejutinė, *Wizgė* ~ vizgė 'aviža', *Dólkė* ~ dulkė, *dólkė* ~ dulkė; *keles motriszkės* ~ kelios moteriškės. *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse rašmuo pavartotas 2 kartus, pvz.: *Josuė dîrben mînaonė* ~ Jozuė dirbina minavonė 27₁, *Josuė staba saulė* ~ Jozuė steba 'stebi' saulė 27₃. LL rašmens <è> (2×) vartosena ne-

¹³³ Zinkevičius mini rankraštnių tekstų ir 1589 metais išspausdinto hegzometro įtaką Daukšos kalbai, būtent kirčio ženklų ir rašmens <ę>, žyminčio garso [e'] platumą, vartojimą (2002a, 626t). Daukša, kaip lietuviškosios raštijos LDK pradininkas, darė įtaką tolesniems rašybos kūrėjams. Dar žr. Žilinskaitė 2010.

vienoda. Jis vartojamas vienaskaitos ir daugiskaitos vardininke, kur žymi aukštaičių garsą [ɛ], pvz.: *Ertès* ~ ertės, *Dulkè* vide *dólké* ~ dulkė vide dulkė.

Rašmuo su stogelio formos cirkumfleksu <ê> (14×) *Žodrodyje* žymi vienaskaitos kilmininką, tokių pavyzdžių daugiausia (9×), pvz.: *îsz swilksniês* ~ iš svilksnės 25, *dalîs pasaulês* ~ dalis pasaulės 3, bet yra ir kitokių rašybos variantų, pvz.: *pasaulîs dalis* ~ pasaulis dalis ‘pasaulės dalis’ 15, *karês padarga* ~ karės padarga 5, bet *karęs brilius* ~ karės brylius 18, *parautas piktibês* ~ parautas piktybės 29 ir tt. Rašmuo <ê> vartojamas būtojo kartinio laiko dalyvio vienaskaitos vardininko galūnei žymėti (1×), pvz.: *netîkês* ~ netikės 26 (tai Daukanto vadovėlyje pateikta bazinė rašmens reikšmė), bei vienaskaitos vietininke (2×), pvz.: *sklondite orê* ~ sklandyti ore 4, *wibûrte orê* ~ vyburti ‘kaboti, karoti’ ore 4, žymi garsą [e].

MLL <ë> vartota būtojo kartinio laiko vyriškosios giminės dalyvio galūnei reikšti, pvz.: *îszdûrbês* ~ išdurbęs. Minėtąją galūnę žymi ir kitas rašmuo <ę> (1×), pvz.: *prieaugês* ~ prieaugęs. Rašmuo <ê> (1×) vartotas vienaskaitos kilmininkui reikšti, pvz.: *kîltês* ~ kiltės.

Iš visų aukščiau pateiktųjų rašmenų išsiskiria <ę>¹³⁴. Jis nusižiūrėtas iš Daukšos ir Sirvydo (Jonikas 1972, 236). Rašmuo <ę> tradiciškai vartojamas, kaip teigia Jonikas, vienaskaitos galininke ir vienaskaitos kilmininke¹³⁵; jis pateikia *Prasmos* ir kitų darbų pavyzdžius (1972, 236). Šios reikšmės *Žodrodyje* rastos kartu su kitomis naujomis (žr. 30 lentelę).

30 lentelė. *Žodrodžio ir lietuviškų Epitome Historiae Sacrae antraščių rašmens <ę> vartosenos atvejai*

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
	Galūnė		<i>Žodrodžio</i>		<i>Epitome Historiae Sacrae</i> lietuviškų antraščių	
<ę>	acc. sg.	[e]	<i>karonę</i> ~ karonę 16, <i>i karę</i> ~ į karę 8	19	<i>ikurę pasaulę</i> ~ įkurė pasaulę 1, <i>pardoud pîrmgîmibę</i> ~ parduoda pirmgimybę 8 ₁	16

¹³⁴ Šis rašmuo yra tik *Abecioleje* (Daukantas 1842, 7), nes *Prasmoje* pateikta lotyniška abėcėlė.

¹³⁵ Kaip aiškina pats Daukantas, <ę> kilmininke jis vartoja nusižiūrėjęs į Daukšą ir Sirvydą, ir tuo būdu atskiria šį vienaskaitos kilmininką nuo daugiskaitos vardininko, kuriuodu jo tarmėje / tartyje šakninio kirčiavimo atsitikimais / vienaip skamba. Taigi vėl nėra reikalo tame kilmininke ieškoti kokio etimologinio <ę>, kaip anksčiau kai kurie kalbininkai buvo bandę daryti, ir atstatinėti čia vienaskaitos kilmininko formantą su *-en-* (Jonikas 1972, 236).

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
	nom. sg.	[e]	<i>wiresnibę pîrmgiminę</i> ~ vyresnybė pirmgiminė 2, <i>stîpribę</i> ~ stiprybė 35	5	-	-
	gen. sg.	[e]	<i>onziāmęs</i> ~ ant žemės 20, <i>îsz</i> <i>kalinczęs</i> ~ iš kalinčės 37	7	<i>îsz zámęs</i> ~ iš žemės 1 ₂ , <i>Padalîiem's</i> <i>žadietos zámęs</i> ~ padalijimas žadėtos žemės 28 ₁	12
	inf.	[ę]	<i>îszlautę</i> ~ išlauti 38, <i>îszgriantę</i> ~ išgriauti 38	2	-	-
	praet. 3	[ę]	<i>onteię</i> ~ antėjo 1, <i>sûstoię</i> ~ sustojo 7, <i>sûwarę</i> ~ suvarė 8	6	<i>ikurę pasaulę</i> ~ įkurė pasaulę 1 ₁ , <i>sótwierę</i> <i>Adomą</i> ~ sutvėrė Adomą 1 ₂ , <i>pawedę</i> <i>zmógou</i> ~ pavadė žmogou 'žmogui' 1 ₃	15
	prc. praet. act. nom. sg. m.	[e]	<i>ipikęs</i> ~ įpykęs 20, <i>pasimetęs</i> ~ pasimetęs 36	12	<i>pagrižęs</i> ~ pagrižęs 9 ₂	1
			MLL		LL	
	praet. 3	[ę], [e]	<i>tejp mąn lajmele lemę</i> ~ teip man laimelę lėmė	45	<i>kožna tarp jû</i> <i>apsigłqmžę</i> ~ kožna tarp jų apsiglamžė, <i>anij ieię i debesių</i> ~ anie įėjo į debesyną, <i>wîłkaj musû szuni</i> <i>sudikoię</i> ~ vilkai mūsų šunį sudikuoja	11
	nom. sg.	[ę]			<i>ugnęs glistelę</i> ~ ugnės glistelė	1
	prc. praet. act. nom. sg. m.	[e]	<i>îszwiręs</i> ~ išviręs, <i>atilsiejęs</i> ~ atilsėjęs, <i>îszdukęs (dikas)</i> ~ išdūkęs (dykas)	(25) 9	-	-

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
	gen. sg.	[e]	<i>karęs žygis</i> ~ karės žygis, <i>isz gėlžėis</i> ~ iš gelžies	11	<i>nu saulės</i> ~ nu saulės, <i>Bierimas jaujės</i> ~ bėrimas jaujės, <i>orės lajks</i> ~ orės laikas, <i>Gīmīnies kiltės</i> ~ giminės kiltės	16
	acc. sg.	[e]	<i>žinę dūdū</i> ~ žinė 'žinią' duodu, <i>augintī jaunūmenę</i> ~ auginti jaunuomenę, <i>už newalę</i> ~ už nevalę, <i>welū gelqbę</i> ~ velu gelambę	4	<i>sawo numū dabq sekę</i> ~ savo namų dabą sekė, <i>anij ieię i debesinq</i> ~ anie įėjo į debesyną	4
			Iš viso	120		76

Rašmuo su nosine <ę> (52×) *Žodrodyje* yra vienas gausiausių. Jis vartojamas ilga-
jam garsui [e] žymėti, dažniausiai (19×) galininke, pvz.: *szwentę* ~ šventę 17, *teisibę*
darau ~ teisybę darau 22, *padoudū i waldę* ~ paduodu į valdžią 38. Apie tai rašo Jo-
nikas (1972, 237).

Rasta daiktavardžio vardininko (6×), kur šis rašmuo žymi garsą [e], pvz.: *wiresnibę*
pīrmgiminę ~ vyresnybė pirmgiminė 22, *stīpribę* ~ stiprybė 35, *karonę* ~ karonė 38.
Panašiai yra daiktavardžio kilmininko (7×) atvejų, pvz.: *onžiāmęs* ~ ant žemės 20, *isz*
kalinczės ~ iš kalinčės 37, *walstibės* ~ valstybės 17. Rašmuo čia žymi garsą [e]. Tai
mini ir Jonikas (1972, 237).

Pasitaiko veiksmazodžio bendraties (2×), pvz.: *iszlautę* ~ išlauti 'laikyti atkišus,
atlaikyti' 38, *iszgriantę* ~ išgriauti 38. Toje pat pozicijoje, tik žodyno pradžioje, varto-
tas ir rašmuo <é>, pvz.: *sawgoté* ~ saugoti 11.

Dalis žodžių (6×) turi morfologinę būtojo kartinio laiko reikšmę, taip vartojami
visi rasti atvejai, pvz.: *onteię* ~ antėjo 1, *sūstoię* ~ sustojo 7, *nebipasirodę* ~ nebipasi-
rodė 8, *sūwarę* ~ suvarė 8, *zāmin nugarmieję* ~ žemyn nugarmėjo 35. Nemažai jų (12×)
žymi būtojo kartinio laiko dalyvio galūnę, pvz.: *itrakęs* ~ įtrakęs 5, *išsstringęs* ~ išstingęs
16, *ipikęs* ~ įpykęs 20, *pragaiszės* ~ pragaišęs 29, *pasimetęs* ~ pasimetęs 36, tačiau
rasta nemažai rašmenų be diakritikų, vartojamų šiam linksniui žymėti (43×).

Čia reikia prisiminti jau aptartąją vyriškosios giminės dalyvio būtojo kartinio laiko
rašybą su rašmenimis <é>, <è> ir <ê>. Prie jų priskirtinas ir rašmuo su nosine.

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse sudėtinio rašmens <ę> taip pat rasta nemažai (39×). Daugiausiai rasta daiktavardžio galininko (11×), kaip ir *Žodrodyje*, pvz.: *pardoud pîrmgîmîbę* ~ parduoda pirmgimybę 8₁, *apreiszk karonę* ~ apreiškė karonę 31₁. Minėtose antraštėse rasti keli atvejai, kai <ę> žymi galininką (5×), pvz.: *Iszwert îr panesz ię* ~ ištveria ir paneša ją 29₃, *îszgelb. ię* ~ išgelb[ėja] ją 51₄, *ózem Babilonię* ~ užima Babiloniją 55₂, *anou bażnicę* ~ anuoja 'valo' bažnyčią 59₄, *trauk i Iudeię* ~ traukia į Judėją 61₂.

Nemažai rasta *é*-kamienių daiktavardžių kilmininko galūnės (12×) pavyzdžių, *ógņes stolpas* ~ ugnės stulpas 'ugnies stulpas' 24₂, *maręs undînyš* ~ marės 'jūros' vandenys 24₃, *nu ikurîmo pasaulę* ~ nū įkūrimo pasaulės 'nuo įkūrimo pasaulio' 63₁.

Nemažai rasta morfologinės būtojo kartinio laiko atvejų (15×), pvz.: *ikurę pasaulę* ~ įkurė pasaulę 1₁, *sótwierę Adomą* ~ sutvėrė Adomą 1₂, *pawedę żmôgou* ~ pavedė žmogou 'žmogui' 1₃, *pakîlę* ~ pakėlė 42₁. Būtojo kartinio laiko dalyvio reikšmę turi tik vienas žodis, pvz.: *pagriżęs* ~ pagrižęs 9₂. Galūnės fonetika yra susijusi ir su žemaičių, ir su aukštaičių tarme.

Kaip jau pastebėta kituose Daukanto ankstyvojo laikotarpio žodynėliuose, taip ir čia rašmuo <ą> žymi kelias morfologines ypatybes, kurias galima priskirti veiksmažodžiui ir daiktavardžiui. Veiksmažodžio bendratį (1×) iliustruoja *rysztęis* ~ ryžties, <ą> rašomas būtojo laiko veiksmažodžio galūnėje (1×) – *tejp mąn ląjmele lemę* ~ taip man laimelę lėmė, kiek gausiau rasta būtojo kartinio laiko dalyvių (11×), pvz.: *atkri-tęs* ~ atkritęs, *atilsiejęs* ~ atilsėjęs, *sustingęs* ~ sustingęs. Daiktavardžių rasta tik pora paradigmos linksnių, daugiausia vartotų jau aptartuose žodynėliuose. Kilmininko linksnio (11×) pavyzdžiai gausesni, pvz.: *pûrinimas żiamęs* ~ purinimas žemės, *isz skaugęs* ~ iš skaugės, *isz małonęs* ~ iš malonės, *isz antros pusęs* ~ iš antros pusės. Galininkui priskirtini tik keturi pavyzdžiai: *żinę dūdù* ~ žinę duodu, *augintĩ jaunũmenę* ~ auginti jaunuomenę, *uż newalę* ~ už nevalę, *welũ gelqbę* ~ velu gelambę 'gelumbę'. Vienas atvejis rastas šaknyje, pvz.: *spęglelis* ~ spyglelis.

Kaip ir iki šiol aptartais atvejais, LL žodynėlyje rašmuo <ę> vartojamas morfologinėms ypatybėms žymėti. Gausiausiai jis vartojamas kilmininko linksnyje (16×), pvz.: *Abdegte nu saulęs* ~ apdegti nu saulės, *mergelęs wardas* ~ mergelės vardas, *pilęs-wirs* ~ pilės vyras, *Aptiemis (saulęs)* ~ aptėmis 'užtemimas' saulės. Šiek tiek pavyzdžių rasta galininke (4×), pvz.: *Atartĩ (: eżę)* ~ atarti ežę, *Gadintĩ gîminę* ~ gadinti giminę, *douti douklę* ~ duoti duoklę, *douklę doumi* ~ duoklę duomi 'duodu'. Šis rašmuo taip pat vartojamas vardininko galūnei žymėti, pvz.: *ugņes glistelę* ~ ugnės glistelė. Pasitaikė ir veiksmažodžio formų, kaip antai, būtojo kartinio laiko (4×) vartosenos, pvz.: *kożna tarp jũ apsiglqmqę* ~ kožna tarp jų apsiglamžė, *sawo numũ dabq sekę* ~ savo namų

dabą sekė, *anij ieį i debesių* ~ anie įėjo į debesyną, *wilkaj musû szuni sudikoį* ~ vilkai mūsų šunį sudykojo, arba būtojo kartinio laiko dalyvio (7×) pavyzdžiai: *Apdegęs* ~ apdegęs, *medis iszdórbęs* ~ medis išdurbęs, *apmĩręs* ~ apmiręs.

Šiek tiek gausesnis iš MLL rašmenų – <ę> (5×). Jis išsiskiria kitaip nei įprasta rašoma nosine ir nurodo morfologinę kilmininko reikšmę, pvz.: *gaspadorystęs* ~ gospadorystės, *attĩsiejās testamento arba paskũjės walęs* ~ attiesėjas testamento arba paskuojės valės, *dalīs łajwinęs* ~ dalis laivinės, *dalīs eldynęs* ~ dalis eldynės.

4.2.3. Apibendrinimas.

Bendračiai žymėti buvo vartojami rašmenys <ę> ir <é>, būtajam kartiniam laikui – <è>, <é>, <ę> ir <ê>. Čia išsiskiria rašmuo su nosine <ę>, kuris žymėjo net kelis linksnius.

Vieno rašmens reikšmės tarpusavyje nesusiję, nors kai kurie diakritikai gali vienas kitą pakeisti, pvz., <é>, <è>, <ę> vartojami vyriškosios giminės būtojo kartinio laiko dalyvio galūnei žymėti. Rašmuo <ę> galūnėje žymi tam tikrus linksnius su skirtinga fonetika. Leidinyje *Epitome Historiae Sacrae* vartota mažiau rašmenų – tik <è>, <é>, <ę>.

Žodyje šaknies fonetikai žymėti sinonimiškai vartojamos <è> ir <é>. Kamieno ir galūnės morfemos skiriasi garsų kokybe – galūnėje ką tik minėtais rašmenimis žymimas ilgasis garsas [e], o kamiene vartojamais rašmenimis dar ir trumpasis [ĕ]. Svarbu pastebėti, kad šie sudėtiniai rašmenys susiję būtent su ilguoju garsu [e] ir jo to paties pakilimo tarminiais fonetiniais variantais.

4.3. RAŠMUO <i>

4.3.1. Rašmenys be diakritikų.

Rašmenys vartojami aukštaitiškam garsui [i], [ĩ] arba tarminiam [ę] žymėti, pvz.: *Bajoristi* ~ bajoristi ‘bajorystė’. Pagrindiniai linksniai yra bendratis, kartais vienaskaitos vyriškosios giminės galininkas.

4.3.2. Rašmenys su diakritikais.

Ankstyvojoje leksikografijoje sudėtinių rašmenų su pagrindu <i> morfologinė raiška įvairuoja. Aptariamieji rašmenys vartojami negausiai.

31 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų su pagrindu <i> vartoseną galūnėje*

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<i>	acc. sg.	[i]	<i>par koki laiką ~ per kokį laiką 3, ontra atwei ~ antrą atvejį 12</i>	19 (25)	<i>i ~ į 11, kudikeli ~ kūdikėlį 23, išzminti ~ išmintį 40</i>	17
			MLL		LL	
		[i]	<i>skīrti tejsdari ~ skirti teisdari, i medi ~ į medį, padrunginti undini ~ padrunginti vandenį, i dūrni wirstū ~ į durnį virštu</i>	4	<i>Grysti v gristi ~ grįsti, awis i buri wadinti ~ avis į būrį vadinti, musū szuni sudikoį ~ mūsų šunį sudikėjo, galis óz gali ~ galis už galį 2×</i>	5
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
	praep.	[i]	-	-	<i>i kalīniczę istumtas ~ į kalinyčę įstumtas 12₄</i>	1
	praes. 1	[i]	<i>zibūrū ~ žiburiu 19; gidau ~ gydau 35</i>	2	-	-
	instr. sg.	[i]	<i>só sawi¹³⁶ ~ su savi(mi)36; sūtawī ~ su tavi(mi) 39</i>	2	-	-
	nom. sg.	[i]	<i>atweis ~ atvejis 36</i>	1	-	-
<i>	loc. sg.	[i]	-	-	<i>Rqd maiszī kauszq ~ randa maiše kaušą 19</i>	1
<î>	gen. sg.	[i]	<i>îsz užpakalî ~ iš užpakalio 3</i>	17	-	-
	loc. sg.	[i]	<i>siuboute orî ~ siūbuoti ore 4</i>	3	-	-

¹³⁶ Kleinas savo gramatikoje galininko linksnį žymi rašmeniu <i> su šakele, kad galima būtų atskirti iš dalies nuo šauksmininko ir iš dalies nuo moteriškosios giminės vardų galūne <i>, pvz.: *žodi ~ žodį, kuri ~ kurį* (Kleinas 1957, 422). Pagal Daukanto *Parsegėjimą* šis rašmuo turi būti ištariama „kaip būt esąs in“, pvz.: *niukini ~ niukinį* (Daukantas 1995, 422).

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			MLL		LL	
		[ĩ]	<i>klunkiejimas pĩlwĩ</i> ~ kliunkėjimas pilvi 'pilve'	1	-	-
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
	instr. sg.	[ĩ]	<i>kokĩ notĩ</i> ~ kokia notimi 7	15	-	-
	nom. sg.	[ĩ]	<i>ir waise skanĩ</i> <i>walgont</i> ~ ir vaisiai skanūs valgant 38	1	-	-
	dat. sg.	[ĩ]	<i>padiees smertĩ</i> <i>karonę</i> ~ padėjęs smerčiui karonę 32	1	-	-
	praet. 3	[ĩ]	<i>pasiskaidĩ</i> ~ pasiskaidė 3	1	-	-
	prc. praet. act. nom. sg. m.	[ĩ]	<i>arkou sugebontis</i> <i>[būtų] buwĩ</i> ~ ar ką sugebantis būtų buvęs 28	1	-	-
			MLL		LL	
<ĩ>		[i]	<i>prieszautĩ</i> ~ priešauti, <i>stĩprej</i> ~ stipriai, <i>dobĩlinis</i> ~ dobilinis	218	<i>Apawĩmas</i> ~ apavimas, <i>Butĩs</i> ~ būtis, <i>Dasĩgodotĩ</i> ~ dasigodoti	325
<ỹ>		[i]	-	-	<i>Erỹs</i> ~ erys 'erelis'	1
			Iš viso	285		345

Ankstyvojoje leksikografijoje Daukanto vartoti sudėtiniai rašmenys <ĩ>, <î> bei <î>. Pirmasis, žymintis garsą [i], beveik visada vartojamas galininko linksniui (18×) reikšti. *Žodrodyje* jis iš viso vartotas negausiai (25×), daugiausia žymi morfologines formas (Vanagienė 1996), pvz.: *atęiste žodi* ~ attiesti žodį 32, *paleides akmini* išz *swilksniēs* ~ paleidęs akmenį iš svilksnės 25, *ontra atwei* ~ antrą atvejį 12, 36, *pĩli abstoiũ* ~ pilį apstojų 7. Galininko linksnyje vartojama *sawi* ~ save 38, *waino muni* ~ vainoja mane 5, *tawi* ~ tave 40. Šis rašmuo pavartotas sutrumpėjusiam įnagininke (2×), pvz.: *sùtawi* ~ su tavi[mi] 39, *só sawi* ~ su savi[mi] 36. *Epitome Historiae Sacrae*

lietuviškose antraštėse visi atvejai (18×) pavartoti tik galininkui žymėti, pvz.: *i* ~ į 11, *sîdabrîni* ~ sidabrinį 18.

Vienas iš retesnių yra rašmuo <i>, vartotas galininko galūnei žymėti, atitinkami pavyzdžiai iš LL ir MLL: *awis i buri wadintî* ~ avis į būrį vadinti, *musû szuni sudikoie* ~ mūsų šunį sudikojo, *galis óz gali* ~ galis už galį (2×); *skîrtî tejsdari* ~ skirti teisdarį, *i medi* ~ į medį, *padrunginti undini* ~ padrunginti vandenį, *i dûrni wirstû* ~ į durinį virstu.

Nemažai linksnių *Žodrodyje* žymi rašmuo <î>, skirtas žemaitiškam siaurajam neįtemptajam garsui [ɛ] (tai aukštaitiškas [ĩ]) žymėti. Jis vartotas daiktavardžio kilmininko (17×) ir įnagininko (15×) linksniuose, pvz.: *wisokî labo linkû* ~ visokio labo linku 'linkiu' 4, *Europa, pasaulîs dalis* ~ Europa, pasaulės dalis 15, *nutaustû nû iprotî* ~ nutaustu nū įpročio 12, *piktû szirdî* ~ pikta širdi[mi] 19, *su žámî sùliginte* ~ su žeme sulyginti 3, *droustî szirdî* ~ drąsia širdimi 24. Daug negausių, bet kokybiškai įvairių vartosenos atvejų rasta kitose pozicijose: vietininke (3×), pvz.: *mokslî* ~ moksle 29, *kieymî* ~ kieme 35, *siuboute orî* ~ siūbuoti ore 4 (šie atvejai adekvatūs EHS pavyzdžiui *maiszi* ~ maiši 'maiše', šis darbas parašytas kiek vėliau nei *Žodrodys*, taigi galėjo būti ir kitokio rašmens pasirinkimas), vardininke (1×), pvz.: *ir waise skanî walgont* ~ ir vaisiai skanūs valgant 38, naudininke (1×), pvz.: *padiees smertî karonę* ~ padėjęs smerčiui karonę 32. Rasta ir veiksmazodžio būtojo kartinio laiko formų (1×), pvz.: *pasi-skaidî* ~ pasiskaidė 3, bei būtojo kartinio laiko dalyvyje (1×), pvz.: *arkou sugebontis* [būtų] *buwî* ~ ar ką sugebantis būtų buvęs 28. *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse su graviu <i> rastas tik vienas iš jų – vienaskaitos vietininke, pvz.: *Rqd maiszi kauszq* ~ randa maiše kaušą 19.

4.3.3. Apibendrinimas.

Tik rašmenys <i>, <î>, <ì> vartoti morfologinėms ypatybėms žymėti. Jie išryškino skirtingus linksnius, kurių fonetika skyrėsi.

Dauguma šaknyje ir galūnėse vartojamų rašmenų be diakritikų žymi garsą [i] (žemaitiškąjį [ɛ]), ilgąjį [iː] arba [j] ir minkštumo ženklą. Pagrindinis skirtumas tarp jų vartosenos yra tas, kad šaknyje vartojami rašmenys dažniau žymi aukštaitiškąjį [i] / žemaitiškąjį garsą [ɛ], nors jis tam tikrais rašmenimis žymėtas ir galūnėse. Jose šiuo atveju rašmuo <i> vartotas dažniausia galininke, o kituose linksniuose – <î>. Didelio vartosenos skirtumo tarp ankstyvosios leksikografijos žodynėlių nėra, tik rankraščiuose sudėtinių rašmenų vartojama mažiau, čia pastebima jų kaita.

Rastas vienas variantas su akūtu <ý>, greičiausiai pabrėžiantis ilgąjį garsą [iː], pvz.: *žáminýs* ~ žeminis 39. Tik LL rastas pavienis rašmuo <ÿ> (1×), pvz.: *Erÿs* ~ erys.

Pirmasis pavyzdys žymi trumpąjį garsą, rašmuo su cirkumfleksu greičiausia pabrėžia ilgąją kirčiuotą galūnę.

Žodrodyje pasitaikė keletas atvejų, kai aptariamasis rašmuo <i> žymi ilgąjį [i] daiktavardyje, pvz.: *atweis* ~ atvejys 36, to pasitaikė ir LL rankraštiniame žodynėlyje, kur paraleliai yra rašoma <y> ir <i>, pvz.: *Grystī* v *gristī* ~ grįsti (lot. *contabulare, contingere, sternere*).

4.4. RAŠMUO <o>

4.4.1. Rašmenys be diakritikų.

Rašmenys žymi ilgąjį arba trumpąjį garsą, [ō], [o]. Pagrindinis linksnis, kur vartoti šie rašmenys Daukanto žodynėliuose, yra aukštaitiškasis vienaskaitos kilmininkas, tai pat – žemaitiškasis esamasis laikas (trumpoji galūnė), būtasis kartinis laikas.

4.4.2. Rašmenys su diakritikais.

Mažiausiai morfologinių ypatybių žymi rašmenys su pagrindu <o>. Lentelėje pateikiami duomenys iš spausdinto Daukanto žodynėlio (žr. 32 lent.):

32 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų su pagrindu <o> vartoseną galūnėje*

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			Žodrodžio		EHS lietuviškų antraščių	
<ô> ¹³⁷	Galūnė gen. sg.	[o]	<i>paszałpôs</i> ~ pašalpos 20, <i>łaimôs</i> ~ laimos 31	12	<i>Eldijôs strunisîna</i> ~ eldijos strunysina 'statymas' 3, <i>žmônôs</i> ~ žmonos 6	8
			MLL		LL	
			<i>iki gywôs galwos</i> ~ iki gyvos galvos	1	-	-
			Žodrodžio		EHS lietuviškų antraščių	
	adv.	[o]	<i>kanakadôs</i> ~ kanakados 3, <i>Wissodôs</i> ~ visados 36	2	-	-

¹³⁷ ML dažniausiai vartojama galūnėse ar viensikiemenėse formose. Vartojama kaip morfologinis rodiklis (kilmininko ir nekaitomų kalbos dalių) arba žodžio kirčio ženklas (Plačiau žr.: Šinkūnas 2010, 48).

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
<ó>		[o]	<i>Karalós</i> ~ karalius 35, <i>romós</i> ~ romus	7	<i>dó</i> ~ du 53, <i>só</i> ~ su 18, <i>sausó</i> ~ sausu 25	13
<ou>	dat. sing.		<i>apmaudou paszokùs</i> ~ apmauduo pašokus 'apmaudui pašokus' 22	13	<i>žmôgou</i> ~ žmogui 1, <i>Dowidou</i> ~ Dovydui 35, <i>sunou</i> ~ sūnui 44(2×)	26
<ô>	praes. 3		<i>ontrùs jau nebgio</i> ~ antras jau nebegyvu[ja] 38	1	-	-
			MLL		LL	
<ó>			<i>Ajszkós</i> ~ aiškus, <i>Apkunós</i> ~ apkūnus, <i>Bepigó</i> ~ bepigu	349	<i>Aliejós</i> ~ aliejus, <i>dógnós</i> ~ dugnas, <i>Darbós</i> ~ darbas	18
<ò>		[o]	-	-	<i>Atstò</i> ~ atstu, <i>Bendròs</i> ~ bendras, <i>Brilòs</i> ~ brylius	29
<ô>		[o]	-	-	<i>Atimdīnietòs</i> ~ atimdinėtojas	1
			Iš viso	385		82

Daukanto taisyklėse (žr. sk.: 2. Tyrimų apžvalga, § 2.1.6, 2.1.7) pateikta rašmenų <ô> fonetika atsispindi ir jo ankstyvojoje leksikografijoje, tačiau morfologinė vartoseną neaptarta. *Žodrodyje* <ô> (32×) žymi aukštaitiškąjį [o], iš kurių 12 kartų vartota vienaskaitos kilmininke ir prieveiksmio priesagoje, pvz.: *wakarôp* ~ vakarop 41, *Subatôs diina* ~ subatos diena 'šeštadienis' 35, *motinôs brolis* ~ motinos brolis 5, taip yra ir EHS (8×), pvz.: *žmônôs* ~ žmonos 6, *Rebekôs* ~ Rebekos 7. Galūnėse pasitaikė, kai rašmuo <o> *Žodrodyje* nurodo žemaitišką kaitybą. Tai rodo trumpinamos veiksmažodžio III asmens formos, pvz.: *waino*¹³⁸ ~ vainoja 'atkalbinėja, pasisako prieš' 5, arba daiktavardžio galūnė, pvz.: *Jsrganitos* ~ Išganytojas 7. Lietuviškose antraštėse irgi rasta tokių pavyzdžių: *monio* ~ monioja 'apsimeta' 16₁, *raudo* ~ raudoja 36₃, *wižo* ~ vieto(j) 9₁¹³⁹. Beafrikatė tariamosios nuosakos 1-ojo asmens forma *nedristio* ~ nedriščiau 5 irgi atspindi Daukanto gimtosios tarmės ypatybes (plg. *LKA* III žemėl. 103)¹⁴⁰.

¹³⁸ Plg. dar kitą trumpinimo atvejį, pvz.: *nebgio* ~ nebgyvuoja 38.

¹³⁹ Plg. *Salamons meld ir aptôr išminti nu Dîjwo* ~ Saliamonas meldžia ir apturi išmintį nu Dievo 40₂, *Karalaus dóktie išgelb kudikeli nu smertî* ~ karaliaus duktė išgelbėja kūdikėlį nu smerčio 'mirties' 23₄ (Gudalienė 2010a).

¹⁴⁰ Be to, ta pačia kringiškių tarme parašytame 1759 metų *Ziwate* (Girdenis 1997) randame analogiškų formų su -čio: *numyrčio* ~ numirčiau 155₂₇tt.

Išlaikytas o kamieno aukštaitišką¹⁴¹ daiktavardžių vienaskaitos kilmininkas (32×), pvz.: *nu jauno* ~ nu jauno 3, *dakto* ~ daikto 9, *weido* ~ veido 17, *nu valondos iki valondôs* ~ nu valandos iki valandos 19, *žirgo* ~ žirgo 30; taip pat ir antraštėse¹⁴²: *Dowido* ~ Dovydo 38₂, *sawo tiewo*¹⁴³ ~ savo tėvo 21₂, *wijnos motinos* ~ vienos motinos 56₄, būtojo kartinio laiko galūnė (15×): pvz.: *nutiko* ~ nutiko 1, *wiko* ~ vyko 7, *paskido* ~ paskido 13, *paliko* ~ paliko ‘pasiliko’ 29, lietuviškose antraštėse (9×): *pasako* ~ pasako 20₃.

4.4.3. Apibendrinimas.

Pagal poziciją daugiausiai atvejų rasta *Žodrodžio* galūnėje (7×), pvz.: *bocziós* ~ bočius 36 (plg. *boczius* ~ bočius 6), *laimós linkiete* ~ laimos linkėti ‘laimės linkėti’ 31, *tilós* ~ tylus 39 (plg. *tilūs* ~ tylus 30), tačiau analogiškose pozicijose jie yra rašomi su <ù> (plg. Subačius 1990, 24) ar net <û>, pvz.: *dongùs* ~ dangus 17, *skaitlùs* ~ skaitlius 27, *skolù* ~ skolu ‘esu skolingas’ 11, *tilùs* ~ tylus 30, *taikùs* 1; *onsipuľû* ~ ansipuolu 31, *atstû* ~ atstu 1, *grazinû* ~ gražinu ‘puošiu’ 15, *užgenû* ~ užginu ‘uždraudžiu’ 32 ir kt.

MLL šio rašmens rasta (349×), beveik visuomet jis žymi siaurąjį garsą [o], bk atliepantį [u], pvz.: *Ajszkós* ~ aiškus, *Apkunós* ~ apkūnus, *Bepigó* ~ bepigu.

Pagal pasiskirstymą puslapiams, rašmuo <ó> rastas jau antroje žodynėlio dalyje, nors pavieniai atvejai rasti ir darbo pradžioje, pvz.: adv. *touintimpós* ~ tuointimpos ‘ištisai, nuolat’ 10, *Eliiosziós* ~ Elijošius ‘Elijas’ 19, *karalós* ~ karalius 35, *bocziós* ~ bočius 36; *só sawt* ~ su savi[mi] 36, *tilós* ~ tylus 39, *romós* ~ rumus 40.

Dalis pavyzdžių MLL žymi siaurąjį neįtemptąjį garsą [o], bk atliepantį [ã], pvz.: *Garsós* ~ garsas, *balsós apkimo* ~ balsas apkimo, *Aszmós* ~ ašmas ‘aštuntas’.

Rašmuo su akūtu <ó> (29×) LL buvo nelabai gausiai vartotas, jis pasirinktas fonetinėms ypatybėms žymėti. Dalis šio rašmens atvejų rasta galūnėje (18×), pvz.: *dógnós* ~ dugnas (bet rašoma ir *Dugnòs*, *jauns žmogòs* ~ jaunas žmogus, *Atwangòs* ~ atvangus, *Bandòs* ~ bandus). Tokiu būdu galima spręsti, kad šiuos rašmenis Daukantas taiko tam pačiam garsui žymėti.

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse rašmenų <ò> rasta nedaug (5×), pvz.: *sò swilksnî* ~ su svilksni(mi) 34.

¹⁴¹ Plg. Vanagienė 1979, 735.

¹⁴² *Pasaulęs twanaj nuiôs (corr.) ikurîmo m. 1656* ~ pasaulės ‘pasaulio’ tvanai nu ‘nuo’ jos įkūrimo 3₅ (Gudeliene 2010a, 154).

¹⁴³ Plg. *Jusóps gailen Karalou sawq tiewq* ~ Juozapas gailina ‘stengiasi sukelti gailėstį’ karaliui savo tėvą 21₃ (Gudeliene 2010a, 148).

Gausiausias aptariamiosios grupelės rašmuo *Žodrodyje* yra <ô> (32×), žymintis aukštaitiškąjį [oː]. Kiti rašybos pavyzdžiai yra tik pavieniai. Rašmens su stogelinio circumfleksu <ô> galūnėje praktiškai nėra, pavyzdys iš MLL: *iki gywôs galwos* ~ *iki gyvos galvos*.

Rankraštiniuose žodynuose rašmenų vartoseną labai panaši. Juos sieja <ô>, <ò>, <ó>, tik MLL rastas rašmuo <ō>, tik LL – <ö>. Pora MLL rašmenų <ô> ir <ō> sutampa su *Žodrodyje* vartotais, kiti du – su *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse (turimi omenyje lietuviški pavyzdžiai). Jų vartoseną negausi, kiekvienas rašmuo žymi tik po vieną fonetinę ypatybę, dalis ir taip negausių atvejų rasta dvigarsiuose.

4.5. RAŠMUO <u>

4.5.1. Rašmenys be diakritikų.

Fonetiškai šie rašmenys žymi ilgąjį arba trumpąjį garsą [u] ar [ũ], jie žymėjo vyriškosios giminės vienaskaitos galininko galūnę ar esamojo laiko I-ojo asmens galūnę.

4.5.2. Rašmenys su diakritikais.

Viena negausiausių yra rašmens <u> vartoseną galūnėje (žr. 33 lent.), rasti tik trys sudėtinių rašmenų atvejai.

33 lentelė. *Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų su pagrindu <u> vartoseną galūnėje*

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
	Galūnė					
<ú> ¹⁴⁴	part. praes. act. nom. sg. m.	[ɔ]	<i>nežinús</i> ~ nežinąs 26, <i>essús</i> ~ esąs 31	2	–	–
<ú>		[ũ]	<i>súsitinkù</i> ~ susitinku 9, <i>gailú</i> ~ gailu 30	16	–	–

¹⁴⁴ ML žymi žodžio kirtį (Šinkūnas 2010, 118).

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
			MLL		LL	
		[ũ]	<i>medinczús ~ medinčius, bīrbinú ~ birbinu</i>	2	-	-
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<û> ¹⁴⁵	gen. pl.	[u]	<i>kĕykkartû ~ kiek kartų 33, maudû ~ maudų 'meldų' 36, lig debesû ~ lig debesų 30</i>	19	<i>Twanû ~ tvanų 4₁</i>	18
<û>	praes. 1	[ũ]	<i>kerpû ~ kerpu 9, nutraukû ~ nutraukiu 12, parkasû ~ perkasu 40</i>	3	-	-
	adv., praep.	[ũ]	<i>atstû ~ atstu 1, sû ~ su 11, nû iprotî ~ nū įpočio 12</i>	3	-	-
			MLL		LL	
	gen. pl.	[u]	<i>kéturiû mienesû ~ keturių mėnesių, ĭsztarimas žòdiû ~ ištarimas žodžių, sù nedidiû skajtlû ~ su nedidžiu skaitliu</i>	43	<i>abejet's arklû ~ abejetas aklių, Amžinû amžinaj ~ amžinų amžinai, girnû akmû ~ girnų akmuo</i>	31
	instr. sg.	[ũ]	<i>sù nedidiû skajtlû ~ su nedidžiu skaitliu</i>	1	-	-
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<ù> ¹⁴⁶		[ũ]	<i>jaugû ~ jaugu 25, nulaužûs galuq ~ nulaužus galvą 17, brùsdû ~ brūzdu 29</i>	304	<i>nepaklusnùm's ~ nepaklusnumas 32₂</i>	1

¹⁴⁵ ML vartojama kilmininko galūnėse. Jose žymima morfologinė forma, bet ne žodžio kirtis (Šinkūnas 2010, 49).

¹⁴⁶ ML tai būna cirkumfleksinės <û> variantas, vartojamas gen. pl. (Šinkūnas 2010, 45).

Rašmuo	Pozicija	Garsas	Pavyzdžiai	Dažnumas	Pavyzdžiai	Dažnumas
<ù>	part. praes. act. nom. sg. m.	[ɔ]	<i>grìžtùs</i> ~ grįžtas 34, <i>rūkstùs</i> ~ rūkstas 18	2	-	-
	nom.sg.	[ɔ]	<i>gasùs</i> ~ gasas 17, <i>džiaugsmùs</i> ~ džiaugsmas 'džiaugsmas' 18	2	-	-
<ù>	gen. pl.	[u]	<i>acziù</i> ~ ačiū 18 <i>žodiù</i> ~ žodžių 41	2	<i>atweiù atweies</i> ~ atvejų atvejais 35 ₃ , <i>tarp pagonù</i> ~ tarp pagonių 42 ₄	3
			MLL		LL	
		[ũ]	-	-	<i>Aliejùs</i> ~ aliejus, <i>Alùs</i> ~ alus, <i>Amžiùs</i> ~ amžius, <i>Asociùs</i> ~ ąsočius, <i>Arszùs</i> ~ aršus, <i>Aiszkùs</i> ~ aiškus, <i>Dalù</i> ~ delu, <i>Abùdù</i> ~ abudu, <i>Acziù</i> ~ ačiū	26
			<i>Žodrodžio</i>		<i>EHS</i> lietuviškų antraščių	
<ù>		[ũ]	<i>geidù</i> ~ geidu 'geidžiu' 31	1	-	-
			Iš viso	400		79

Rašmuo <ù> dėsningai vartojamas tiek *Žodrodžio*, tiek lietuviškų antraščių daugiskaitos kilmininke (atitinkamai 45 ir 18 atvejų), pvz.: *kîeykkartù* ~ kiek kartų 33, *maudù* ~ maudų 'meldų' 36, *Twanù* ~ tvanų 4₁. Pavyzdžiui, MLL rasti 44 atvejai, pvz.: *potñnicziù arba karczemù mokėsnis* ~ potinyčių arba karčemų mokesnis, *įsztarimas žòdiù* ~ ištartimas žodžių, *drobe trijų nytiù* ~ drobė trijų nyčių. Panašiai šis rašmuo vartojamas ir LL (31×), pvz.: *weita akmenù* ~ vieta akmenų, *musù dieneles* ~ mūsų dieneelės, *akiù pasiklausk* ~ akių pasiklausk, *Atszipimas (dantù)* ~ atšipimas (dantų).

Rašmuo <ù> (2×) žymėjo esamojo laiko veikiamojo dalyvio galūnę, vartotas tik *Žodrodyje*, pvz.: *nežinùs* ~ nežinąs 26, *essùs* ~ esąs 3, jis žymi tą pačią fonetiką [ɔ],

kaip ir rašmuo su graviu <ù> toje pat pozicijoje. Be įprastos vartosenos MLL rastas pavienis vienaskaitos įnagininko atvejis, pvz.: *sù nedidiù skajtlù* ~ su nedidžiu skaitliu, kur tas pats linksnis rašomas skirtingai.

Rankraštiniuose žodynėliuose sudėtinių rašmenų, palyginus su *Žodrodžiu*, vartojama mažiau, tačiau atsiranda naujas rašmuo <û>, skirtas žemaitiškam dvibalsiui [ɔu] žymėti, pvz.: *girnû akmû* ~ girnų akmuo. Pirmajame ankstyvosios leksikografijos žodynėlyje vartotas sudėtinis rašmuo <ou>. Rašmuo <û> *Abecioleje* nėra pateikiamas. Tai vienas iš negausiausių sudėtinių rašmenų. Abu rankraštinius žodynėlius sieja <û> ir <ù>.

4.5.3. Apibendrinimas.

Vienas gausiausių – rašmuo su graviu <ù> (apie 400×). Daugiausia jis žymi (303×) jau garsą [ɔ], pvz.: *onsipulù* ~ an(t)sipuolu 31, *atwertù* ~ atvertu ‘atverčiu’ 5, *dumoiù* ~ dūmoju 8, *gondùs* ~ gandus 13, 39 (plg.: *gondus* ~ gandus 39), *dongùs* ~ dangus 17 (plg.: *dongus* ~ dangus 8), *Danielùs ward’s* ~ Danielius, vardas 11, *sùdidiù prakaitù*, *arba wargù* ~ su didžiu prakaitu arba vargu 23, *brùkte* ~ brukti 2, *brùsdù* ~ bruzdu 29, *aukùras* ~ aukuras 4, nors rašyta ir *aukuras* ~ aukuras 5, *asz kaltù busiù* ~ aš kalto būsiu 34, *dwejemis metams sukakùs* ~ dvejiems metams sukakus 41, *swietou apkirieius belaukont*, *terawos* ~ svietuo ‘svietui’ apkyrėjus belaukiant, teiravos 12.

Rašmuo <ù> taip pat yra vartojamas abiejuose rankraštiniuose žodynėliuose. Jis žymi žemaitiškąjį [ɔ], kaip ir LL žodynėlyje, tik čia jų yra vartojama gausiau (26×), pvz.: *sù manimi* ~ su manimi, *Majtinù* ~ maitinu, *Dalù* ~ dalu, *Abùdù* ~ abudu, *abbùdù* ~ abudu, *Acziù* ~ ačiū, *Akymojù* ~ akymojų.

Vienas iš rašmenų <ú> taip pat vartojamas žemaitiškam garsui [ɔ] žymėti (19×). Jis rastas *Žodrodyje* bei MLL žodyne (8×), pvz.: *wiburù* ~ vyburu 41 (plg. *wibùrù* ~ vyburu 29); *medinczùs* ~ medinčius, *bìrbínù* ~ birbinu. Vartosenos atžvilgiu šis rašmuo nėra gausus, rasta pora būtojo kartinio laiko dalyvių, pvz.: *nežinùs* ~ nežinąs 26, *essùs* ~ esąs 31. Sudėtinis rašmuo <û> taip pat vartojamas šiam garsui žymėti, pvz.: *atstù* ~ atstu 1, *sù* ~ su 11. Greičiausiai spaustuvėje atsirado rašmuo <ù> (1×), žymintis garsą [ɔ] – jis galbūt blogai atsispaudė, pvz.: *geidù* ~ geidu ‘geidžiu’ 31.

4.6. KITI RAŠYBOS PRINCIPAI (ISTORINIS IR MORFOLOGINIS)

4.6.1. Vartosenos tendencijos.

Dalis <ą> rašmenų pavyzdžių (28×) vartota MLL žodžių šaknyje, jie žymi *istorinę/kilminę* rašybą, tai pateikta ir Daukanto taisyklėje (žr. įvadą), pvz.: *qžūlas* ~ *ąžuolynas*, *qžūlynas* ~ *ąžuolynas*, *žqsele* ~ *žąselė* (plg.: *žusele* ~ *žąselė*), *žqšīnas* ~ *žąsinas*.

Morfologinė rašyba nėra gausi, *Žodrodyje* taip rašomas priešdėlis *ab-*, išlaikant garšą [b], nesuduslėjusį prieš pučiamąjį priebalsį, pvz.: *nu abstoiemo* ~ nu apstojimo 37, *absijemimq*, *atlikte* ~ apsiėmimą atlikti 31, *abstabau* ~ apstabau ‘sulaikau’ 8¹⁴⁷.

Mažoji rašmens <s> (1×) forma rašoma prieš skardųjį priebalsį, pvz.: *lasda* ~ lazda 6, LL vietoj aukštaičių garso [z] rašoma morfologiškai, pvz.: *Bebarsdis* ~ bebarzdis, *Besdas* ~ bezdas ‘diemedis’.

Priešdėlio *ap-* suskardėjimas rašyboje neatsispindi, jis rašomas morfologiškai, pvz.: *apdarau* ~ apdarau 20, *apdowinoiū* ~ apdovinoju ‘apdovanoju’ 34, *apgaunū* ~ apgaunu 16.

Remdamasis Mažosios Lietuvos tradicija, Daukantas vartojo kelių rašmenų *geminatas*¹⁴⁸. Gausiausia yra <ss> (30×), pvz.: *Assyrīje*¹⁴⁹ ~ Asirija 5, 26, *Asswerus*¹⁵⁰ *ward’s*, *mažāussis* ~ mažiausis ‘mažiausias’ 25, *mon essont* ~ man esant 31, *wissoks* ~ visoks 27. Pastebėta tendencija šią geminatą vartoti prieš užpakalinės eilės balsius (24×), kiti atvejai rasti žodžio pabaigoje (1×), prieš priebalsį (1×), prieš priešakinės eilės balsius rasta 4×. Dešimties atvejų nesiekia keletas toliau išvardintų rašmenų. Dviguba <pp> (5×) rasta tik žodyje *uppis* ~ upis ‘upė’ 17_{2x}, 22 ir jo fonetiniame variante *uppes* ~ upis ‘upė’ 26, 39. Ši geminata vartojama prieš priešakinės eilės balsius. Tik šiek tiek prieš užpakalinės eilės balsius rasta dvigubos <nn> (2×), pvz.: *innai* ~ ynai ‘kaip tik; lygiai’¹⁵¹ 34 (plg. *inai* ~ ynai ‘tikrai’¹⁵² 35, *inai* ~ ynai ‘sveikai; tikrai’¹⁵³ 35), *man-na*¹⁵⁴ ~ mana 24. Tiek pat rasta ir <tt> (2×), pvz.: *pattraukū* ~ patraukiu 5, *kittū walgiū* ~ kitų valgių 32. Toks pat retas dvigubas <rr> (1×) prieš priešakinės eilės

¹⁴⁷ Viena iš galimų tokio priebalsio rašymo priežasčių – lotyniškoji priebalsio forma *ab-*.

¹⁴⁸ XVIII amžiuje po trumpojo balsio buvo gana reguliariai dvejinami *b, d, g, p, t, k, l, m, n, r, s*. LDK raštams priebalsinių rašmenų dvejinimas nebuvo būdingas. Čia retkarčiais būdavo sudvejinamas *s*, o nelietuviškos kilmės žodžiuose dar *m, n, j* (Palionis 1996, 48).

¹⁴⁹ Daukantas (1838, 5) paliko originaliąją rašybą, pvz.: *Assyria, ae. f., Assyrius, a, um*.

¹⁵⁰ Daukantas (1838, 5) paliko originaliąją rašybą, pvz.: *Assuerus, i. m*.

¹⁵¹ Lot. *reipsa* (Kuzavinis 2007).

¹⁵² Lot. *revera* (Kuzavinis 2007).

¹⁵³ Lot. *sane* (Kuzavinis 2007).

¹⁵⁴ Daukantas (1838, 24) paliko originaliąją rašybą, pvz.: *Manna, nel*.

balsius, pvz.: *girre* ~ girė 'giria, miškas' 36 ir <ll> (1×), pvz.: *kellî* ~ keli 'keletas, keleri' 3.

Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse dvigubai rašomi tik keli priebalsiai <ss> (4×), pvz.: *Brolė Jusopo pasako tielow*, *Jusopą essant giwq* ~ broliai Juozapo pasako tėvui Juozapą esant gyvą (20₃), iš jų 2× – prieš užpakalinės eilės balsius, 1 – prieš priešakinės, vienas – gale, prieš priešakinės eilės balsį rašoma <rr> (1×): *Dijw's maiten gîrrie tautq sawq* ~ Dievas maitina girioje tautą savo (25₃), prieš užpakalinės eilės balsį – <tt> (1×), pvz.: *Tiewós iô attqk* ~ tėvas jo atanka (48₁). Dalis geminatų rašoma laikantis originaliosios tikrinių vardų ar skolinių formos, bet tokių žodžių tėra vos keturi.

4.6.2. Apibendrinimas.

Priebalsiniai rašmenys Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje buvo rašomi dvejopai, laikantis tradicijos. Morfologiškai rašyti priešdėlių ir šaknies sandūroje esantys priebalsiai. Priebalsių rašyboje laikytasi Mažosios Lietuvos ir lenkų rašybos tradicijos.

Morfologinė rašyba realizuota jau minėtuojų priešdėlių rašymu.

4.7. SKYRIAUS IŠVADOS

Diferencinis rašybos principas reiškiamas balsiniais rašmenimis be diakritikų ir su jais. Rašmenys be diakritikų žymi ir aukštaitišką, ir žemaitišką fonetiką. Rašmenys su diakritikais išsiskiria tuo, kad vienu rašmeniu yra žymimas daugiau nei vienas linksnis. Pabrėžtina tai, kad skirtingi rašmenys žymi tas pačias galūnes, bet nežymi tos pačios fonetikos, pvz.: vienaskaitos galininkas ar daugiskaitos kilmininkas. Diferencinis rašybos principas kai kuriais atvejais ryškiau padėjo išskirti aukštaitiškąją ir žemaitiškąją fonetiką – tam padėjo galūnės pozicija.

Daukantas, vartodamas rašmenis su diakritikais, rėmėsi Mažosios Lietuvos ir kitų autorių tradicija, tai rodo sutampantys vienaskaitos kilmininko, galininko, bei daugiskaitos kilmininko linksniai.

5. IŠVADOS

1. Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje vyrauja fonetinis ir diferencinis, rečiau morfologinis, istorinis rašybos principai. Sudėtiniai ir paprastieji balsiniai rašmenys rašyti laikantis fonetinio, istorinio ir diferencinio rašybos principo. Dvibalsiniai rašmenys rašyti pagal fonetinį, o priebalsiniai – pagal fonetinį ir morfologinį rašybos principus. Daugiausia Daukanto rašta fonetiškai.

2. Ankstyvosios Daukanto leksikografijos rašmenų inventorių diakritikais, geminatų vartoseną siejasi su Mažosios Lietuvos tradicija – jis rėmėsi Danieliaus Kleino darbais, Didžiosios Lietuvos rašybos atgarsiai Daukanto rašyboje atėjo iš Mikalojaus Daukšos, Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Jurgio Platerio, Kiprijono Nezabitauskio-Zabičio. Palyginus su naujausiais ML tyrimais nustatyta, kad Daukanto sudėtinių rašmenų vartoseną galūnėse sutampa su ML. Rašybos ypatybės nebuvo perimtos nuosekliai. Šiame kontekste Daukantas išryškėja kaip reformatorius: kiekviename žodyne įsivedė naujų rašmenų ir suteikė jiems naujų reikšmių. Tik *Žodrodyje* rasta <ë>, <i>, MLL – <ę>, <ė>, <ę> + (<ẽ>, <ĩ>, <ũ>), LL – <ỹ>, <ũ> + (<ẽ>, <ĩ>, <ũ>). Nuo žemaičių raštijos Daukantas išsiskiria būtent diakritikų gausa.

3. Fonetiniu rašybos principu žymėti:

1) diakritiniai ženklai, kurie, skirtingai nei Mažosios Lietuvos diakritikai, kirčio nežymi. Dauguma sudėtinių ankstyvosios leksikografijos rašmenų vartojami pirmiausiai aukštaitiškai fonetikai žymėti, tai <à, ā, ą, ê, ē, ì, î, í, ĭ, ĭ, ĭ, î, ô, ō, ǫ, û, ü, ū, ū, ū> (20). Ir žemaitišką, ir aukštaitišką fonetiką žymi rašmenys <é, è, ě, ò, ó, ú, ù>. Išskirtinai žemaitišką fonetiką žymi <á>, <ǎ>, <ǎ>, <ǎ>, <ǎ>, <é>, <è>, <ẽ>, <ě>, <ę>, <ó>, <ò>, <ú>, <ù>. Kiekybiškai vyrauja aukštaitišką fonetiką žymintys rašmenys.

2) dalis sudėtinių rašmenų vartojami viena reikšme, dalis žymi dvi ir daugiau, tai rašmenys <á, ā, é, è, ì, î, ò, ó, ù, ú>. Nors ir nedėsningai, tam tikru rašmeniu žymimam garsui įtakos pirmiausia turi ir akūto arba gravio ženklas, gana dažnai rašmuo žymi žemaitišku (tiek atitrauktiniu, tiek nukeltiniu) kirčiu kirčiuotą garsą. Daugiausia tokių atvejų pasitaikė spausdintame žodynėlyje. Nustatyta, kad ypač *Žodrodyje* jie vartojami dar keliomis naujomis reikšmėmis.

4. Dvibalsiniai rašmenys labiau žemaitiški, tai atspindi ir rašyboje. Žemaitiškai rašomi dvibalsiai [ie], [uo], [ai], [ei]; aukštaitiškai [oi], [ui]. Pagal dvibalsinius rašmenis (tiek dvibalsius, tiek mišriuosius dvigarsius) atpažinti tarmę galima labiau nei iš sudėtinių rašmenų.

5. Suvienbalsinti dvibalsiai [ai], [ei] lėmė gausius rašybos variantus. *Žodrodyje* dvibalsiai [ai], [ei] rašomi rašmenimis <ai>, <ay>, <aj>, <ei>, <ey>, <éy>, <iey> ir <éi>, suvienbalsintas dvibalsis [ai] rašytas <a>, <ą>, <e>, <è>, <e'>, <ē>, taip pat <aa> ir <ee>.

Dvibalsių [ai], [ei] vienbalsinimas ir ypač jų žymėjimas dvigubais rašmenimis <aa>, <ee> (gausiausiai jų rasta pirmoje dešimtyje *Žodrodžio* puslapių, nors yra ir tolesniuose) rodo, kad *Žodrodys* pradėtas rašyti bebaigiant *Prasmą*. Leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškos antraštės išverstos vėliau, kai labiau įsigalėjo aukštaitiškų dvibalsių [ai], [ei] rašyba. Didelės įtakos taip pat turėjo žodžio vieta *Žodrodyje*.

6. Tolesnio skiemens vokalizmas – pagrindinė dvibalsio [ie] rašymo dviem dvibalsiniais rašmenimis <ei> ir <ij> priežastis. Esant <ei> tipo rašmeniui, iškart po jo einančiame skiemenyje yra [a]; šis rašmuo vartojamas ir žodžio gale. Esant <ei> tipo rašmeniui, iškart po jo einančiame skiemenyje yra [a]; šis rašmuo vartojamas ir žodžio gale. <Ij> tipo rašmuo ir jo variantai dažniausiai vartojami, kai tolesniame skiemenyje yra garsai [u], taip pat [uo], [i], [i'], [ie]. Daukanto gimtieji Lenkimai yra visiškai netoli šiaurės žemaičių kringiškių ribos su šiaurės žemaičiais telšiskiais, todėl galimas ir kai kurių tarminių ypatybių maišymasis.

1837 metais išspausdintoje *Prasmoje* <ei> tipo dvibalsinių rašmenų vartoseną gerokai įvairesnė ir dažnesnė nei po metų išleistame *Žodrodyje*, o po 1838 metų šio tipo rašmuo apskritai beveik išnyksta iš Daukanto žodynų. Taigi *Žodrodį* galima laikyti tarpiniu Daukanto rašybos darbu tarp ankstyvosios ir vėlyvosios leksikografijos, kuriame vartojami ir <ei>, ir <ij> tipo rašmenys. Leidinio *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškas antraštes Daukantas vertė šiek tiek vėliau, kai šiaurės žemaičių [ei] jau buvo nutaręs žymėti daugiausia sudėtinio rašmens <ij> tipo ženklais.

7. Nuo dvibalsinio rašmens <ou> rankraštiniuose žodynuose jau pereinama prie rašmens <ũ>, jis vartojama beveik po lygiai su <ou>. Pagal šį rašmenį būtent nuo 1846-ųjų galima spėti Daukantą grįžus prie šio rašmens ir pradėjus rašyti abu rankraštinius žodynus.

8. Dvibalsis [au] ir jo rašybos variantai pateikia negausios prozodijos atvejus Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje. Tai rašmenys <áu>, <aù>, <aw>, <äu>, <aũ>, ypač su pabrėžtu antruoju dvibalsio sandu, ir niekur nepaminėta minimalioji pora su skirtingais rašmenų <Āu> ir <Āu> diakritikais ir reikšme, pvz.: *Āusztī* ~ aušti 'nušvisti' ir *Āuszi* ~ aušti 'vesti' (iš LL žodyno).

9. Mišriųjų dvigarsių [am], [an] rašyba <om>, <on>, <ón>, <um>, <ùm>, <un>, <ùn> ankstyvojoje Daukanto leksikografijoje padeda nusakyti vieną iš pagrindinių kringiškių ir telšiškių tarmių skirtumų. Kiti dvigarsiai rašomi aukštaitiškai.

10. Fonetinė priebalsių rašyba specifiniais diakritiniais ženklais – varnelėmis, taškais – atspindi fonetinius reiškinius – asimiliaciją, kontrakciją. Dalis rašybos susijusi tik su žemaitiška fonetika (pvz. *svelnus*).

11. Diferenciniu rašybos principu vartoti rašmenys <à, ą, é, è, ê, ė, ú, ù, û, i, î> žymi du ir daugiau linksnių. Iš jų išsiskiria keli rašmenys, žymintys būtojo kartinio laiko dalyvį: tai rašmenys <è, é, ê, ė>. Tik galūnėje rasti rašmenys: <ā>, <ě>, <ê>, <ę>, <ę>. Tradiciniai senųjų raštų galūnių rašmenys taip vartojami ir Daukanto anks-tyvojoje leksikografijoje – tai vienaskaitos kilmininko, galininko, daugiskaitos kilmi-ninko linksniai.

12. Morfologiškai rašyti priešdėlių ir šaknies sandūroje esantys priebalsiai.

13. Apibendrinant sudėtinių rašmenų vartoseną ankstyvojoje leksikografijoje galima patvirtinti, kad ji nuo 1838-ųjų iki 1846-ųjų Daukanto žodynuose paprastėjo – mažėjo rašmenų su diakritikais, ji tapo universalesnė. Viena iš priežasčių galėjo būti pats žodynų parengimo pobūdis, nes *Žodyrodys* buvo spausdintas, kiti du – LL ir MLL – rankraštiniai.

Priešingai nei balsiniai, priebalsiniai rašmenys ankstyvojoje leksikografijoje nekito.

14. Datavimas buvo tikslintas dviem etapais. Pirmiausia nustatyta, kad tik *Abeciole*-je (1842) kaip Daukanto darbų naujiena atsirandantis rašmuo su cirkumfleksu <î> leidžia patikslinti lenkų-lietuvių rankraštinio žodyno (vad. MLL, SD 13) galimą pradinę parašymo datą 1842-uosius metus, atmetant iki tol spėtas datas.

Rašmuo <û> spausdintuose Daukanto darbuose pastebimas būtent nuo 1846-ųjų, kai buvo išspausdintos *Pasakas Phedro* (rankraštis parašytas 1824-aisiais, ten šis rašmuo vartotas, tik iki 1846-ųjų Daukanto darbuose jo nerasta; šis darbas iki išleidimo daug taisytas). Taigi galima daryti prielaidą, kad būtent nuo 1846-ųjų galima spėti Daukan-tą grįžus prie šio rašmens ir pradėjus rašyti abu rankraštinius žodynus.

15. Daukanto ankstyvosios leksikografijos rašyba raštijos istorijos kontekste atrodo galutinai nesusiformavusi, daugiavariantė. Rašmenų su diakritikais gausa, geminatomis, pavieniais prozodijos atvejais jis artimesnis Mažosios Lietuvos tradicijai. Rašybos-tari-mo taisyklės, pateiktos jo vadovėliuose *Prasmą lotinų kalbės* (1837) ir *Abeciela lietuvių-kalnienų ir žiamajtių kalbos* (1842), išryškina sąsajas su jo leksikografiniais (bei kitais) darbais ir Daukantą liudija buvus kalbos ugdytoju, normintoju.

6. ŠALTINIAI

- Aleknavičienė Ona, Schiller Christiane, Zinkevičius, Vytautas 2008: *Jokūbas Perkūnas, Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift, 1706*. [Santrumpas parengė Ona Aleknavičienė]. Interneto prieiga: <http://www.lki.lt/seniejirastai/Downloads/Indeksai/PB.html>.
- AltI – *Archivum Lithuanicum Indices*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005.
- Biržiška Vaclovas 1965: *Aleksandrynas* 3. Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas.
- Bka – *Baltu valodu atlants = Baltų kalbų atlasas = Atlas of the Baltic languages: prospects* [sastādītājas un ievada autores Anna Stafecka, Danguolė Mikulėnienė]. Latvijas Universitāte, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- [Daukantas Simonas] 1824: *Pasakas Paedraus*. VUB, sign. E 73 / Rš. 34.
- Daukantas – Mylė K. W. *Prasmų lotinų kalbos*. Petropilis: K. Hintzės spaustuvė, 1837.
- [Daukantas Simonas] 1838: [Antraščių vertimas] C[harles] F[rançois] L'homond. *Epitome Historiae Sacrae*. Petropilie, LMAVB RS. L–19/146.
- [Daukantas Simonas] 1838: *Zodrodys toie kningelieie essontiu žodiū*. Charles François L'Homond, *Epitome Historiae Sacrae*. Petropilie, 1–42 (atskira puslapių numeracija knygos pabaigoje), LMAVB RS. L–19/146.
- Daukantas Simonas 1842: *Abecielą lietuvių-kalnienų ir žiamajtių kalbos*. Petropilis: K. Krajaus spaustuvė.
- Daukantas Simonas 1845: *Budą senowęs-lėtuwių kalnienų ir žamajtių / iszraszzę pagal senowęs rasztū Jokyb's Łaukys* [Simonas Daukantas]. Petropilie: spaudinie pas C. Hintze.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 24–25, 1994.
- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [elektroninis išteklius] = *Modern Lithuanian dictionary*. [Vyr. redaktorius Stasys Keinys ... et al.]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002. Interneto prieiga: <http://dz.lki.lt/search/>.
- ELL – *Encyclopedia of language & linguistics* (editor-in-chief Keith Brown, 2nd edition). Amsterdam; London: Elsevier. Vol. 3, Con-Dt, 2006.
- ELL – *Encyclopedia of language & linguistics* (editor-in-chief Keith Brown, 2nd edition). Amsterdam; London: Elsevier. Vol. 5, Gen-Int, 2006.
- ELL – *Encyclopedia of language & linguistics* (editor-in-chief Keith Brown, 2nd edition). Amsterdam; London: Elsevier. Vol. 8, Mel-N, 2006.
- ELL – *Encyclopedia of language & linguistics* (editor-in-chief Keith Brown, 2nd edition). Amsterdam; London: Elsevier. Vol. 9, O-Pou, 2006.

- <http://filologu.com/ushakova/page/poliftong.59525/http://www.thefreedictionary.com/phonography>
- <http://tapemark.narod.ru/les/118a.html>
- Hus Jan 1406, 1857: *Ortographia Bohemica*. Vindobonae: Typis Leopoldi Sommer.
- Interneto prieiga: http://books.google.lt/books?id=oO49AAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=lt&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Kalėda Barbara, Kalėda Algis 2007: *Lietuvių-lenkų, lenkų-lietuvių kalbų žodynas = Słownik litewsko-polski, polsko-litewski*. Warszawa: Exlibris – Galeria Polskiej Książki.
- Kleinas Danielius 1653: *Grammatica Lithvanica*. Interneto prieiga: <http://gluosnis.vu.lt/biblio/dperziura.pradzia?nr=36>
- KTŽ – *Kretingos tarmės žodynas*. Sudarė D. Mikulėnienė, D. Vaišnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.
- Kuršaitis Frydrichas 1876 – *Grammatik der littauischen Sprache* von Dr. Friedrich K u r s c h a t, Professor zu Königsberg i. P r. Mit einer Karte des littauischen Sprachgebiets und eine Abhandlung über littauische Volkspoesie nebst Musikbeilage von 25 Dainosmelodien, Halle, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- Kuzavinis Kazimieras 2007 (11996): *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- [L'homond Charles François] 1809: *Epitome Historiae Sacrae [ad usum tyronum lingue latinae]*. Wydania Ludwika Sobolewskiego. Vilnae.
- [L'homond Charles François] 1821: *Epitome Historiae Sacrae ad usum Tyronum linguae latinae*. Vilnae; Varsoviae: typis et impensis Iosephi Zawadzki typographi.
- LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas 2*. Vilnius: Mokslas, 1972.
- LKA III – *Lietuvių kalbos atlasas 3*. Vilnius: Mokslas, 1991.
- LKRS – *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* [parengė Nijolė Sližienė, Adelė Valeckienė]. Vilnius: Mokslas, 1992 (11976).
- LKT – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas I–XX. 1941–2002. Elektroninis variantas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Interneto prieiga: www.lkz.lt.
- LL – Daukantas Simonas [*Lietuvių–lotynų kalbų žodynas, A–G (gvildyti)*]. LLTI. Šifras SD 14.
- LRKŽ – *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas. Lietuviškai–vokiška dalis I–V tm* [sudarė M. Niedermann'as, A. Senn'as, F. Brender'is ir A. Salys]. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1932–1968.
- LTA – *Laiškai Teodorui Narbutui*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- MLL – Daukantas, Simonas, *Lenkų-lietuvių kalbų žodyno medžiaga, Cz (czerwcowy)* – Z. LLTI, sign.: SD 13.

- Nepotas Kornelijus 1846: *Giwatas Didiujų Karwaidų senowės / suraszę łotyniškay Kornelius Nepos; iszguldę isz Lotyniszkos į letuviszką kalbą jaunoumenės naudon J. Dewinakis; o apskelbę Ksaweras Kanapackis, Petropilis: C. Hintze sp.*
- Nesselmann Georg Heinrich Ferdinand 1851: „Vorrede“, *Wörterbuch der Littauifchen Sprache von G. H. F. Neffelmann. Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger.*
- Nezabitauskis Kajetonas Rokas 1824: *Naujas mokslas skaytima diel mažų waykų Žemaycziu yr Lietuwos.* Vilniuje: drukarnioy Dyecezalno kunigu missionoriu pri bažniczes s. Kazimiera.
- [Sutkevičius Dominykas] 1835: *Słownik Litewsko=Żmudzko Polski, ułożony przez Xiędza Dominika Sutkiewicza Sw. Teol. Prezentata Litewskiey Prowincyi, Zakonu Dominikańskiego. Applicatur Bibliotheca Mgri Provincialis. Datum Rossienis 1835. febr 28. LNB RS, sign.: f. PR 1127.*

7. LITERATŪRA

- Aleksandravičius Juozas 1967: *Kretingos tarmė.* Filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija (mašinėraštis). Vilnius: Valstybinis V. Kapsuko vardo universitetas, 15.
- Ambrazas Saulius 2000: *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmožodiniai vediniai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Balašaitis Antanas 1966: Simonas Daukantas – lietuviškos gramatinės terminijos pradininkas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 203–209.
- Baurmann Jürgen, Hartmut Günther, Ulrich Koop (Hgg.) 1993: *Homo scribens. Perspektiven der Schriftlichkeitsforschung.* Tübingen: Max Niemeyer.
- Bazerman Charles [ed.] 2008: *Handbook of research on writing. History, society, school, individual text.* New York, London: Taylor & Francis Group.
- Bončkutė Roma 1993: *Simono Daukanto rankraščiai ir leidiniai. Autentiško teksto problema.* Doktoro disertacija (rankaštis). Vilnius, VUB RS. F76–3454.
- Brückner Aleksander 1960: *Dzieje Języka Polskiego.* Wrocław; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Buch Tamara 1998: *Opuscula Lithuanica.* Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Buch Tamara 1998: La diachronie d'une neutralization. *Opuscula Lithuanica.* Warszawa: Uniwersytet Warszawski. 1–10.
- Būga Kazimieras 1958: *Rinktiniai raštai* 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

- Būga Kazimieras 1961: *Rinktiniai raštai* 3. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Drotvinas Vincentas 1979: Augustas Šleicheris lituanistas. Serija *Kalba ir žmonės*. Vilnius: Mokslo.
- Eigminas Kazimieras 1981: Lietuvių kalbos gramatikos iki 1737 m. ir 'Universitas lingvarum Lithuaniae' atsiradimo sąlygos. – *Universitas Lingvarum Litvaniae*. [parengė Kazimieras Eigminas]. Vilnius: Mokslo, 7–15.
- Elmentaler Michael 2003: *Struktur und Wandel vormoderner Schreibsprachen*. Berlin etc.: Walter de Gruyter.
- Gelumbeckaitė Jolanta 2002: *Linksnių ir prielinksnių konstrukcijų vartoseną Jono Bretkūno Evangelijos pagal Luką vertime* [serija *Opera*]. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Gelumbeckaitė Jolanta 2009: Lietuvių kalbos ortografijos reformos (Mažoji ir Didžioji Lietuva). – *LDK kalbos, kultūros ir rašties tradicijos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 17–27.
- Gelumbeckaitė Jolanta 2010: Lietuvių kalbos ortografijos reformos Danieliaus Kleino gramatikoje. Abėcėlė. – *Danielius Kleinas ir jo epocha*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 190–203.
- Giedraitis Juozapas Arnulfas 1806: *Lietuwiszkas ewangelias niedielos dienomis yn ant garbingiesniu szwęciu par wisus metus skaytomas baznicioy kataliku*. Vilnius: Zawadsko spaustuvė.
- Girdenis Aleksas 1962: Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje. – *Kalbotyra* 4, 141–150.
- Girdenis Aleksas 1968: Priegaidės S. Stanevičiaus raštuose. – *Baltistica* 4(2), 333–334.
- Girdenis Aleksas 1992: Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema. – *Aitvarai* 3, 40–54.
- Girdenis Aleksas Girdenienė Danutė 1997: *1759 metų „Ziwato“ indeksas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Girdenis Aleksas, Pabrėža Juozas 1998: *Žemaičių rašyba*. Vilnius; Šiauliai: Žemaičių kultūros draugijos redakcija.
- Girdenis Aleksas 2001: *Kalbotyros darbai* 3. Kaunas: Spindulys.
- Girdenis Aleksas 2003: *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Greimas Algirdas Julius 1989: *Darbų rinktinė*. Vilnius: Mintis.
- Grinaveckis Vladas 1973: *Žemaičių tarmių istorija*. Vilnius: Mintis.
- Grīse Rasma 1996–1997: The significance of Latvian syllable intonations: Hetero-tones. – *Linguistica Baltica*, 81–88.
- Gudalienė Birutė 2010a: *Simono Daukanto Žodrodžio ir jo verstų antraščių lietuviškų žodžių indeksai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.
- Gudalienė Birutė 2010b: Įvadas. – *Simono Daukanto Žodrodžio ir jo verstų antraščių lietuviškų žodžių indeksai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–24.

- Gudeliienė Birutė 2010c: Simono Daukanto Žodrodžio lietuviškų žodžių indeksas. – *Simono Daukanto Žodrodžio ir jo verstų antraščių lietuviškų žodžių indeksai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 25–136.
- Gudeliienė Birutė 2010d: Simono Daukanto išverstų lietuviškų antraščių žodžių indeksas. – *Simono Daukanto Žodrodžio ir jo verstų antraščių lietuviškų žodžių indeksai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 137–162.
- Gudeliienė Birutė 2010e: Dvibalsių [ai], [ei] atliepinių rašyba Simono Daukanto leidinio *Epitome Historiae Sacrae lietuviškose antraštėse ir Zoderodyje toie kningelieie essontiu žodiū (1838)*. – *Žmogus ir žodis* 12(1), 20–27.
- Gudeliienė Birutė 2010f: Sutaptinio dvibalsio [ie] atliepinių rašyba Simono Daukanto leidinio *Epitome Historiae Sacrae (1838)* lietuviškose antraštėse ir *Zoderodyje toie kningelieie essontiu žodiū*. – *Lituanistica* 56. Nr. 1–4(79–82), 57–69.
- Haarmann Harald 2008: *Geschichte der Schrift*. München: Verlag C. H. Beck.
- Jablonskis Jonas 1956: *Rinktiniai raštai* 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Jonikas Petras 1972: *Lietuvių bendrinės kalbos kūrimasis antroje XIX amžiaus pusėje*. Čikaga: Pedagoginis literatūros institutas.
- Jonikas Petras 1987: *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje*. Chicago: Lituanisticos instituto leidykla.
- Karłowicz Jan 1883: *W sprawie pisowni polskiej i wiążących się z nią zagadnień gramatycznych: głos Jana Karłowicza*. Kraków: Nakładem autora.
- Kimbrys Petras [sud.] 2000: *Biblijos vardų žodynas*. Vilnius: Aidai.
- Kleinas Danielius 1957: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Klemensiewicz Zenon 1961: *Historia języka polskiego* 1. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Klemensiewicz Zenon 1965: *Historia języka polskiego* 2. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Klemensiewicz Zenon 1972: *Historia języka polskiego* 3. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Klumbytė Neringa 1999: Kazimiero Prialgauskio *Spasabų* (1845) ir *Naujo altoriaus* (1847) žemaičių kalba. – *Archivum Lithanicum* 1, 106–114.
- Kruopas Jonas 1960: D. Sutkevičiaus leksikografiniai darbai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 217–223.
- Kruopas Jonas 1998: S. Daukanto leksikografiniai darbai. – *J. Kruopas. Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 193–209.

- Kulakauskas Antanas, Aleksandravičius Egidijus 1996: *Carų Lietuva: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kuryłowicz Jerzy 1962: *Очерки по лингвистике*. Москва: Издательство иностранной литературы.
- Maciūnas Vincentas 1981: Vilniaus universitetas ir lietuviškasis XIX amžiaus pradžios sąjūdis. – *Vilniaus universitetas 1579–1979*. Chicago, 113, 118, 120, 122–124.
- Mathews Peter H. 1991: *Morphology*. Cambridge University Press.
- Mažiulis Vytautas 1979: Recenzija. – *Baltistica* XV (1), 64–67.
- Melnikienė Danguolė 2009: Adresato problema receptyviajame ir produktyviajame žodyne. – *Respectus philologicus* 16(21), 11–20.
- Merkys Vytautas 1976: *Simonas Daukantas. Raštai* 1–2. Vilnius: Vaga.
- Merkys Vytautas 1991: *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vyturys.
- Mochowa-Sawaniewska Zofia 2002: *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku*. Bydgoszcz: Dział Poligrafii Akademii Bydgoskiej.
- Nyrop Kristoffer 1904: *Grammaire Historique de la Language Française* 1. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Interneto prieiga: <https://archive.org/details/grammairehistor02nyrogoog>
- Pakerys Antanas 1995: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara.
- Palionis Jonas 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis.
- Palionis Jonas 1979: *Lietuvių literatūrinė kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo.
- Palionis Jonas 21995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Palionis Jonas 1996: XVIII a. lietuvių rašyba. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXXVI, 30–50.
- Paulauskienė Aldona 2006: *Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Piročkinas Arnoldas 1977: *Prie bendrinės kalbos ištakų*. Vilnius: Mokslo.
- Salys Antanas 1992: *Raštai* 4. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Соссюр де Фердинанд 1999: *Курс общей лингвистики*. Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та.
- Schleicher August 1853: *Lituanica* [von Prof. Schleicher]. Aus der k.k. Hof- und Staatsdruderei zu Wien.
- Prieiga internete: http://books.google.lt/books?id=XIYAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=lt&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Skuodis Vytautas 2003: *Vilniaus universiteto flomatai ir flaretai, jų likimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Strockis Mindaugas 2007: *Klasikinių kalbų kirčio žymėjimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui*. Daktaro disertacija (rankraštis). Vilnius, VUB RS, F76–4720.

- Subačius Giedrius 1990: Simono Daukanto žodynai. – *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 1: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*. Vilnius: Sietynas, 20–31.
- Subačius Giedrius 1991: Simono Daukanto rašybos ir kūrybinių interesų kitimas. – *Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų: Jaunųjų istorikų darbai 7*. Vilnius: Academia, 58–64.
- Subačius Giedrius 1993: Simono Daukanto požiūris į bendrinę kalbą. – *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 5: Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 63–68.
- Subačius Giedrius 1996a: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba. – *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 8. Asmuo: tarp tautos ir valstybės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 10–113.
- Subačius Giedrius 1996b: Trys XIX a. bendrinės rašomosios lietuvių kalbos modeliai: J. A. Pabrėža, J. Čiulda, S. Daukantas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36, 51–59.
- Subačius Giedrius 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Subačius Giedrius (par.) 2002: *X. D. K. P. S. lietuvių kalbos gramatika: XIX amžiaus pradžia*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Subačius Paulius 2001: *Tekstologija*. Vilnius: Aidai.
- Šinkūnas Mindaugas 2010: *XVI–XVII amžiaus Mažosios Lietuvos raštų akcentografija*. Daktaro disertacija (rankraštis). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Trumpa Vincas 1989: *Lietuva XIX-ame amžiuje*. Chicago: M. Morkūno sp.
- Vanagas Vytautas 2012: *Universitas Linguarum Litvaniae* autorystės problema. – *Knygotyra* 59, 268–269.
- Vanagienė Birutė 1976: Redakcinės pastabos. – *Daukantas S. Raštai 1*. Vilnius: Vaga, 735–742.
- Vanagienė Birutė 1995: Redakcinės pastabos. – *S. Daukantas. Istorija Žemaitiška 2*. Vilnius: Vaga, 422.
- Vėbra Rimantas 2001: *Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIXa.–XXa. pradžioje*. Vilnius: Vilsa.
- Voeste Anja 2008: *Orthographie und Innovation. Die Segmentierung des Wortes im 16. Jahrhundert*. Hildesheim: Georg Olms.
- Vitkauskas Vytautas 1977: Šiaurės rytų žemaičių dūnininkų kai kurie morfoneminiai dialektizmai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17, 97–108.
- Vitkauskas Vytautas 1999: *Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai ir jų svyravimas*. Habilitacinis darbas, rankraštis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Zaborowski Stanisław 1514: *Ortographia seu modus recte scribendi et legendi polonicum idioma quam utilissimus*. Cracoviae.
- Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Zigmas 1988: *Lietuvių kalbos istorija 3. Senųjų raštų kalba*. Vilnius: Mokslas.

- Zinkevičius Zigmąs 1990: *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVII–XIX amžiuje*. Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius Zigmąs 1994: *Lietuvių kalbos dielektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius Zigmąs 2002a: Apie Mikalojaus Daukšos raštų kalbos ištakas. – *Rinktiniai straipsniai* 1. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 625–628.
- Zinkevičius Zigmąs 2002b: *Rinktiniai straipsniai* 1, 2. Vilnius: Katalikų akademija: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Žilinskaitė Eglė 2010: *Vietos raiška Mikalojaus Daukšos Postilėje: postpoziciniai vietininkai ir jų funkciniai ekvivalentai*. Daktaro disertacija (rankraštis). Vilnius: Vilniaus universitetas.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

- 1 pav. Daukanto pateikta garso [a] tarimo schema *Abecioleje*
- 2 pav. *Abecielos* balsiniai rašmenys
- 3 pav. Minkštumo ženklo paaiškinimas *Abecioleje*
- 4 pav. Rašmuo su stogelio formos cirkumfleksu <î>
- 5 pav. Rašmenys su graviu <à>, <è>
- 6 pav. Rašmenys <à>, <è>, skirti supriešakėjusiam dvibalsiui [iai] žymėti
- 7 pav. Rašmuo <á>, skirtas garsui [ia] arba [ea] žymėti
- 8 pav. Rašmenys su akūtu <é> ir trėma <ë>, skirti žymėti aukštaitiškąjį garsą [ę]
- 9 pav. Rašmens <i> tarimas *Prasmoje*
- 10 pav. Rašmens <u> raiška

LENTELIŲ SĄRAŠAS

- 1 lentelė. Daukanto vadovėlių abėcėlės
- 2 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos balsinių rašmenų inventoriųs
- 3 lentelė. Daukanto vadovėlių terminija
- 4 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų <a> vartosena
- 5 lentelė. Sudėtinių rašmenų <a>, žyminčių garsą [eː] resp. [ě] kiekybinis pasiskirstymas *Žodrodyje*
- 6 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos sudėtinių rašmenų <e> vartosena
- 7 lentelė. Rašmuo <è> *Žodrodyje* ir lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse

- 8 lentelė. Rašmenų <é>, <è> ir <ê> pasiskirstymas *Žodrodyje*
- 9 lentelė. Rašmuo <ê> *Žodrodyje* ir lietuviškose *Epitome Historiae Sacrae* antraštėse
- 10 lentelė. Rankraštinų žodynėlių sudėtiniai rašmenys <e>
- 11 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos sudėtinų rašmenų <i> vartoseną žodžio kamiene
- 12 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos sudėtinų rašmenų <o> vartoseną žodžio kamiene
- 13 lentelė. *Žodrodžio* sudėtinų grafemų <u> vartoseną
- 14 lentelė. Šiaurės žemaičių dvibalsio [ei] rašmenų variantai ir dažnumas *Žodrodyje* ir *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse
- 15 lentelė. Rašmenų <ei> ir <ij>, žyminčių [ei] atitikmenis, pasiskirstymas *Žodrodyje*
- 16 lentelė. Rašmenų <ei> ir <ij>, žyminčių [ei], pasiskirstymas *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse
- 17 lentelė. Šiaurės žemaičių dvibalsio [ei] rašmenų variantai ir dažnumas *Prasmoje*
- 18 lentelė. Dvibalsio [uo] atliepinius žymintys rašmenys ankstyvojoje Daukanto leksikografijoje
- 19 lentelė. Dvibalsių [ai], [ei] atliepinius žyminčių rašmenų kiekybinis pasiskirstymas *Žodrodyje*
- 20 lentelė. Dvibalsių [ai], [ei] atliepinius žyminčių rašmenų kiekybinis pasiskirstymas *Epitome Historiae sacrae* lietuviškose antraštėse
- 21 lentelė. Dvibalsių [ai], [ei] vienbalsinimą žymintys rašmenys *Žodrodyje* ir *Epitome Historiae Sacrae* lietuviškose antraštėse
- 22 lentelė. Dvibalsių [au], [ui], [oi] atliepinius žymintys rašmenys Daukanto ankstyvojoje leksikografijoje
- 23 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos dvigarsius [an], [am], [al], [ar] žyminčių sudėtinų rašmenų vartoseną
- 24 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos dvigarsius [en], [em], [el], [er] žyminčių sudėtinų rašmenų vartoseną
- 25 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos dvigarsius [in], [im], [il], [ir] žyminčių sudėtinų rašmenų vartoseną
- 26 lentelė. Ankstyvosios leksikografijos dvigarsius [un], [um], [ul], [ur] žyminčių sudėtinų rašmenų vartoseną

GRAMATINĖS SANTRUMPOS¹⁵⁵

1		pirmasis asmuo
2		antrasis asmuo
3		trečiasis asmuo
acc.	accusativus	galininkas
act.	activus	veikiamoji rūšis
adj.	adjectivum	būdvardis
adv.	adverbium	prieveiksmis
allat.	allativus	einamasis pašalio vietininkas
bd.		būdinys
card.	cardinale	kiekinis
coll.	collectivum	kuopinis
comm.	commune	bendroji giminė
comp.	gradus comparativus	aukštesnysis laipsnis
cond.	conditionalis	tariamoji nuosaka
conj.	conjunctio	jungtukas
corr.	corrigendum	taisyтина
dat.	dativus	naudininkas
demin.	deminutivum	mažybinis
du.	dualis	dviskaita
emph.	emphaticum	įvardžiutinė forma
f.	femininum	moteriškoji giminė
fut.	futurum	būsimasis laikas
gen.	genetivus	kilmininkas
illat.	illativus	einamasis vidaus vietininkas
imper.	imperativus	liepiamoji nuosaka
indecl.	indeclinabile	nelinksniuojamas žodis
iness.	inessivus	esamasis vidaus vietininkas
inf.	infinitivus	bendratis
instr.	instrumentalis	įnagininkas
interj.	interjectio	jaustukas ir ištiktukas
intr. ¹⁵⁶		intransityvinis veiksmažodis

¹⁵⁵ (ALEKNAVIČIENĖ 2008). Šios gramatinės santrumpos vartotos disertacijoje ir su jos tyrimo objektu glaudžiai susijusiuose indeksuose (Gudeliene 2010 c, d).

¹⁵⁶ Santrumpos intr., iter., neol., rel., scom., smob., tr., ž., ? įsivestos papildomai (žr. LKŽe santrumpas).

iter.		dažninis veiksmažodis
m.	masculinum	vyriškoji giminė
n.	neutrum	bevardė giminė
neol.		neologizmas
nom.	nominativus	vardininkas
nom. pers.	nomen personae	asmenvardis
nom. loc.	nomen loci	vietovardis
num.	numerale	skaitvardis
part.	particula	dalelytė
pass.	passivus	neveikiamoji rūšis
perm.	permissivus	geidžiamoji nuosaka
pl.	pluralis	daugiskaita
plr.	plurale	dauginis, daugiskaitinis
praep.	praepositio	prielinksnis
praes.	praesens	esamasis laikas
praet.	praeteritum	būtas is kartinis laikas
praet. fr.	praeteritum frequentativum	būtas is dažninis laikas
prc.	participium	dalyvis
prc. cont.	participium temporale	pusdalyvis
prc. indecl.	participium indeclinabile	padalyvis
prc. necess.	participium necessitatis	reikiamybės dalyvis
pron.	pronomen	įvardis
pron. def.	pronomen definitum	pažymimasis įvardis
pron. demonstr.	pronomen demonstrativum	parodomasis įvardis
pron. indef.	pronomen indefinitum	nežymimasis įvardis
pron. inter.	pronomen interrogativum	klausiamasis įvardis
pron. pers.	pronomen personale	asmeninis įvardis
pron. refl.	pronomen reflexivum	sangrąžinis įvardis
pron. rel.	pronomen relativum	santykinis įvardis
refl.	reflexivum	sangrąžinis
rel.	relativum	santykinis
scom.	substantivum commune	bendrosios giminės daiktavardis
sg.	singularis	vienaskaita
sm.	substantivum masculinum	vyriškosios giminės daiktavardis
smob.	substantivum mobile	moteriškosios ir vyriškosios

superl.	gradus superlatus	giminės daiktavardis
tr.		aukščiausiasis laipsnis
voc.	vocativus	tranzityvinis veiksmažodis
ž.		šauksmininkas
?		žemaitybė
		neaiškus atstatymas

Birutė GUDELIENĖ

ANKSTYVOSIOS SIMONO DAUKANTO
LEKSIKOGRAFIJOS ORTOGRAFIJOS
PRINCIPAI IR JŲ REALIZACIJA

Daktaro disertacija

SL 655. 2015 01 15. Tiražas 20 egz.

Išleido Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
Spausdino UAB „BMK leidykla“, J. Jasinskio g. 16, LT-01112 Vilnius
Nemokamai.

